

ZAVRŠNI IZVJEŠTAJ O PROVEDENOM ISTRAŽIVANJU

Komunikacija za razvoj u regiji Birač

ZAVRŠNI IZVJEŠTAJ O PROVEDENOM ISTRAŽIVANJU

znanja, stavova i praksi, implementacije komunikacijske strategije za promjenu u ponašanju, kojoj je cilj promovirati socijalnu inkluziju, te učestvovanje djece i omladine u projektu razvoja i saradnje u regiji Birač

 infohouse

**ZA UNICEF BIH
INFOHOUSE | www.infohouse.ba**

Sarajevo 2016

Zahvala	3
AKRONIMI	4
Sažetak	5
BIRAČ projekat	9
Kontekst	9
Svrha/cilj istraživanja	11
Obrazloženje	11
Ključni nalazi i analiza nalaza	14
FOKUS GRUPE – kvalitativna analiza	14
Socijalna zaštita i inkluzija djece i mladih u regiji Birač i Bosni i Hercegovini	14
Koji su mehanizmi za inkluziju i socijalnu zaštitu na raspolaganju članovima lokalne zajednice?	18
Ocjena efikasnosti usluga u sektorima obrazovanja, zdravstvene i socijalne zaštite i pravde za mlade i djecu, u smislu inkluzije i zaštite	21
Komunikacija s javnošću: na koji način se prenosi poruka o dostupnim uslugama potencijalnim korisnicima, da li su korisnici upoznati sa mehanizmima i uslugama i da li se korisnicima stavlja na uvid pregled dostupnih usluga u oblasti zaštite i inkluzije?	25
Postojanje predrasuda i stereotipa o ugroženim kategorijama stanovništva	29
Prijedlozi za kampanje promocije socijalne inkluzije	34
UPITNICI - Kvantitativna analiza prikupljenih podataka	35
Geografska zastupljenost ispitanika	37
Analiza odgovora iz anketa	38
Škola je mjesto gdje učenici vole ići svaki dan	38
Škola je mjesto gdje učenici provode vrijeme sa učenicima druge vjere i nacije	42
Učenici provode vrijeme sa učenicima druge vjere i nacije van škole	46
Interakcija učenika sa i bez poteškoća u razvoju	50
Učitelji/nastavnici podržavaju učenike u razrješavanju problema koje imaju	55
Škola učenicima pruža mogućnost da uče o različitim grupama u društvu	59
Uloga UNICEF-a u procesu socijalne zaštite i inkluzije na području regije BIRAČ	63
Zaključci	65
Preporuke	67
Aneksi	68

Istraživački tim Udruženja INFOHOUSE u sastavu Dženana Alađuz, Emina Bečić, Dragana Jovanović i Saša Madacki veliku zahvalnost za realizaciju istraživanja duguje svim ispitanicima iz sedam (7) fokus grupa iz Zvornika, Milića, Bratunca, Srebrenice i Vlasenice.

Njihova nevjerovatna otvorenost u razgovoru, izvrsno poznavanje situacije na terenu, izuzetna praksa, kao i istinski uvid u potrebe djece sa i bez poteškoća u razvoju, omogućili su ovom timu da analizira stepen socijalne zaštite i inkluzije na području navedenih opština iz regije Birač. Takođe, tim izražava duboku zahvalnost osoblju UNICEF-a BiH na spremnosti za saradnju i povjerenju koje mu je pružio tokom ovog procesa.

AKRONIMI

BiH – Bosna i Hercegovina

RS – Republika Srpska

FBiH – Federacija Bosne i Hercegovine

SPI – Socijalna zaštita i inkluzija

UNICEF - Dječiji fond Ujedinjenih naroda

Na osnovu razgovora sa 96 ispitanika u 15 fokus grupa, provedenih u pet gradova tokom mjeseca juna i jula 2016. godine, odgovora 219 anketiranih roditelja i djece (ukupno 315 osoba), te ekstrahovanja nalaza i poređenja sa baseline studijom iz 2014, možemo ustvrditi da je došlo do napretka u polju socijalne inkluzije u regiji BIRAČ u odnosu na nalaz prije dvije godine, no da je potrebno nastaviti sa investiranjem u razvoj ovog segmenta društvenog prihvatanja. „*Mislim da sve ide nabolje. Kada je riječ o inkluziji, posvećuje se više pažnje i u lokalnim zajednicama i generalno.(...) Činjenica je da stanje još nije zadovoljavajuće. Definitivno je potrebno još vremena.*“ (Srebrenica III, 2016.)

U odnosu na prije dvije godine, kada je socijalna inkluzija postojala samo deklarativno i kada je bila djelo entuzijasta ili upornih roditelja, danas je situacija drugačija. Većina ispitanika smatra da su napravljeni pomaci u svim aspektima djelovanja kada je riječ o socijalnoj inkluziji i zaštiti, kako u okviru zakonske regulative i odluka, tako djelomično i na nivou društvene zajednice. „*Mislim da se tokom posljednje godine stanje značajno promijenilo, kada je riječ o socijalnoj inkluziji na području grada Zvornika. Prevažodno zahvaljujući intervenciji UNICEF-a, kroz Projekat razvoja regije Birač, koji nas je podstakao da krenemo sa cijelom tom pričom.*“ (Zvornik I, 2016.)

U rezultatima studije iz 2014. godine kod većeg broja ispitanika bilo je prisutno postojanje vrlo ambivalentnog stava prema samoj socijalnoj inkluziji. Tada su ispitanici ukazivali na neuvezanost institucija koje rade sa djecom sa poteškoćama u razvoju, a samim nastavnicima nije bilo najjasnije šta će „*ta*“ djeca u redovnoj nastavi, „*jer sa tom diplomom svakako ništa u životu ostvariti neće*“.¹ Socijalna zaštita bila je prisutna na nivou finansijske pomoći Centara za socijalni rad, a kod 90% ispitanika bilo je registrovano minimalno znanje o socijalnoj inkluziji. Istovremeno su bili mišljenja da ne postoji inkluzivna kultura. Možda je najbolja ilustracija napretka ostvarenog u samo dvije godine stav: „*S tim da do prije dvije godine nije bilo ništa...u odnosu na tad jeste napravljen ogroman korak.*“ (Milići III, 2016.)

Ispitanici prepoznaju niz mjera koje je država poduzela u svrhu poboljšanja inkluzije u društvenoj zajednici. „*Zakonska i podzakonska regulativa se mijenja u pozitivnom smislu, u odnosu na te ljude i djecu, tako da je potpisivanjem protokola, što na entitetskom nivou, što na lokalnom, tu učinjen veliki korak.*“ (Srebrenica III, 2016.). Ovakav stav je vrlo ohrabrujući, za razliku od stava većine ispitanika koji su učestvovali u istraživanju 2014. godine kada su socijalnu inkluziju podigli na apstraktni nivo zaključujući da „*Socijalna inkluzija apsolutno ne postoji u državi, pa ni na našoj opštini.*“ (Vlasenica I, 2014.)²

Svijest o socijalnoj inkluziji razvila se najviše u krugovima stručnjaka i škola. Najveći doprinos tome dale su edukacije koje su prošli nastavnici i profesori „*Kad biste prije pet godina nekome spomenuli inkluziju, svi su slijegali ramenima. Ja prvi, jer nisam iz te branše, nisam psiholog. Međutim, danas većina prosvjetnih radnika vrlo dobro zna o čemu se radi, većina još nije dovoljno obučena, ali mnogo se radi na tome i mislim da je napravljen izvjesni pomak.*“ (Zvornik III, 2016.)

1 Udruženje INFOHOUSE (2014.): INTERNI IZVJEŠTAJ O PROVEDENOM ISTRAŽIVANJU: znanja, stavovi i praksi, implementacijekomunikacijskestrategije za promjenu u ponašanjukojajaima za ciljpromovisatisocijalnuinkluziju, teučestvovanjedjeceiomladine u projekturazvoja saradnje u regijiBirač, str. 7

2 Ibid., str. 15

Inkluzivna kultura, koja u 2014. godini nije postojala, polako se rađa u svim sektorima, pa i u školama „*Radimo sa djecom sa posebnim potrebama odnosno sa djecom koja su kategorisana i radimo prema prilagođenom nastavnom planu i programu.*“ (Srebrenica II, 2016.) Povećao se i broj učenika sa smetnjama u razvoju koji pohađaju nastavu. No, kod dijela ispitanika još je primjetno nerazumijevanje smisla socijalne inkluzije. Oni ohrabruju i podržavaju uvođenje socijalne inkluzije, ali kroz specijalna odjeljenja, ne uzimajući u obzir zamku segregacije koja se u tome krije.

Socijalna inkluzija svoje temelje počela je graditi i u institucionalnim okvirima i vidljivi su pomaci „*kod stručnjaka, profesionalaca koji se bave ovim oblastima.*“ (Milići I, 2016.) Ipak, „*potreban je još jedan lanac da bi šira društvena zajednica shvatila značaj i počela primjenjivati svakodnevno i raditi na inkluziji.*“ (Milići I, 2016.)

Najsnažniji dokaz za to su stavovi djece, koji su skoro u potpunosti kontradiktorni stavovima profesionalaca. Kod djece je osjetno nezadovoljstvo. Djeca u svojim lokalnim zajednicama ne vide prostor kako da ispune slobodno vrijeme – „Ja kažem da mi nije škole, ne znam šta bih radio u kući.“ (Zvornik IV, 2016.) **Djeca nemaju osjećaj podrške od strane nastavnika – „Jedino razrednik brani, bori se po sjednicama kod direktora da ne dobiješ neku glupost.“** (Zvornik IV, 2016.) **Djeca primijete socijalnu isključenost svojih vršnjaka – „Ona je gluha i ima onaj aparat u ušima. Niko se ne druži sa njom, šta god da ona kaže – ma pustite nju. Ono u smislu, nije ona niko i ništa. Kao da nije dijete, da ne ide sa njima u razred.** (Zvornik IV, 2016.)

Rijetki su svijetli primjeri u kojim djeca pronalaze podršku – „Ima jedna profesorka i kada mi uđemo u učionicu na početku časa, ona pregleda cijeli razred i vidi da je neko tužan i ona priđe i popriča sa njim.“ (Zvornik IV, 2016.) **ili pokazuju empatiju i pružaju podršku – „Poslije operacije mi smo baš išli kod njega kući i svaka humanitarna akcija sve smo mu pomagali. Sada ne smije da se izlaže nikakvom fizičkom naporu (...) i sada mi njega vodimo od učionice do učionice i sad smo se izborili da nastavnici dolaze kod njega u učionicu...Mislim ne mora on da ide, može da se povrijedi kroz hodnik.“** (Milići IV, 2016.)

Nalazi pokazuju da je među mladima prisutna velika doza etničke distance, stoga je vrlo značajno nastaviti rad i aktivnosti na ovom geografskom području. „*Voljela bih da samo pravoslavci i Srbi idu u školu.*“ „*Zašto?*“ „*Zato što me ovi drugi nerviraju. Ja njihovu vjeru poštujem, ali dok mi njihovu poštujemo oni našu ne poštuju.*“ (Srebrenica IV, 2016.)

Djeca sama prepoznaju da su manje tolerantna i da imaju manje razumijevanja nego prije – “Prije smo imali da pišemo sastav moja najbolja drugarica i napišeš Amina npr. i sve je bilo super. A sad kako smo stariji i po internetu čitamo da su ovi pobili ove, oni one i to postaje tako da se mrzimo sve više.” (Srebrenica IV, 2016.)

Nacionalizam među učenicima je problem na koji zaista treba posebno obratiti pažnju, naročito kada uporedimo ove nalaze sa nalazima iz 2014. godine, kada su međunacionalni sukobi među djecom bili na izuzetno niskom nivou – „*Sukobi sa djecom drugih nacionalnosti su rijetki, djeca smatraju da je zabavno kada nisu svi isti, i da treba biti tolerantan. Ali, treba naglasiti da govore o ‘nama’ i ‘njima’.* Kako kažu, ‘oni’ trebaju ‘nama’, ‘mi’ trebamo ‘njima’... Ali svi imaju po nekog druga druge nacionalnosti sa kojim se druže i van škole – navode da to rade i njihovi roditelji.”³

Ključni akteri iz lokalne zajednice glavne poteškoće koje usporavaju razvoj socijalne zaštite i inkluzije prepoznaju u nedostatku finansijskih sredstava, teritorijalnoj diskriminaciji i roditeljima.

Novac je osnovna kočnica za razvoj socijalne inkluzije. Kada govore o tome, ispitanici se obično vode generalno lošom ekonomskom pozicijom u kojoj se nalazi čitava država. Nažalost, prema njihovom mišljenju, loša ekonomska situacija reflektuje se i na stepen nasilja i delinkvencije među mladim ljudima. No, kada govore o novcu uloženom za razvoj socijalne inkluzije, ispitanici ipak prepoznaju da su se u protekle dvije godine desili pomaci i da sada i institucije lokalne vlasti više participiraju u sufinansiranju centara za rad sa osobama sa poteškoćama, projekata socijalne inkluzije i sl., za razliku od 2014. godine kada su ispitanici smatrali da se sve svodi na „jednokratnu finansijsku pomoć.“

Drugi ozbiljan problem koji ispitanici prepoznaju jeste teritorijalna diskriminacija koja se zasniva na drugačijim mogućnostima osoba koje žive u ruralnim dijelovima i osoba koje žive u jezgrama opština. Sami ispitanici kažu da njihove opštine imaju sela udaljena i po 50 km od centra opštine, kao i područja u kojima još nemaju ni signal za mobitele. No, oni sami počeli su raditi na projektima i aktivnostima koje uključuju stanovnike ruralnih dijelova njihove opštine i tako integrišu djecu iz tih područja u svoje lokalne zajednice – „*Ono što posebno radimo jeste proširenje usluga van grada, znači van gradskog jezgra, u ruralno područje kojim će biti obuhvaćeno do 100% više djece sa smetnjama u razvoju. Biće im približene usluge koje su dostupne djeci u gradskom području. One su do sada bile dostupne i njima, ali zbog svih njihovih specifičnih potreba, dužine i težine putovanja, oni dosta rjeđe dolaze nego ostali iz gradskog područja.*“ (Zvornik I, 2016.)

Kada je riječ o roditeljima, potvrđeni su nalazi iz 2014. godine, te je jasno da kod roditelja još ne postoji dovoljno jaka svijest o socijalnoj inkluziji niti je razvijena inkluzivna kultura – „*Svijest roditelja još je na nižem nivou u smisli kategorizacije djece, roditelji im ne dozvoljavaju, kriju potrebu da se izvrši kategorizacija. Mi u gradu Zvorniku imamo mnogo više djece koja bi trebala biti kategorisana, ali nažalost nisu. Onda se oni ne šalju u dnevni centar koji smo otvorili, niti u neku drugu ustanovu.*“ (Zvornik, II 2016.) Iako postoje izvjesni pomaci u procesu informisanja, u smislu pojačanog korištenja alata za komunikaciju, u opštinama koje su sudjelovale u istraživanju još ne postoji sistem prenosa informacija o mehanizmima i uslugama socijalne zaštite i inkluzije potencijalnim ili stalnim korisnicima. Informacije o uslugama i servisima, kao i mehanizmima zaštite, prosljeđuju se najčešće putem usmenih poruka i oglasnih tabli, te web stranica ili radioemisija, a samo poneka institucija pravi izlet u promotivne materijale poput letaka. Jedinstvenog sistema za širenje informacija, kao što je, naprimjer, javno dostupan direktorij sa popisom svih usluga i mehanizama za socijalnu zaštitu i inkluziju koji su dostupni građanima, nema niti jedna opština, kako što ih nije imala ni 2014. godine. Pomaci u ovom polju su vrlo skromni i razlikuju se od institucije do institucije.

Kvantitativno istraživanje potvrdilo je nalaze do kojih smo došli kroz fokus grupe. Naime, iz prikupljenih podataka možemo utvrditi da je ipak veći broj učenika sa poteškoćama u razvoju koji školu percipiraju kao mjesto gdje vole ići svaki dan, i to njih 94%, i on se povećao za više od 30% u odnosu na baseline studiju, kada je 63% učenika imalo ovakav stav.

---

3 Ibid., str. 8.

4 Ibid., str. 7

Za razliku od nalaza u baseline studiji kada smo imali 25% učenika sa poteškoćama koji se uglavnom ili u potpunosti slažu da ne vole ići u školu svaki dan, u ovom istraživanju nijedan od ispitanika nije imao takav stav.

Uporedimo li nalaze sa baseline studijom, vidimo da su interakciji između učenika sa i bez poteškoća ostvareni izuzetno dobri rezultati u protekle dvije godine. Naime, broj ispitanika koji smatra da se uvijek druži sa osobama sa poteškoćama se udvostručio, odnosno porastao sa 14% na 28%. Najznačajnija pozitivna promjena desila se u mišljenju da se djeca uglavnom druže, gdje je sa 12% ispitanika iz baseline studije procent ispitanika u ovom istraživanju koji misle da se djeca sa i bez poteškoća uglavnom druže porastao na 40%. Drugi veliki pomak ogleđa se u činjenici da je sa 32% ispitanika koji su baseline studiji bili mišljenja da se nikada ne druže sa osobama sa poteškoćama, taj broj smanjen na 8% ispitanika. U nalazima baseline studije, 20% ispitanika nije imalo stav o tome, dok je sada samo 8% onih koji ne znaju šta bi rekli. Smanjen je i broj onih koji su u baseline studiji smatrali da se uglavnom ne druže i to sa 16% na 12%.

Opšti zaključak je da je ostvaren napredak u podizanju svijesti o principima i potrebi socijalne inkluzije u krugovima profesionalaca, te da su donesena zakonska rješenja koja podupiru ostvarivanje socijalne inkluzije na lokalnom nivou. Nedostatnost intervencije je vidljiv u stagnaciji roditeljskih stavova, kao i u produblivanju etničke distance kod djece. Gledano u teritorijalnom smislu, najveći napredak je ostvaren u opštini Milići⁵, uzevši u obzir da su registrovane inkluzivne prakse u obrazovanju, socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti.

---

⁵ To potvrđuju nalazi mišljenja ispitanika ove opštine, koji smatraju da do 2014. godine na području opštine nije urađeno ništa, te da se u zadnje dvije godine osjeti značajan napredak u smislu međuinstitucionalne saradnje, realizacije različitih projekata koji za cilj imaju razvoj socijalne inkluzije i zaštite, kao i otvorenje Centar za djecu sa smetnjama u razvoju. Trenutno je u procesu realizacija projekta izgradnje rampi za osobe sa fizičkim invaliditetom. Takođe, ispitanici su mišljenja da je ostvaren i izuetan napredak u obrazovno-odgojnim institucijama na području ove opštine kada je riječ o socijalnoj inkluziji. Za razliku od ispitanika iz ostale četiri opštine, na osnovu subjektivnog utiska istraživača, ispitanici iz Milića ispoljili su najveće zadovoljstvo i pozitivan stav prema postignutim rezultatima.

Projekat za razvoj i saradnju u regiji Birač⁶(BIRAČ) ima za cilj doprinijeti socijalno-inkluzivnom i integrisanom razvoju regije putem efektivne mobilizacije razvojnih partnerstava i resursa, postavljajući zajednički program rada za regionalni razvoj i omogućavajući sudionicima iz zajednice preduzimanje razvojnih aktivnosti, te prevođenje regionalnih prioriteta u vidljivo inkluzivne razvojne rezultate. Projekat predstavlja nadogradnju ranijih i aktuelnih inicijativa podrške opštinama u regiji Birač, te potiče međuopštinsku i regionalnu saradnju, s ciljem davanja podrške partnerskom pristupu razvoju od dna ka vrhu i njegovanju teritorijalne kohezije, uz primjenu principa koji su slični EU LEADER metodologiji u vezi sa lokalnim razvojem koji zajednica predvodi na podregionalnom nivou. **Projektni dokument definiše ishod projekta razvoja i implementaciju politika i praksi, kako bi se osiguralo očuvanje i kvalitet zdravstvene, obrazovne, stambene i socijalne zaštite i zapošljavanja od strane vlade**, ukazujući da su opštinske vlasti, građani, civilno društvo i privatni sektor sve više u stanju da efikasno doprinesu planiranju i implementaciji socijalne politike na lokalnom nivou (na kraju projekta). Stavljajući naglasak na zdravstvo i obrazovanje, socijalnu zaštitu i zapošljavanje, oni će biti u stanju osigurati pristup kvalitetnim uslugama za socijalno isključene i ugrožene grupe, uključujući marginalizovano seosko stanovništvo i siromašne.

KONTEKST

U momentu pisanja *baseline* izvještaja 2014. godine, socijalna isključenost je identifikovana kao ozbiljno pitanje u regiji Birač. Na osnovu razgovora sa 155 učesnika u 25 fokus grupa, provedenih u pet gradova, te odgovora 219 anketiranih roditelja i djece, sa i bez poteškoća u razvoju, kao i dostupnih analiza nedostataka u oblasti politika, socijalne zaštite i inkluzije u BiH, utvrđeno je da socijalna inkluzija u regiji Birač postoji samo deklarativno. Uspješni primjeri socijalne inkluzije, ako ih je i bilo, djelo su entuzijasta ili upornih roditelja, a nikako efikasan odgovor nadležnih institucija sistema na potrebe djeteta – „*Sve se svodi na lice koje je zaposleno, koliko ono želi da učini.*“ Tadašnje istraživanje je pokazalo da su odgovorni za ovakvo stanje, prema percepciji ispitanika, prije svega država, kao drugo novac i treće roditelji. Obrazovni sistem je okarakterisan kao neodgovarajući i nepravedan prema svojoj djeci. Neki ispitanici rad djece sa poteškoćama u razvoju u školi opisali su i kao „*parazitiranje*“, jer „*s tom diplomom svakako ništa u životu ostvariti neće*“. Zdravstveni sistem nije bio prilagođen djeci sa poteškoćama u razvoju, a socijalna zaštita je počinjala i završavala jednokratnom finansijskom pomoći, naročito pred izbore. Socijalni radnici su upozoravali da su roditelji djece sa poteškoćama u razvoju i sami u potrebi za podrškom. Novca koji je prema percepciji ispitanika neophodan da se steknu svi potrebni uslovi za kvalitetnu inkluziju – nije bilo.

Ispitanici su tada bili spremni ustvrditi da gotovo 90% ispitanika (lokalne vlasti, zdravstveni i socijalni radnici, psiholozi, policajci, profesori, nastavnici, nevladine organizacije, direktori vrtića i škola, pedagozi...) posjeduje minimalno i/ili neadekvatno znanje šta je uopšte socijalna inkluzija.

---

⁶ Projekat je zajednička inicijativa UNDP-a, UNICEF-a i UNHCR-a koja se temelji se na prethodno realizovanoj i tekućoj podršci opštinama u regiji Birač, te potiče na međuopštinsku i regionalnu saradnju, kako bi se pružila podrška partnerskom pristupu. U kontekstu istraživanja ispitanici se isključivo referiraju na UNICEF.

Obzirom da su svi ispitanici zaista bili prisutni na terenu/u kontaktu sa ljudima, te tako i u posjedu informacija o potrebama socijalno ugroženih stanovnika (kategoriju stanovništva kojoj često pripadaju i djeca sa poteškoćama u razvoju), njihovo znanje šta ne funkcioniše u sistemu zaštite i inkluzije bilo je izuzetno kvalitetno i potkovano primjerima.

Dok je s jedne strane većina ispitanika pokazivala izuzetnu ranjivost i emocije prilikom prepričavanja dramatičnih okolnosti slučajeva s kojima su se susretali, u svakoj drugoj prilici kroz analizu jezika kojim govore bila je vidljiva distanca od problema s kojima se djeca sa poteškoćama susreću, te ih depersonalizuju.⁷ „*Ta djeca trebaju imati posebne doktore, najbolje bi bilo da idu u specijalne razrede, za razliku od normalne djece...*“ riječi su kojima se najčešće opisuje život djece sa poteškoćama u zajednici. Prema iskazima nekih od ispitanika samo oni koji uporno traže i znaju kod koga da traže pomoć, dobit će je. „*Ako traži dobije, ako ne čao... Vidimo se u čitulji.*“⁸

Strategije komuniciranja sa javnošću posjedovale su poneke od opština u kojima žive ispitanici, ali o njima je postojalo jedno opšte, prilično maglovito znanje. O komuniciranju sa javnošću razmišljalo se samo u terminu „*jer moramo*“ i kad moraju, zaposlenici su najčešće koristili „*direktora*“ kao kanal informacija prema drugim institucijama. Vrlo mali broj institucija je makar jednom godišnje imao program žive međuljudske komunikacije djece sa i bez poteškoća u razvoju međusobno, ali i sa drugima iz lokalne zajednice.

Sukobi sa djecom drugih nacionalnosti su rijetko identifikovani. Djeca su smatrala da je zabavno kada nisu svi isti, i da treba biti tolerantan. Ipak, treba naglasiti da su govorili o „*nama*“ i „*njima*“. Kako su govorili „*oni*“ trebaju „*nama*“, „*mi*“ trebamo „*njima*“... Naime, svi su imali po nekog prijatelja druge nacionalnosti sa kojim su se družili i van škole – navode da su to radili i njihovi roditelji. Ovo su bila polazne tačke za pripremu završnog istraživanja koje je provedeno juna i jula 2016. godine.

---

7 „Depersonalizacija se odnosi na mentalno distanciranje i gubitak idealizma u profesionalnom radu, što se najčešće iskazuje u negativnim stavovima osobe prema klijentima, odnosno primateljima usluga.“ Jasna Hudek-Knežević, Nada Krapić, Odnos između emocionalne kontrole, percipiranog stresa na radnom mjestu i profesionalnog sagorijevanja kod medicinskih sestara, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju Linda Rajter, Klinički bolnički centar Rijeka.

8 Udruženje INFOHOUSE (2014.): INTERNI IZVJEŠTAJ O PROVEDENOM ISTRAŽIVANJU: znanja, stavovaipraksi, implementacije komunikacijske strategije za promjenu u ponašanjukojajima za cilj promovisati socijalnu inkluziju, te učestvovanje djece i omladine u projektu razvoja i saradnje u regiji Birač, str. 7

Cilj ovog dokumenta je ostvarenje UNICEF-ove projektne aktivnosti 3.5:

3.5. Ocjena znanja, stavova i praksi, implementacija komunikacijske strategije za promjenu u ponašanju koja ima za cilj promovirati socijalnu inkluziju, te učestvovanje djece i omladine

Istraživanje znanja, stavova i praksi provedeno je na početku i na kraju projekta.

Cilj je bio ocijeniti stepen do kojeg identifikovane ciljne grupe imaju koristi od mjera koje poduzimaju lokalne vlasti u kontekstu projekta, kao i analizirati ponašanja među članovima zajednice. To može poslužiti kao osnova za preduzimanje aktivnosti kojima je cilj postići promjene u ponašanju, te za kasnije ocjene uticaja projektnih intervencija.

Ova ocjena će UNICEF-u služiti kao osnova za dobivanje ključnih informacija neophodnih za procjenu razvoja socijalne inkluzije i zaštite u području regije BIRAČ, te poređenje rezultata i napretka u odnosu na period od prije 2 godine i to u sljedećim oblastima:

- Šta je urađeno i u kom stepenu u oblasti socijalne zaštite i inkluzije u regiji Birač?
  - Koje su glavne prepreke realizaciji socijalne inkluzije u punom potencijalu/omjeru u posmatranim zajednicama, sa posebnim naglaskom na podizanje nivoa svijesti u vezi sa socijalnom inkluzijom?
  - Kako opisati postojeću situaciju u vezi sa realizacijom socijalne inkluzije u obrazovanju, zdravstvu, socijalnoj skrbi, zaštiti i pravosuđu za sektore omladine i djece?
  - Identifikovati ko su najčešće žrtve stereotipa, predrasuda, diskriminacije, ili tzv. žrtveni jarci.
  - Koje su primijećene/registrovane manifestacije navedenih diskriminacijskih praksi?
- Šta se predlaže kao najbolji model za povećavanje tolerancije u društvu koji se može iskoristiti u novoj komunikacijskoj strategiji?
- Šta se predlaže kao najbolji model(i) za poboljšanje i punu provedbu socijalne zaštite i inkluzije, identifikovane/preporučene od strane lokalnih aktera (nosilaca promjena)?
  - Kako efektivno mobilisati raspoloživa sredstva na ostvarenju socijalne zaštite djece i omladine?

Obrazloženje

Metodologija zahtijevana u glavnom projektom dokumentu je KAP, što je skraćena na engleskom jeziku za ispitivanje znanja (engl. knowledge), stavova (engl. attitude) i prakse (engl. practice), koja se fokusira na procjenu toga do koje mjere su ostvarene promjene u pogledu znanja, stavova i praksi u sklopu odgovora na neku konkretnu intervenciju. Budući da je KAP kvantitativna analiza, koja daje uopštene informacije o znanju i sociološkim varijablama, u skladu sa ishodom aktivnosti, odnosno izradi komunikacijske strategije, bilo je prikladnije upotrijebiti etnografski metod – fokus grupe umjesto KAP-a. To nam je dalo uvid u znanje, stavove i prakse u konkretnom kontekstu. Metoda korištena za ovo istraživanje bila je diskusija u fokus grupama (uključujući posmatranje učesnika) i anketno istraživanje. Razlog leži u činjenici da aktivnost iz glavnog projekta 2.2. predviđaju analizu situacije u oblastima obrazovanja, zdravlja, socijalne skrbi, zaštite i pravosuđa na opštinskom nivou, sa fokusom na najranjivije kategorije. Analiza su obuhvatala: (1) prikupljanje dostupnih podataka u vezi sa situacijom ranjivih grupa u svakoj opštini; (2) istraživanje i analizu dostupnih i traženih SPI usluga; (3) analizu dostupnih i traženih mehanizama za upućivanje (identifikovanje jazova koje je potrebno riješiti) i (4) istraživanje dostupnih institucionalnih mehanizama za koordinaciju i implementaciju integrisanog pristupa SPI. Ova analiza (2.2.) osigurala je dovoljno opštih podataka u vezi sa postojećim stanjem (onoga što je dostupno). Cilj provođenja kvalitativnog istraživanja bio je da posluži kao osnova za ocjenu stepena do kojeg identifikovane ciljne grupe imaju koristi od mjera koje preduzimaju lokalne vlasti i šta je ostalo da se uradi (programirati u budućnosti).

Metodologija za ovo istraživanje je utemeljena na analizi situacijskog konteksta, te su se sesije fokus grupa usredotočile na prikupljanje mišljenja, uvjerenja, stavova o socijalnoj inkluziji/isključivanju te pristupu uslugama, počevši od opštih utisaka o sadašnjem statusu, reformi, do konkretnih uvida u pogledu odabranih ranjivih grupa.

Osnovna premisa bila je da će grupne diskusije osigurati „podatke i uvide“ do kojih ne bi bilo moguće doći bez interakcije u grupnom okruženju. Slušanje drugih kako verbalizuju iskustva kod ostalih učesnika podstiče naviranje sjećanja, ideja i vlastitih iskustava. To je poznato i kao grupni efekat, gdje imamo članove grupe koji se uključe u „*neku vrstu efekta stvaranja lanca ili kaskada; razgovor se nadovezuje ili proizađe iz tema i izraza koji mu prethode*“.⁹ Prednost ovakvih diskusija u fokus grupama je to da „*grupni kontekst pruža ključnu priliku za istraživanje razlika i različitosti. Ne samo da će razlike izaći na vidjelo kako diskusija napreduje (i na taj način prije nego u pojedinačnim dubinskim intervjuima), nego se u grupnim diskusijama pruža i prilika da se pažnja duže zadrži na tim razlikama – da uključimo cijelu grupu, istražimo dimenzije različitosti, objasnimo ih, razmotrimo uzroke i posljedice*“.¹⁰

Sve diskusije koje su se odvijale u fokus grupama su povjerljive, a svi komentari anonimni. Učesnici i posmatrači su zamoljeni da prije početka sesije potpišu Izjavu o učestvovanju.

Vremenski period istraživanja: juni-juli 2016.

Ciljna područja i grupe: Bratunac, Milići, Srebrenica, Vlasenica i Zvornik

Ciljne grupe u svakoj oblasti – učesnici fokus grupa

Grad i fokus grupe	Broj sudionika
Milići i Vlasenica	
I Lokalne vlasti i opštinski SPI odbori	7
II Obrazovne institucije (svi nivoi)	6
III Pružaoci iz oblasti socijalne i zdravstvene zaštite (centri za socijalni rad, zdravstvene institucije...)	7
IV Djeca (osnovne škole)	8
V Policija i pravosuđe	5
Srebrenica i Bratunac	
I Lokalne vlasti i opštinski SPI odbori	6
II Obrazovne institucije (svi nivoi)	8
III Pružaoci iz oblasti socijalne i zdravstvene zaštite (centri za socijalni rad, zdravstvene institucije...)	8
IV Djeca (osnovne škole)	6
V Policija i pravosuđe	2
Zvornik	
I Lokalne vlasti i opštinski SPI odbori	8
II Obrazovne institucije (svi nivoi)	2+6
III Pružaoci iz oblasti socijalne i zdravstvene zaštite (centri za socijalni rad, zdravstvene institucije...)	7
IV Djeca (osnovne škole)	6
V Policija i pravosuđe	4
UKUPNO	96

9 Lindlof, T. R., & Taylor, B. C. (2002). Qualitative Communication Research Methods, 2nd Edition. Thousand Oaks, CA: Sage.

10 Jane Ritchie i Jane Lewis: Qualitative Research Practice: A Guide for Social Science Students and Researchers, Sage: London, 2003, str. 188.

Komparativni prikaz uzorka 2014. i 2016. godine

Nazivi grupa	2014.	2016.
I Lokalne vlasti i opštinski SPI odbori	5 fokus grupa/ 30 učesnika	3 fokus grupe/21 učesnika
II Obrazovne institucije (svi nivoi)	5 fokus grupa/ 31 učesnik	3 fokus grupe/ 22 učesnika
III Pružaoci iz oblasti socijalne i zdravstvene zaštite (centri za socijalni rad, zdravstvene institucije...)	5 fokus grupa/34 učesnika	3 fokus grupe/22 učesnika
IV Djeca (osnovne škole)	5 fokus grupa/36 učesnika	3 fokus grupe/20 učesnika
V Policija i pravosuđe	5 fokus grupa/ 19 učesnika	3 fokus grupe/ 11 učesnika
VI Djeca i VII Roditelji	219 anketiranih roditelja, djece sa i bez poteškoća u razvoju	219 anketiranih roditelja, djece sa i bez poteškoća u razvoju
UKUPNO	25 fokus grupa/ 155 učesnika fokus grupa 219 anketiranih roditelja i djece (105 roditelja, 114 djece sa/bez poteškoća u razvoju)	15 fokus grupa/ 96 učesnika fokus grupa 219 anketiranih roditelja i djece (105 roditelja, 114 djece sa/bez poteškoća u razvoju)

U istraživanju provedenom u 2016. godini organizovano je ukupno 15 fokus grupa u kojima su sudjelovali ispitanici iz svih pet opština. Za razliku od 2014. godine kada su fokus grupe provedene na nivou opštine i u svakoj opštini su organizovane grupe samo za ispitanike iz te opštine. U 2016. godini, fokus grupe su organizovane u Milićima, Srebrenici i Zvorniku. Grupi ispitanika u Milićima pridružili su se i ispitanici iz Vlasenice, dok su u Srebrenici sudjelovali i ispitanici iz Bratunca, tako da iako je smanjen broj fokus grupa a samim tim i broj ispitanika u odnosu na 2014. godinu, to nije uticalo na kvalitet nalaza, obzirom da su zadržane sve grupe, kao i to da su uključeni ispitanici iz svih opština i svih sektora koji djeluju u području socijalne inkluzije.

Socijalna zaštita i inkluzija djece i mladih u regiji Birač i Bosni i Hercegovini

„Mislim da sve ide nabolje. Kada je riječ o inkluziji, posvećuje se više pažnje i u lokalnim zajednicama i generalno. (...) Činjenica je da stanje još nije zadovoljavajuće. Definitivno je potrebno još vremena.“ (Srebrenica III, 2016.)

Većina ispitanika koji su sudjelovali u istraživanju u 2016. godini smatraju da su napravljeni pomaci u svim aspektima djelovanja kada je riječ o socijalnoj inkluziji i zaštiti, kako u okviru zakonske regulative i odluka, tako i djelomično na nivou društvene zajednice. *“Socijalna inkluzija je bila nepoznanica na lokalnom nivou čak i u samom Centru za socijalni rad. Tek od 2014. godine (...) počelo se više baviti sa ovom temom i uključivati ne samo građane nego i djecu sa smetnjama u razvoju. Djeca su tu ostvarivala određena prava propisana Zakonom o socijalnoj zaštiti.” (Srebrenica I, 2016.)*

Gledajući sistemski rješenja, napredak je ostvaren u polju zakonskih rješenja – *„Zakonska i podzakonska regulativa se mijenja u pozitivnom smislu, u odnosu na te ljude i djecu, tako da potpisivanjem protokola, što na entitetskom nivou što na lokalnom, napravljen je veliki korak. Te protokole sada treba poštivati i provoditi.“ (Srebrenica III, 2016.).* Ovakav stav je vrlo ohrabrujući, za razliku od stava većine ispitanika koji su sudjelovali u istraživanju 2014. godine kada su socijalnu inkluziju podigli na apstraktni nivo zaključujući da *„Socijalna inkluzija apsolutno ne postoji u državi ovoj, pa ni na našoj opštini.“ (Vlasenica, ¹¹ IV, 2014.)* Promišljajući o društvenom segmentu socijalne inkluzije većina stručnjaka smatra da je u posljednje dvije godine urađeno mnogo, ali ne i dovoljno. Svijest o socijalnoj inkluziji najviše se razvila u stručnim i obrazovnim krugovima. Prema njihovom mišljenju sada je potrebno usmjeriti pažnju na širu društvenu zajednicu – *„Obzirom da do prije dvije tri godine inkluzija nije postojala, na području opštine Milići urađeno je mnogo. Nije urađeno dovoljno, ali je urađeno mnogo. Radili smo u više pravaca. Jedan dio se odnosio na inkluziju u školama. Najviše je uradila osnovna škola i dan danas aktivno radi. Drugi dio se odnosi na rad Centra odakle ja dolazim. Mi smo uspjeli organizovati i održati projekte u Centru za djecu sa smetnjama u razvoju i niz drugih projekata zahvaljujući UNICEF-u i Opštini. Dakle, diže se nivo inkluzije. Zasad je nismo uspjeli dići na nivo cjelokupne zajednice, ali su vidljivi pomaci (...) kod stručnjaka, profesionalaca koji se bave ovim oblastima. Potreban je još jedan lanac da bi šira društvena zajednica shvatila značaj i počela primjenjivati svakodnevno i raditi na inkluziji.” (Milići I, 2016.)*

Za razliku od nalaza iz istraživanja koje je provedeno 2014. godine, gdje je većina ispitanika smatrala da ne postoji socijalna inkluzija niti „inkluzivna kultura“, osjetni su pomaci u društvenim odnosima. U odgojno-obrazovnim ustanovama povećan je broj uključene djece sa smetnjama u razvoju, nastavnici su mnogo više informirani nego ranije i preuzimaju odgovornost za razvoj socijalne inkluzije, što nije bio slučaj u nalazima iz 2014. godine kada se osjetila izuzetna konfuzija kod prosvjetnih radnika u pogledu socijalne inkluzije. Situaciju danas, jedan od ispitanika opisuje na sljedeći način – *„Kad biste prije pet godina nekome spomenuli inkluziju, svi su slijegali ramenima. Ja prvi, jer nisam iz te branše, nisam psiholog. Međutim, danas većina prosvjetnih radnika vrlo dobro zna o čemu se radi, većina još nije dovoljno obučena, ali mnogo se radi na tome i mislim da je napravljen izvjesni pomak“ (Zvornik III, 2016.)*

11 Udruženje INFOHOUSE (2014.): INTERNI IZVJEŠTAJ O PROVEDENOM ISTRAŽIVANJU: Znanja, stavova i praksi, implementacije komunikacijske strategije za promjenu u ponašanju koja ima za cilj promovisati socijalnu inkluziju, te učestvovanje djece i omladine u projektu razvoja i saradnje u regiji Birač, str. 15

Škola iz Zvornika nije izdvojeni primjer, kada je riječ o socijalnoj inkluziji u obrazovnim institucijama. Jedan od ispitanika navodi kao pozitivan primjer činjenicu da je škola iz Srebrenice od 2015. godine počela da radi djecom sa poteškoćama „*Mogu reći da je naša škola prošle godine počela raditi s djecom sa posebnim potrebama, odnosno s djecom koja su kategorisana. Radimo prema prilagođenom nastavnom planu i programu. Pomak je mali, ali postoji.*“ (Srebrenica II, 2016.) Iako su pomaci vidljivi, kod dijela ispitanika je još primjetno nerazumijevanje smisla socijalne inkluzije. Oni ohrabruju i podržavaju uvođenje socijalne inkluzije, ali kroz specijalna odjeljenja, ne uzimajući u obzir zamku segregacije koja se u tome krije.

Stručnjaci koji su učestvovali u ovom istraživanju još nisu dovoljno spremni da bi govorili o socijalnoj inkluziji na državnom nivou. Kada iskazuju svoje stavove radije se spuštaju na nivo lokalne zajednice i govore o opštini u kojoj žive ili regiji BIRAČ. Iako većina ispitanika smatra da su različiti seminari koje su prošli ostavili napredak u njihovom shvatanju socijalne inkluzije, vjerujemo da bi u narednom periodu bilo potrebno proširiti sticanje znanja o socijalnoj inkluziji i zaštiti i na širi geografski nivo.

Većina ispitanika i dalje smatra da je osnovna kočnica za razvoj socijalne inkluzije nedostatak finansijskih sredstava, te generalno ekonomski loša pozicija u kojoj se nalazi čitava država. Ovako loša situacija reflektuje se i na stepen nasilja i delinkvencije među mladima. Mladi ljudi prepušteni su sami sebi, smatraju neki od ispitanika iz izvršne vlasti – „*Pokušavamo, ali jednostavno sami ne možemo.(...) Svaki dan imamo otprilike nekoliko maloljetnika sa kojima razgovaramo i pokušavamo ih uvesti u neki normalni svijet, odnosno da funkcionišu onako kao i svi ostali. Međutim, to je izuzetno teško, jer posla nemaju ni punoljetni građani, tako da sve manje se obraća pažnja na te maloljetnike, a oni su sve više prepušteni sami sebi.*“ (Zvornik V, 2016.)

Kada govorimo o socijalnoj inkluziji i zaštiti, ispitanici koji aktivno participiraju u izvršnoj vlasti smatraju da i dalje ne postoji veza koja bi reflektovala djelovanje policije na osobe sa poteškoćama. Policajci za sebe kažu da se oni ipak najviše susreću sa djecom koja već čine prestupe, a da među tom djecom nema onih koja imaju poteškoće u razvoju. Policija smatra da je situacija u maloljetničkom prestupništvu već uvelike alarmantna i da je neophodno hitno djelovati kako bi se postigle preventivne mjere da se smanji stepen prestupništva i maloljetničke delinkvencije. Uviđaju ogromne zakonske propuste koji im ne omogućavaju da efikasno djeluju, i misle da je neminovno što prije izvršiti izmjene zakona. Za institucije i organe koji rade sa prijestupnicima i maloljetnim delikventima smatraju da imaju dobru saradnju, ali su potrebne zakonske izmjene „*Između policije, tužilaštva i suda izuzetna jesaradnja i mi se dogovaramo. Ali je problem šta sa tim maloljetnicima, zakonski to nije riješeno. Već razgovaramo o novom zakonu o maloljetnicima, a siguran sam da nismo u stanju provesti ovaj koji je trenutno na snazi.*“ (Zvornik V, 2016.) Ovakvi stavovi impliciraju da je u narednom periodu potrebno posvetiti pažnju ovom problemu.

Iako se većina slaže da je ostvaren napredak u području socijalne inkluzije mali broj ispitanika ipak smatra da se u protekle dvije godine nije ništa značajno izmijenilo „*(...) mogu primijetiti da se ništa nije promijenilo, što nije dobro ni za ljude koji rade sa djecom sa teškoćama u razvoju i njihovim roditeljima. Tu bi se dosta toga trebalo izmijeniti.*“ (Zvornik III, 2016.). Kao moguće rješenje predlažu da se roditeljima i stručnom osoblju osigura adekvatna pomoć u vidu „*prisustva asistenata, udžbenika, predavanja, seminara, neke profesionalne pomoći, jer mislim da ako bi se ovako nastavilo dalje raditi situacija, će se samo pogoršavati. Ne radimo rehabilitaciju djece, samo habitaciju, a ne uspijevamo ni to da uradimo.*“ (Zvornik III, 2016.)

Ipak generalni stav većine ispitanika da je ostvaren napredak – „*Mislim da se tokom posljednje godine stanje značajno promijenilo kada je riječ o socijalnoj inkluziji na području grada Zvornika.*“

Prevedbno zahvaljujući intervenciji UNICEF-a, kroz Projekat razvoja regije Birač, koji nas je podstakao da krenemo sa cijelom tom pričom. Pokrenuli smo i Centar za podršku djeci sa smetnjama u razvoju i njihovim porodicama koji kontinuirano funkcionise i koji će nastaviti da funkcionise, jer je gradska uprava preuzela na sebe obavezu da obezbijedi nesmetan rad i to u saradnji sa svim nadležnim institucijama, Centrom za socijalni rad i domom zdravlja i školom i vrtićem.“ (Zvornik I, 2016.)

Dakle, socijalna inkluzija oživljava u svim opštinama na području Regije BIRAČ. Većina ispitanika se slaže da je UNICEF izuzetno doprinio tome kroz Projekat za razvoj i saradnju u regiji Birač (BIRAČ). Iako je nedostatak novca i dalje jedan od ključnih faktora za usporeni razvoj socijalne inkluzije, lokalne institucije vlasti, kako možemo vidjeti iz gore navedenog mišljenja, participiraju u finansiranju institucija za rad socijalne inkluzije, te se načelno obavezuju da će to nastaviti i budućnosti. Takođe, ključni akteri iz lokalnih zajednica koji su tokom baseline studije 2014. godine smatrali da nebriga države dovodi do nemogućnosti lokalnih zajednica i institucija da dosljedno ili pak djelomično implementiraju suštinu i mehanizme socijalne zaštite i inkluzije, jer postoji takozvana teritorijalna diskriminacija u svojim lokalnim zajednicama prepoznaju isti problem kada je riječ o jezgrama opština (koje smatraju urbanim) i zabačenim dijelovima opština, koje smatraju ruralnim područjima. „*Ono što posebno radimo jeste proširenje usluga van grada, znači van gradskog jezgra, u ruralno područje kojim će biti obuhvaćeno do 100% više djece sa smetnjama u razvoju. Biće im približene usluge koje su dostupne djeci u gradskom području. One su do sada bile dostupne i njima, ali zbog svih njihovih specifičnih potreba, dužine i težine putovanja, oni dosta rjeđe dolaze nego ostali iz gradskog područja.*“ (Zvornik I, 2016. Takođe, u nekim opštinama, poput Zvornika, upravni odbor vrtića donio je odluku da je boravak u vrtiću za djecu sa poteškoćama u razvoju besplatan. Međutim, oni nisu stali na svojoj opštini nego su delegirali unošenje ovog odnosa prema porodicama djece sa poteškoćama u zakon, što je na entitetskom nivou i prihvaćeno.

Možemo zaključiti da veza između „države“, „društva“ i „pojedince“ još nije dovoljno jaka, međutim ostvaren je značajan napredak u odnosu na situaciju sa kojom smo se susreli u baseline istraživanju 2014. godine. Iako socijalna inkluzija i dalje nije na zadovoljavajućem nivou, ona polako uzima maha u svim opštinama regije BIRAČ i postaje dijelom društvene kulture i svijesti. Najveći napredak, prema mišljenju ispitanika, ostvaren je među stručnim osobljem i na institucionalnom nivou. Kod stručnog osoblja koje je sudjelovalo u istraživanju primjetan je napredak u prihvatanju samog procesa socijalne inkluzije, ostvarena je veza između ključnih institucija, iako se ona još zasniva na pojedincima koji su dio SPI komisije ili operativnih timova.

U narednom periodu potrebno je nastaviti edukacije stručnog osoblja, prirediti im adekvatnu literaturu iz koje se mogu dodatno edukovati – „Uključuju se djeca sa poteškoćama, i mislim da je tu problem zato što nemamo nikakve seminare gdje bismo se mogli obučiti, da znamo šta im je potrebno.“ (Zvornik II, 2016.). Takođe, potrebno je raditi na razvoju svijesti kod šire društvene zajednice, bez obzira što su osjetni pomoci koji se mogu argumentovati činjenicom da su čak i roditelji, koji su prema rezultatima baseline studije iz 2014. godine bili jedan od osnovnih kamena spoticanja za razvoj socijalne inkluzije, zbog predrasuda i stereotipa koje su živjeli, postali otvoreniji prema društvu, što se reflektovalo povećanjem djece sa poteškoćama u razvoju u obrazovnim institucijama. Ljudi su jednostavno prihvatili da postoji problem u segregaciji određenog dijela stanovništva i to je dobar napredak, smatra većina ispitanika.

A šta kažu djeca?

“Većinom na odjeljenskim zajednicama, pričamo sa razrednim starješinom (misli se na manjine) i tako.” (Zvornik IV, 2016.)

“Pa iskreno da mi toliko učimo o tim manjinama i ne baš. Iskreno više sami sebe informišemo preko interneta, preko društvenih mreža, ne dešava se da sad neko nama dođe i priča o tome.” (Milići IV, 2016.)

Koji su mehanizmi za inkluziju i socijalnu zaštitu na raspolaganju članovima lokalne zajednice?

“Evidentno je da je formirana grupa ljudi, da je referalni mehanizam donekle zaživio, da su neki projekti koji su prepoznati kao prioritetni započeti, neki su i realizovani. U odnosu na prije dvije godine razlika je velika. Do prije dvije godine nije bilo ništa, tako da ne možemo govoriti o nekom ogromnom koraku, ali u odnosu na tad jeste ogroman korak.” (Milići III, 2016.)

Primjetno je da je u posljednje dvije godine uspostavljena vrlo dobra saradnja između institucija koje su direktno ili indirektno povezane sa sistemskim ili društvenim razvojem socijalne inkluzije. Ovo umrežavanje institucija postignuto je upravo zahvaljujući Projektu za razvoj i saradnju regije BIRAČ kroz koji su oformljeni SPI komisija i operativni timovi u svim opštinama. Ovakvo povezivanje ključnih aktera lokalne zajednice poslužilo je kao odličan instrument za uvezivanje institucija i organizacija koje mogu doprinijeti razvoju socijalne inkluzije na svim društvenim nivoima. Kada je provedeno *baseline* istraživanje, ispitanici nisu imali najjasniju predstavu koja je njihova uloga u procesu razvoja socijalne inkluzije i zaštite. Obično su predstavnici institucija prebacivali odgovornost jedni na druge. Dvije godine kasnije, situacija se izuzetno promijenila – „*Kad primijete da postoji neki problem, sve institucije su sad ohrabrene da ga na sastancima timova i komisija delegiraju* [ovdje se misli na SPI komisiju i operativne timove, op.a]. *Postoje jasni koraci reagovanja u tim slučajevima koji se timski razmatraju.(...) Prije su se svi ustručavali da ne ugroze okvir odgovornosti i kad je riječ o djeci i omladini sve se svodilo na Centar za socijalni rad. Sada informacije pristižu sa svih strana.*” (Milići III, 2016.)

Zakonom propisane usluge i mehanizmi za ostvarivanje socijalnih prava na raspolaganju su svim članovima zajednice bez obzira na pol, rod, vjersku ili etničku pripadnost, jasna je percepcija ispitanika. Prava se provode u školama, centrima za socijalni rad, domovima zdravlja, nevladinim organizacijama koje se bave pitanjima socijalne inkluzije i zaštite, stav je ispitanika iz 2014. godine, a koji je potvrđen i u ovom istraživanju. U *baseline* studiji iz 2014. godine bilo je očigledno da ispitanici nisu imali potpuna saznanja koji sve mehanizmi i za inkluziju i socijalnu zaštitu stoje na raspolaganju i njima i korisnicima, no zahvaljujući povezivanju institucija i timskom radu, oni danas lakše dolaze do rješenja slučajeva sa kojima se susreću na terenu.

Kao i u *baseline* studiji, prva asocijacija na pitanje o mehanizmima za socijalnu inkluziju i zaštitu kod ispitanika je bila Centar za socijalni rad, ili drugi centri čija je svrha djelovanja pomoć i razvoj marginalizovanih grupa ili osoba sa poteškoćama u razvoju. Većina ispitanika Centar za socijalni rad i dalje smatra najznačajnijom institucijom u procesu socijalne inkluzije. Neke od opština, poput Zvornika, u protekle dvije godine otvorile su Centar za rani rast i razvoj, u nekim opštinama poput Bratunca i Srebrenice njihovo otvaranje je u planu. Ispitanici ih smatraju vrlo značajnim mehanizmima za zbrinjavanje i uključivanje djece sa poteškoćama u razvoju u društvenu zajednicu. “*U posljednje vrijeme došlo do povezivanja u pravom smislu i djeca i organizacije koje se njima bave sad imaju adekvatne prostorije. Sve zavisi o čemu je riječ, koje dijete je u pitanju, ali koliko sam u toku mislim da je došlo do poboljšanja, da se sa tom djecom radi.*” (Srebrenica V, 2016.)

No, iako su uspostavljene institucije koje mogu doprinijeti razvoju djece sa poteškoćama, kao što su Centri za rani rast i razvoj ili Centri za dnevni boravak djece sa poteškoćama u razvoju, novac i dalje čini jednu od najvećih prepreka u procesu socijalne inkluzije. Naime, veliki broj ispitanika pohvalio je postojanje navedenih institucija, ali su se požalili na nedostatak finansijskih sredstava koja bi osigurala upošljavanje adekvatnog osoblja.

Uglavnom se angažman u njima svodi na dobrovoljni rad pojedinaca – „Povezane su sve institucije, od dječijeg ranog otkrivanja u Domu zdravlja, pa do Centra za socijalni rad i škola. Napravljen je i Dnevni boravak za djecu sa posebnim potrebama. Oni tu provode neko vrijeme. Nemamo baš stručna lica koja bi mogla to da vode, ali ostvaruje se napredak. Volonterski se radi. Ima ih troje-četvero, uglavnom psihologa. Imali smo defektologa koji je otišao, nažalost nismo imali novac da ga zadržimo, ali djeca se uključuju u neki socijalni život. Tu provode vrijeme. Igraju se i druže. Sve je više korisnika.” (Milići I, 2016.) Primjetno je da su ovi centri dobra predispozicija za uključivanje mladih u društvenu zajednicu, obzirom da je većina ispitanika mišljenja da ne postoje finansijske mogućnosti da se mladima pruže besplatne organizovane vannastavne aktivnosti.

Roditelji su i dalje jedna od osnovnih prepreka u procesu socijalne inkluzije. Predrasude i stereotipi, kao i osjećaj sramote koje nosi društvo, a samim tim i roditelji, čine prepreku kategorizaciji sve djece sa poteškoćama u razvoju. S druge strane, sistem i institucije zahtijevaju jasan dokaz o kategorizaciji kako bi djeca i njihovi roditelji ostvarili prava koja su im osigurana mehanizmima za razvoj socijalne inkluzije i zaštite. “Svijest roditelja je još na nižem nivou u smisli kategorizacije djece, roditelji im ne dozvoljavaju, kriju potrebu da se dijete socijalizuje i da se izvrši kategorizacija. U Zvorniku ima mnogo više djece koja bi trebala biti kategorisana, ali nažalost nisu. Ona se ne šalju u bilo koji dnevni centar koji smo otvorili, niti u jednu od ovih ustanova.” (Zvornik II, 2016.)

Ispitanici kao jedan od mehanizama socijalne inkluzije prepoznaju nastavu i obrazovni sistem. Kada govore o kvalitetu, mišljenja su još podijeljena, ali većina smatra da se i u toj sferi uočava napredak. Ono što je primjetno jeste da prosvjetno-pedagoško osoblje nema više tako jak otpor kada govore o socijalnoj inkluziji, o pojedinačnim, prilagođenim nastavnim planovima i programima za djecu sa poteškoćama. Primjetno je postepeno prihvatanje i terminologije i sistemski nametnutih alata za socijalnu inkluziju u nastavi. “Ljudi više razmišljaju. Institucije koje se bave time malo veći akecenat stavljaju na socijalnu inkluziju i kada je riječ o školama. (...) Učitelji i nastavnici malo više obraćaju pažnje nego ranije. Vidim da do prije dvije godine nisu bili upoznati sa socijalnom inkluzijom tj. sa protokolom koji obuhvata socijalna inkluzija, a samim tim ni za nastavne planove i programe koji se tiču djece koja su obuhvaćena socijalnom inkluzijom, odnosno sa djecom sa poteškoćama u razvoju.” (Milići II, 2016.)

Stav ispitanika je da je i dalje na početku i na kraju svakog procesa opština. Kao što je bio slučaj i u *baseline* studije, opštine pružaju sljedeće mehanizme uključivanja: finansiranje prevoza učenika u osnovne škole, finansiranje studentskih stipendija, dodjelu pomoći za novorođenče, pomoć nevladinom sektoru koji se bavi pitanjima mladih i osoba sa posebnim potrebama, pomoć porodicama sa četvero i više djece, obučavanje pripravnika...

Korisnici socijalne pomoći imaju besplatno zdravstveno osiguranje. Kad je riječ o uključivanju djece i mladih u bavljenje sportom, kulturom i tome slično, ispitanicima nisu poznate organizacije koje svoje usluge ne naplaćuju ili to naplaćuju u minimalnim iznosima.

Na koncu možemo zaključiti da je stepen svijesti o mehanizmima koji bi trebali osigurati uključivanje ranjivih kategorija – zakoni, strategije, protokoli/pravilnici – povećan u odnosu na prije dvije godine. Najjači stvarni funkcionalni mehanizam trenutno je saradnja svih institucija koje doprinose razvoju socijalne inkluzije, kako na lokalnom tako i na području regije Birač. Ispitanici ovaj mehanizma slikovito opisuju na sljedeći način: “Mehanizam kao mehanizam, implementacije ide u dobrom smjeru.

Mehanizam možemo posmatrati kao mjenjač u automobilu gdje, ukoliko jedan zupčanik zakaže nastaje problem u samoj implementaciji. Svi ti mehanizmi moraju imati jedan cilj kako bi se došlo do određenog rezultata, čemu mi težimo.” (Srebrenica I, 2016.) Još ne postoji jasan sistem kretanja u procesu socijalne inkluzije, ali da sistem bolje funkcioniše to je jasno iz stavova ispitanika. Prije dvije godine su „*inicijativa pojedinca koji vodi ustanovu i njegov senzibilitet*“ bili jedini stvarni funkcionirajući mehanizam, a do rješenja je bilo moguće doći samo kada je riječ o lakšim slučajevima koji ne zahtijevaju koordinaciju rada više aktera. Danas imamo uvezan sistem institucija koji saraduje na rješavanju slučajeva bez obzira na težinu.

Finansijskih sredstava za proces socijalne inkluzije i zaštite još nema nedovoljno. Problemi se i dalje uglavnom rješavaju *ad hoc*. Međutim, primjetna je veća spremnost kod većine ključnih aktera da rade na sistemskom uspostavljanju rješenja, spremniji su dati volonterski doprinos za razvoj zajednici nego je to bio slučaj ranije.

A šta kažu djeca?

“Kad bismo imali sve, ne bismo imali ništa da nas ograničava. Ja naprimjer sviram gitaru, ali ne postoji prodavnica muzičkih instrumenata i to me ograničava, jer ne mogu sebi kupiti gitaru ili žicu. Moram ići u Tuzlu ili Bijeljino da kupim sebi nešto.” (Zvornik IV, 2016.)

„Ima jedan dječak, on je mentalno obolio. Roditelji mu ne daju da ide u Centar. Vidjeli su da mu je bolje bilo, al mu više ne daju.” (Zvornik IV, 2016.)

“Kad je riječ o slobodnom vremenu i sportu, mislim da nemamo apsolutno sve. Volio bih trenirati plivanje, ali u našem gradu nemam nikakav bazen ili uslove za trening.” (Milići IV, 2016.)

„Kod nas je sve košarka, fudbal i nekako su sve to više muški sportovi, karate, džudo. Za nas mlade osim izlazaka u kafiće ne postoji neko drugo mjesto gdje možemo otići, poput pozorišta.” (Milići IV, 2016.)

“Sistem čine ljudi. Možemo napraviti najveći grad na ovim prostorima i najljepši, ali ako nemamo ljude koji su sposobni da se nose sa tim gradom i tim uređajima, neprimjenjivo je.” (Milići V, 2016.)

Kada je provedeno *baseline* istraživanje 2014. godine ispitanici su bili vrlo jasni prilikom ispoljavanja nezadovoljstva efikasnosti usluga u svim sektorima. Za loš tretman osobe kojoj je bila potrebna usluga u bilo kojem od sektora prebacivali su krivicu jedni na druge, a zajedno su uzroke prepoznali u vanjskim okolnostima na koje, kako su tvrdili nisu imali uticaja, a to su: *„nedostatak materijalne podrške od strane države/opštine koji se pak reflektuje na doslovce sve, od loših alata i neprilagođenih objekata u kojima rade, do nemogućnosti zapošljavanja adekvatnog kadra.“*¹³ Istraživanje u 2016. godini nije izričito ukazalo na nezadovoljstvo uslugama u bilo kojem sektoru. Napredak u efikasnosti usluga desio se prema mišljenju većine ispitanika zahvaljujući Protokolu o saradnji – *“U martu 2015. godine potpisan je Protokol o postupanju i saradnji nadležnih institucija i organizacija s ciljem unapređenja multisektoralnog pristupa socijalne zaštite i inkluzije djece/mladih sa smetnjama u razvoju i njihovih roditelja/staratelja uvođenjem referalnog mehanizma. Time je da na izvjestan način intenziviran rad referalnog mehanizma u pogledu pružanja konkretnih usluga prema do tada socijalno isključenih grupa.”* (Milići III, 2016.)

Iako ne postoji više jasno izricanje nezadovoljstva efikasnošću usluga, ostali su uzroci koji su prepoznati u vanjskim okolnostima, a to su prije svega nedostatak materijalne podrške i adekvatnog kadra. *„Uvijek se tu postavlja problem nedostatka sredstava. To nam je svima problem i ogromna frustracija. Govorim iz domena zdravstvene zaštite. (...) Uvijek su problem novčana sredstva i administracija.”* (Srebrenica III, 2016.)

Prema mišljenju većine ispitanika najveći problem koji se negativno odražava na ocjenu efikasnosti usluga u svim sektorima je nepostojanje jasnog sistema koji je zakonski uspostavljen i kroz koji je moguće izvršiti pritisak da bi se uradila kategorizacija djeteta. Najveću zamjerku neki od ispitanika pripisuju ipak upravo zloupotrebi kategorizacije – *“Kategorizacija djeteta ili novčana nadoknada. Uglavnom se sve svodi na to.(...) Novčana naknada je na mjesečnom nivou. Država isplati. Opština naravno, kada da svoj dio, isplati korisniku. Uglavnom na to se svodi.”* (Srebrenica III, 2016.)

Sigurna preporuka većine ispitanika jeste da se u narednom periodu posebna pažnja treba posvetiti iznalaženju efikasnog sistema kategorizacije.

I ispitanici iz izvršne vlasti kažu kako se suočavaju sa velikim problemima u radu sa maloljetnicima. Različite su zakonske barijere koje ih ograničavaju u procesuiranju maloljetnih delikvenata, od prisustva roditelja, preko prisustva stručnog lica (zakon je izričit da stručno lice mora biti prisutno, ali ne precizira ko zapravo predstavlja stručno lice), do vremenskog okvira u kojem slučaj mora biti završen. Ovakav odnos ne stvara problem samo policiji već doprinosi maloljetničkom prestupništvu, jer maloljetniku omogućava izbjegavanje odgovornosti i ponavljanje nezakonitosti. Međutim, kako smo već ranije naveli, potrebno je raditi na podizanju svijesti u društvu o problemima sa kojim se suočavaju mladi. *“Problem je zapravo u porodici, duboko u porodici. To je jedan od problema, tako da nema načina ni metoda da se riješi, nikakvoga. Sud, tužilaštvo i policija mogu da rade svoje i obavljaju svoje, da poduzimaju stvari sa zakonom, ali tu počinje i tu se završava, nažalost.”* (Zvornik V, 2016.)

U sektoru socijalne zaštite osnovna prava su zagarantovana i o njima se govori u prethodnom poglavlju. Kada je riječ o dodatnim pravima koja se regulišu odlukama Skupštine Opštine, njihovo ostvarivanje i dalje zavisi od sredstava koja ima na raspolaganju. Skupština je takođe nadležna za definisanje kriterija za ostvarivanje tih prava. Osobe u stanju socijalne potrebe, a koje žive u ruralnim područjima, nekad i po 20 ili 30 kilometara udaljenim od centra opštine, najčešće nemaju mogućnosti da dođu u Opštinu jer nemaju nikakav prevoz i ostaju uskraćeni za prava. Izdvojeni su slučajevi u kojima humanitarne organizacije pomažu ove osobe. Međutim, uspostavljen i uređen sistem ne postoji. „*Danas to može svako ko imalo želi ili zna. Odnosno, ko ima potrebu. Posebno kad su te novčane naknade ili socijalne pomoći, to se uglavnom zna.*” (Zvornik V, 2016.)

Za razliku od *baseline* istraživanja kada je efikasnost obrazovnog sistema u području socijalne inkluzije ocjenjena kao loša, danas su gotovo svi ispitanici jedinstveni u mišljenju da su napravljeni pomaci. Međutim, zadržalo se nerazumijevanje roditelja i nespремnost da se suoče sa stvarnim problemima koje ima njihovo dijete. Iako je broj djece sa poteškoćama koja su uključena u nastavu povećan, problem kategorizacije i dalje ostaje. No, djeluje kao da i roditelji polako omekšavaju i počinju prihvatati mišljenja i sugestije prosvjetno-pedagoškog kadra. “*Kada je riječ o efikasnosti usluga, opet mogu govoriti o posljednjem periodu, imamo logopeda. Mogu da se baziram na djecu koja su sami korisnici našeg vrtića i ukoliko primijetimo potrebu za logopedom roditelje uputimo na vrijeme. (...) Imamo korisnike koji redovno posjećuju logopede i primjetan je mali napredak. To je proces i korak koji zahtijeva vrijeme, kao i istrajnost i upornost roditelja da dijete vodi na vježbe, a sama ustrajnost na kraju daje rezultate.*” (Srebrenica I, 2016.) Jedna od preporuka je da se školama daju ingerencija da mogu poslati dijete na kategorizaciju, ukoliko nastavnici primijete da dijete ima neki vidi poteškoće.

Nedostatak stručnog kadra i dalje je jedan od problema sa kojim su suočene prosvjetno-pedagoške institucije. Osim što nemaju adekvatnog kadra (logopedi, oligofrenolozi itd.) mnogi ispitanici smatraju da postojeći kadar koji radi u školama nije dovoljno kvalifikovan, a ni motivisan, posebno ne u oblasti inkluzije djece. “*Smatram da nama vaspitačima treba malo više edukacije, jer nismo stručni za rad s djecom sa posebnim potrebama. Treba nam neko stručniji i malo više literature da bismo se mogli i mi tome posvetiti.*” (Zvornik III, 2016.) Osoblje koje radi u školama spremno se dodatno edukovati kako bi pospješilo svoj rad u polju socijalne inkluzije, međutim, najveći dio ispitanika ipak misli da je neophodno uvesti asistente u nastavu, jer smatraju da su trenutno u inkluzivnoj nastavi oštećena djeca bez poteškoća. “*To je stvarno nezahvalno. Moje kolege mnogo se odriču i daju za nešto u čemu se ne može mnogo toga postići. U odjeljenju, recimo, imaju 22 učenika i jedan od njih ima rješenja nadležnog centra. Da bi se prilagodio tom jednom djetetu, kolega mora zapostaviti ostalih 21 učenik. Pri tome je prilagođeni plan i program koji dostavi Republički Pedagoški Zavod šturo urađen. Veoma je teško odvojiti čitavu grupu učenika i posvetiti se jednom učeniku*” (Milići II, 2016.) Ne bismo rekli da je ovdje riječ o predrasudama, već više u nesnalaženju nastavnika u inkluzivnoj nastavi. Nedostatak kadra, nije problem samo u obrazovnim institucijama. Čak i centri za socijalni rad, koji su od svih aktera prepoznati kao ključni mehanizmi za provedbu socijalne inkluzije suočeni su sa problemom nedostatka kadra. “*Ja mislim da je kod nas u Centru za socijalni rad Bratunac nema nijedna stručna osoba kojoj bi roditelji mogli da se obrate. Činjenica je da roditelji mogu to da primijete, jer su oni najviše vremena provode sa tim djetetom, pogotovo ako je dijete do 6 godina.*” (Srebrenica III, 2016.)

Kada je u pitanju pristup pravdi, svi pripadnici policije su jednoglasni u ocjeni da sve kategorije stanovništva imaju jednak pristup. Sigurno je da se ne ostvaruju sva zagarantovana prava i da se ne ispunjavaju sve obaveze prema ranjivim kategorijama. Jedan dio ispitanika smatra da su uzrok, barem djelomično, i određene predrasude koje društvo gaji i što su ti slučajevi zataškani i skrivaju se u porodičnom ambijentu. Međutim, najveći problem u sistemu pravde prepoznat je u radu sa maloljetnim delinkventima, kako je ranije već naglašeno.

Najlošija efikasnost usluga u svim sektorima je u ruralnim područjima, koja nisu samo geografski, nego i društveno izolovana. Većina aktivnosti, institucija i organizacija koncentrisana je u gradskim sredinama, tako da roditelji nemaju mogućnost da uključe djecu u iste aktivnosti kojima imaju pristup djeca iz gradskih sredina. *“Mislim da su ta djeca iz ruralnih područja u podređenom položaju u odnosu na djecu koja žive u gradu. Mnogo je lakše roditelju koji je ovdje da upiše dijete u vrtić. Nije tu riječ samo o vrtićima, nego i o raznim treninzima i sekcijama. Mnogo je teže doći u grad i učestvovati u nekoj sekciji. Neki više od polovine slobodnog vremena troše na dovoženje djece na trening, engleski i sl. dok djeca koja žive u gradu imaju sve to nadohvat ruke.”* (Zvornik III, 2016.)

No, vidljivi su naponi da se makar djelomično izbalansira taj odnos, naročito u predškolskom sistemu, tako da je npr. Opština Zvornik, osigurala aktivnosti za djecu vrtićkog uzrasta u ruralnim sredinama i proširuju ovu aktivnost na veći broj sela.

Nažalost, *„problem koji imaju ljudi u ruralnim područjima se produbljuje. Jednostavno nema sredstava, postaje sve gori, nema zakonskog mehanizma.“* (Srebrenica III, 2016.). Pored toga, *“imamo mjesne zajednice koje su udaljene preko 50 km od samog centra. Putevi su prilično loši, loša je infrastruktura i vrlo je teško tim osobama pružiti svu tu pomoć koja im je potrebna”* (Srebrenica I, 2016.) Ipak, nije samo problem u institucionalnoj nepostojanosti mehanizma za pomoć. Kod samih korisnika postoji izvjesna društvena barijera i osjećaj sramote da koriste usluge pomoći koje im se nude kroz različite projekte i aktivnosti. Kao slikovit primjer tome ispitanici navode projekat „Pomoć i njega u kući“ kroz koji su pružali usluge izlaska na teren, čak i u udaljenija mjesta. Međutim, mnoge osobe za koje je bilo jasno da trebaju tu vrstu pomoći izjasnilo se kako je ne želi, uz obrazloženje da već nekome plaćaju istu iako je ova bila besplatna. U svakom slučaju, najviše informacija o ljudima koji žive u udaljenim mjestima dobivaju zdravstveni radnici koji u svom sistemu poslovanja imaju obavezu odlaska u sela određenim danima. U svakom slučaju, ispitanici se slažu da ne postoje jednaka prava među osobama iz ruralnih i urbanih područja – *„Nemaju ista prava. Imaju na papiru, ali zapravo nemaju. Neka djeca rastu na brdu, 20 km od prvog gradića. Tako da to nije isto.“* (Zvornik I, 2016.)

Možemo zaključiti da su napravljeni određeni pomaci u poboljšanju procesa socijalne zaštite i inkluzije u regiji BIRAČ i to najviše zahvaljujući uvezivanju institucija i edukacijama na kojima su sudjelovali ključni akteri – *„Desile su se mnoge promjene. Sada je veća saradnja. Kroz edukacije preko UNICEF-a smo se uvezali i poboljšali način rada i komunikacije roditelja i djece. Imamo više otkrivenih slučajeva djece sa posebnim potrebama. Imamo i komisiju koja radi na razvrstavanju.”* (Milići III, 2016.)

Ko su najčešći korisnici sistema zaštite i zašto baš ta/te grupe?

Najčešći korisnici sistema zaštite su osobe u stanju socijalne potrebe ili ekonomski ugrožene osobe. Iako su pripadnici ovih grupa i stari, mladi, djeca, odrasli, veliki broj ispitanika izdvojio je djecu sa poteškoćama u razvoju, bilo fizičkim, bilo psihičkim. Takođe, dio ispitanika naglasio je kao najčešće korisnike djecu iz disfunkcionalnih porodica, nepotpunih porodica ili zanemarenu djecu. Starija lica koja su korisnici socijalne zaštite obično su u stanju potrebe za zdravstvenim i socijalnim zbrinjavanjem.

Međutim, zabrinjavajuće je što je, npr. u Srebrenici, grupa koja je u trenutnom stanju socijalne potrebe u porastu. Odnosno povećava se broj osoba koje na mjesečnom nivou onih koji na mjesečnom nivou potražuju novčanu pomoć. I to su najčešće nezaposlena lica koja se nađu trenutno u stanju socijalne potrebe.

A šta kažu djeca?

“Ja kažem da mi nije škole, ne znam šta bih radio u kući. Kad sam na raspustu, pojedem se, ali bukvalno. Šta da radim kući? Dosadno bude, izađem napolje, ali ne mogu svaki dan po pet sati biti napolju. Treba i novac da bih negdje izašao i popio piće. Ovako si u školi i svaki dan se nešto novo dešava. Svakako ništa ne učiš, al’ makar si tu sa društvom, nas 15 u razredu.” (Zvornik IV, 2016.)

“Ima jedna profesorka i kada mi uđemo u učionicu na početku časa, ona pregleda cijeli razred i vidi da je neko tužan i ona priđe i popriča sa njim.” (Zvornik IV, 2016.)

“Jedino razrednik brani, bori se po sjednicama kod direktora da ne dobiješ neku glupost.” (Zvornik IV, 2016.)

“Uvijek se nađe neko tu možda ko neće pomoći. Naprimjer, imamo mnogo nastavnika koji zbog takmičenja ne žele da daju peticu. Recimo, mora se ići na neko takmičenje da bi učenik imao pet, jer u suprotnom bi dobio jedan. Moja sestra je bila odlična iz fizike, ali nije željela ići na takmičenje, jer je mislila da joj oduzima mnogo vremena. Žalila se čak i ministarstvu. Automatski je dobila jedinicu.” (Milići IV, 2016.)

„Ko se tuče i zbog čega se tuku?

X.X: To je njima zabavno, mojim drugarima.

Osjećaš li se ti nesigurno zato što se oni tuku?

X.X.: Ne, meni je to zabavno.

X.Y.: I smiješno.” (Zvornik IV, 2016.)

Komunikacija s javnošću: na koji način se prenosi poruka o dostupnim uslugama potencijalnim korisnicima, jesu li korisnici upoznati sa mehanizmima i uslugama i da li se korisnicima stavlja na uvid pregled dostupnih usluga u oblasti zaštite i inkluzije?

“Mi smo društvo predrasuda, nažalost. Naše društvo se kompletno zasniva na predrasudama.” (Milići V, 2016.)

Nalazi ovog istraživanja pokazuju da se situacija u pogledu komunikacije sa javnošću nije znatno izmijenila u odnosu na stanje zatečeno tokom *baseline* studije 2014. godine. Među ispitanicima još vlada podijeljen stav o postojanju opštinske i institucionalne strategije/smjernica za komunikaciju s javnošću. Predstavnici samo jedne institucije jasno navode postojanje strategije – *“U suštini, što se tiče opštine Milići iz koje ja dolazim, mi smo svojevremeno usvojili jedan dokument koji se zove Strategija komunikacije.” (Milići I, 2016.)*

Iako postoje izvjesni pomaci u procesu informisanja, u smislu pojačanog korištenja alata za komunikaciju, u opštinama koje su sudjelovale u istraživanju još ne postoji sistem prenosa informacija o mehanizmima i uslugama socijalne zaštite i inkluzije potencijalnim ili stalnim korisnicima. Neki od ispitanika, naročito iz sektora zdravstva, smatraju da možda mehanizmi i postoje, ali su neiskorišteni. *„Razmišljam da mehanizmi postoje, samo ne znam koliko ih mi koristimo u postavljanju informacija. Mislim da ne ih koristimo dovoljno, možda zato što ljekari nemaju dovoljno vremena da se bave sa nekom eksternom komunikacijom i onda se to svede na komunikaciju sa pacijentom, upućivanje preporuke, itd.” (Milići III, 2016.)*

Baš kao i u *baseline* studiji ako i posjeduju znanje o strateškom komunikacijskom dokumentu, ono je površno i nije od stvarne koristi za njihov rad. Mnogo su više upoznati sa alatima za komunikaciju i spremno ih navode: *web* stranice Opštine, opštinski informativni bilteni, radijske i televizijske emisije, brošure, leci, plakati... No, oglasne table i usmeni razgovori licem u lice i dalje su glavna sredstva komunikacije sa korisnicima (potencijalnim i/ili stalnim), kao i sistem informisanja. *“Što se tiče nekih načina informisanja naših stranaka, odnosno korisnika usluga, koje primamo, prije svega mogu da se informišu lično, dolaskom u Centar za socijalni rad (...). Premda, dešava se i da se neophodne informacije šire od usta to usta, vezano za ostvarivanje tih nekih osnovnih prava. Većina korisnika je upoznata, jer je to neka uobičajena procedura.” (Zvornik I, 2016.)*

Jedinstvenog sistema za širenje informacija, kao što je, naprimjer, javno dostupan direktorij sa popisom svih usluga i mehanizama za socijalnu zaštitu i inkluziju koji su dostupni građanima, danas, kao ni 2014. godine, nema niti jedna opština. Pomaci u ovom polju su vrlo skromni i razlikuju se od institucije do institucije. Samo Centar za socijalni rad iz Srebrenice prepoznao je u svojoj instituciji pomake. Premda njihova inicijativa ne predstavlja izradu strategije ni direktorija usluga, ona je ipak dobar temelj da se izrade ovi dokumenti. Nažalost, nije jasno precizirano gdje će dokument biti istaknut – *“Centar je uradio uputstvo o načinu korištenja prava iz oblasti socijalne zaštite. Preko javnog servisa prosljedili smo informaciju na određena područja i mjesta. Od njih sada zavisi gdje će to biti istaknuto i dostupno svim građanima. Jedno takvo uputstvo je istaknuto i na oglasnoj tabli našeg centra.” (Srebrenica I, 2016.)*

Kao i u 2014. godini ispitanici ne smatraju da to predstavlja veliki problem, s obzirom da dolaze iz malih sredina gdje se informacija lako širi i metodom od usta do usta. Većina ispitanika primjećuje napredak – *“Ima nekog pomaka samo u tom segmentu što se više priča o inkluziji. Informacija nam je sada dostupnija nego što je to bilo prije nekoliko godina.” (Zvornik III, 2016.)*

Izveštaje i analize dostavljaju resornim ministarstvima i skupštinama opština, jer je taj vid transparentnosti zakonska obaveza javnih ustanova. Za razliku od prije dvije godine kada su mnogi ispitanici kazali kako poruku o uslugama potencijalnim korisnicima prenose „nikako“ ili „samo kada moraju“¹⁴ kod ispitanika koji su sudjelovali u istraživanju u 2016. godini nisu primijećene negativne konotacije u informisanju potencijalnih korisnika. Kao što smo naveli, Centar za socijalni rad Srebrenica čak je uradio uputstvo sa informacijama o korištenju usluga, Dom zdravlja Bratunac uradio je letke promocije svojih usluga. „*U okviru svih jedinica lokalne samouprave postoji šalter sala i centar za pružanje usluga i informacija građanima gdje uz određene obrasce, letke i informatore za korištenje određenih usluga mogu biti informisani u smislu ostvarivanja određenih usluga i prava vezanih za njihov status, a koji se odnosi prema Opštini i opštinskim organima.* (Milići I, 2016.)

Dio ispitanika za informisanje šire javnosti koristi *web* stranice, medije, e-mail komunikaciju i usluge mjesnih zajednica. Čak je zapaženo da je informisanje putem *web* portala sve prisutnije u većini opština. „*Lokalnu zajednicu informišemo tako što svakodnevno komuniciramo i razmjenjujemo informacije putem opštinske internet stranice. Oni prate sve naše aktivnosti i ažuriraju na opštinskoj internet stranici, tako da je građanima omogućeno da se informišu, da prate aktivnosti, da vide koja su njihova prava i kako ih mogu ostvariti.*” (Milići III, 2016.) Međutim, postavlja se pitanje koliko je takav način komunikacije efikasan, jer neki od ispitanika kažu „*ne mogu ljudima koji žive u velikim sredinama da objasnim kako mi živimo. Mi živimo u 18. Vijeku.*“ (Srebrenica III, 2016.). Takođe, ove opštine imaju sela udaljena i po 50 km od centra grada, čiju većinu čine stanovnici najranjivijih kategorija društva, gdje „*nema ni signal mobilnih telefona*“ (Srebrenica I, 2016.)

Ispitanici i dalje kao najsigurnije i najbolje kanale prenošenja informacija smatraju direktni kontakt sa korisnikom i radijske emisije. Većina njih uočava napredak u komunikaciji sa medijima i smatraju da su u protekle dvije godine dobili veću medijsku podršku nego što su je imali ranije. Neki od ispitanika čak navode izuzetnu nesenzibilnost medija koja je bila prisutna prije dvije-tri godine „*Prije dvije ili tri godine bila je jedna veća donacija za specijalno odjeljenje. Od jedne televizije tražili smo da dođe. Bio je tu direktor škole, pedagog, učenici i roditelji iz tog specijalnog odjeljenja. Iz televizije su samorekli: ‘Gdje je narod??’. Rekla sam ovdje ne treba narod, ovdje su donatori, predstavnici škole, učenici i njihovi roditelji. Predstavnici te televizije su se okrenuli i otišli.*“ (Zvornik I, 2016.)

No, u protekle dvije godine, situacija se polako mijenja „*Što se tiče „Leptira“, čini mi se da su mediji sve više i više uključeni u naše aktivnosti. Bilo da je to podjela paketića ili neka druga banalna stvar, oni je prate. Mislim da su mnogo više uključeni nego što je bilo u prethodnom periodu. Čini mi se kako vrijeme prolazi, sve više su tu.*” (Srebrenica III, 2016.)

Specifičan primjer komunikacije sa građanima primijetili smo u opštini Srebrenica, gdje Opština, kako bi doprla do većeg broja svojih građana djelovala preko predstavnika mjesnih zajednica. „*Imali smo poseban sastanak sa predstavnicima mjesnih zajednica da oni ustanove i obavijeste roditelje djece sa posebnim potrebama gdje mogu da se informišu.? Kako mogu da se informišu? Šta mogu da urade? Kako im može biti pružena bilo kakva informacija, pomoć i sl.*” (Srebrenica I, 2016.)

Međutim, veliki broj ispitanika kada govori o odnosima s javnošću navodi primjere koji ukazuju da je riječ o amaterskim koracima, te da je i u ovom segmentu primjetan nedostatak stručnog kadra. Primjera radi, ispitanica iz jednog doma zdravlja sama kreira letke (brošure) u *Microsoft Publisheru*, kod nekih od ispitanika postoji barijera u javnom govoru, te i sami priznaju da njihove aktivnosti nisu medijski dovoljno popraćene upravo zato što oni imaju problem – „*kada se uključi kamera, blokiram.*“ (Srebrenica III, 2016.)

---

14 Udruženje INFOHOUSE (2014.): INTERNI IZVJEŠTAJ O PROVEDENOM ISTRAŽIVANJU: znanja, stavova i praksi, implementacije komunikacijske strategije za promjenu u ponašanju koja ima za cilj promovisati socijalnu inkluziju, te učestvovanje djece i omladine u projektu razvoja i saradnje u regiji Birač, str.23

U narednom periodu bilo bi dobro raditi komunikacijske treninge sa predstavnicima SPI komisije i operativnih timova, kao i ostalim ispitanicima, kako bi se oslobodili treme i počeli snažnije koristiti medije kao kanale za širenje informacije.

Zaključak sa svih fokus grupa jeste da je bolja, češća i sistematičnija komunikacija itekako potrebna, jer bi to rezultiralo i boljom inkluzijom, te da su mali pomaci koji su dosad napravljeni dali izuzetne rezultate, jer se o inkluziji priča, širi se informacija, inkluzija polako ulazi u svijest građana.

Stav je ispitanika da nivo znanja/upoznatosti o socijalnoj zaštiti i inkluziji među zaposlenicima institucija koji se njima bave, nastavnim osobljem ali i djecom, u posljednje dvije godine porastao. Najveći doprinos tome dao je upravo UNICEF, kontinuiranim radom na području ove regije i edukacijama i seminarima koji su organizovani za stručnjake sa ovog područja – *“U našoj školi sada su više upoznati nego prije dvije godine. Nastavnici prošli obuku Jelene Šipke u Bratuncu za izradu individualnih nastavnih planova i programa za djecu sa posebnim potrebama. Na tome se radi konstantno i vjerovatno da su bolje upoznati s tim nego prije dvije godine.”* (Srebrenica II, 2016.) ili kako jedan od ispitanika kaže *„Ranije ni ne znam da ih je bilo.“* (Srebrenica V, 2016.)

Međutim, još se sve temelji na zainteresovanosti pojedinca, te koliko će se osoba posvetiti sticanju znanja i usavršavanju u oblasti socijalne inkluzije. *“Sve je to individualno. Postoje osobe/profesionalci koji se informišu i van obaveznih okvira, a postoje oni koji jedva se jedva informišu i onim što im je javno dostupno. Kod nas se to naziva stručno usavršavanje i neki to shvataju kao lično kažnjavanje, a neki kao nagrađivanje, tako da mislim da je sve to od čovjeka do čovjeka. Svoju školu bih ocijenila 7/10, mada ima izuzetnih ljudi koji vrijede za 10+”* (Zvornik II, 2016.)

Kada razmišljaju o postignutim rezultatima ispitanici uviđaju koliko je urađeno. *„Mnogo je učinjeno. Krenulo se. Čini mi se da smo godinama stajali na jednom mjestu, pa da je sada krenulo. Mislim da je to najbitnije.“* (Milići I, 2016.)

Osim u obrazovno-odgojnim institucijama, veliki napredak primjetan je i kod ispitanika iz grupe zaposlenih u policiji i pravosuđu. Službenici ovih institucija, sa izuzetkom Zvornika, počeli su stručno usavršavanje u oblasti socijalne inkluzije. Policajci i službenici iz pravosuđa prošli su seminare i obuke, kao i advokati i oni koja rade sa maloljetnim licima – *“Što se tiče PS Vlasenica imamo šest obučених službenika za rad sa maloljetnicima bilo u krivičnom, bilo u prekršajnom postupku. Ima čak i onih koji su pohađali kurseve o inkluziji”* (Milići V, 2016.) Sami ispitanici iz ove grupe prepoznaju kolike su se promjene u posljednjem periodu desile na polju socijalne inkluzije. Isto tako, u procesuiranju svojih slučajeva u koje su uključeni maloljetnici, prepoznaju nedostatke koji su proizašli iz zakonskih regulativa – *„Mislim da je stepen svijesti osoblja i društva sa inkluzijom na dobrom nivou. Ljudi razmišljaju o tome. Išli smo mi na obuke o inkluziji i provođenju zakona, u kojem stoji da dijete koje je prisustvovalo nasilju u porodici jeste žrtva tog nasilja. U zakonu se kaže da se dijete ne može saslušati ako nema određene prostorije. Ne može. Ne postoji mogućnost. Zakon je nije ostavio, a mi takve prostorije u regiji nemamo. Koliko smo mi djece saslušali? Zar je moguće da imamo nasilja u porodici a nemamo žrtava?”* (Milići V, 2016.) Kada govorimo o ispitanicima iz grupe pet, jedina opština u kojoj nisu uočeni nikakvi pomaci u protekle dvije godine je Zvornik, te vjerujemo da bi se u doglednom periodu trebalo intenzivnije raditi na njihovom uključivanju u proces socijalne inkluzije.

Osjeća se napredak i u odnosu djece, učenika sa i bez poteškoća u razvoju. Dok kod djece prije dvije godine nije postojao senzibilitet prema djeci sa poteškoćama, a nastavni planovi i programi, kao ni nastavni kadar, nisu njegovali kulturu inkluzije, što je dovodilo do odbacivanja djece sa poteškoćama u razvoju¹⁵, situacija se polako, ali sigurno mijenja.

”Ima tu promjene. Djeca na to više ne gledaju kao na nešto strašno. To je naš drugar, drugarica... Prosto djeca ne reaguju toliko negativno, što je jako dobro. Djeca su ranije reagovala ako je dijete na bilo koji način drugačije ocjenjivano.” (Zvornik II, 2016.)

Iako neki od ispitanika spominju slučajeve iz prakse, nisu sigurni koliko djeca bez poteškoća imaju saznanja o problemu osoba sa poteškoćama, kao što je bio slučaj i 2014. godine.

Možemo zaključiti, kao što smo i u više navrata do sada spomenuli, evidentne su promjene i pristup svih aktera zajednice prema djeci sa poteškoćama u razvoju, ali i same djece bez poteškoća u razvoju. Bez obzira što još nije uspostavljen jedinstven direktorij usluga, što je komunikacija svedena na prenošenje informacija licem u lice, što neke od opština uopšte nemaju medij, premda te opštine imaju podršku medija iz drugih opština, uočavamo pozitivne pomake. Proces socijalne inkluzije nije fenomen koji je moguće ostvariti u intervalu od dvije godine, ali bez sumnje je da su postavljeni temelji i da se teži ka njegovoj stabilizaciji.

A šta kažu djeca?

”Moja drugarica ima zdravstvenih problema. Ima neku bolest i ima dijagnozu. Jednom nije bila dobro, na času dobila je napad i poslije toga meni bude krivo pošto su prema toj curici svi nekako drugačiji.” “Ne smiju da se druže sa njom. Kao da se boje da će to opet desiti. Meni djevojke iskreno bude žao. Kada treba da se ide na ekskurziju, svi okolišaju da ona ne bi otišla, zato što će neko morati da se brine o njoj. Zato i jeste malo nezgodno i to jer ipak neko neprestano mora biti uz nju, jer ne smije ostati sama. Meni je nekad bude žao, čovjek se treba sažaliti, to je ipak zdravstveni problem.” (Zvornik IV, 2016.)

”Ima kod nas jedna, mislim da je '97. godište. Ne poznajem je lično, pošto nije iz mog odjeljenja. Uvijek je sama u školi, znam da joj noge nešto nisu u redu, deformisane. Ona je psihički OK. Znam da je uvijek na odmorima stajala sama. Nikad se nije družila ni sa kim.” (Zvornik IV, 2016.)

”Pa mi imamo djevojčicu, ona je četvrti razred, ne ide sa nama. Ona je gluha i ima onaj aparat u ušima. Niko se ne druži sa njom, šta god da ona kaže – ma pustite nju. Ono u smislu, nije ona niko i ništa. Kao da nije dijete, kao da ne ide sa njima u razred. Mi svaki dan idemo na veliki odmor, družimo se. Ima i jedan M. ne znam da li on ide sa njom u razred. Mislim da ide.” (Zvornik IV, 2016.)

”Imam učenika u razredu koji ne može da raste. Ostao je nizak i mora na operaciju, pije tablete i ima problema sa kičmom. Poslije operacije smo išli kod njega kući i pomagali smo mu u svakoj humanitarnoj akciji. Sada ne smije da se izlaže nikakvom fizičkom naporu zbog osjetljivosti kičme, pa ga mi vodimo od učionice do učionice. Izborili smo se sad da nastavnici dolaze kod njega u učionicu, tako da on ne mora on da ide, jer se može povrijediti kroz hodnik.” (Milići IV, 2016.)

“Kod nas je prisutna velika stigma i autostigma, dugogodišnja. Mi smo mlada država, a ovo je mala lokalna zajednica. Civilizacijski nismo spremni da prihvatimo da drugačiji postoje i da imaju svoj način bivstvovanja. Tek unazad 2-3 godine se počelo raditi na toj njihovoj socijalnoj vidljivosti, što je preduslov da se ljudi uopšte sretnu, kako bi mogli po;eti procese razumijevanja i prihvatanja.” (Milići III, 2016.)

Kao što su ispitanici tokom baseline studije u 2014. godini rekli, predrasude i stereotipi (elementi koji negativno utiču na socijalnu inkluziju u društvu) o drugima, drugačijima, postoje u regiji Birač i društvu uopšte, postojali su i ranije, još dugo će biti tu...

“Postoje predrasude prema osobama sa vidljivim manama, onda prema etničkoj pripadnosti, pa sigurno i prema rasnoj. Koliko je to smiješno kad vidite dijete ili čovjeka druge boje kože u Zvorniku, svi se okreću. Kod nas je to egzotika, da u 21. vijeku stanete da se slikate sa čovjekom koji je crn.” (Zvornik II, 2016.)

Većina vjeruje da stereotipi nastaju u porodici kao osnovnoj ćeliji društva i prenose se na djecu i dječiji način razmišljanja. Ipak, to odrasle ne oslobađa krivice za gajenje predrasuda. „Porodica je uži i širi model djetetu, dijete jednostavno počinje polako usvajati taj model od roditelja, od uže i šire porodice.“ (Zvornik III, 2016.)

Strah od odbacivanja i osude okoline predstavlja veliku kočnicu u procesu integracije socijalne inkluzije i zaštite. Ispitanici misle kako su roditelji možda i najveća prepreka. Roditelji djeteta s poteškoćama u razvoju teško podnose pritisak okoline – “Evo na primjer roditelji djece doživljavaju kao sramotu ako im kažete da treba da odvedu djecu u Centar za mentalno zdravlje, da razgovara sa psihologom. Doživljava se to kao sramota, a i drugi to tako percipiraju. Evo konkretan primjer, dječak ima određenih problema i treba da ide kod dječijeg psihologa u Foču. To je znala majka od njegovog drugara i to se proširilo. Njegovom starijem bratu govorili su da mu je brat lud.” (Milići I, 2016.)

Ipak ima i onih koji su mišljenja da su predrasude puno teže i dublje među djecom “Predrasude su teže među djecom. Djeca još nisu upućena i ne znaju. Dijete koje ima problem ne zna da izrazi svoje potrebe, druga djeca ga baš u potpunosti ne razumiju. Tu nastaje problem.” (Srebrenica V, 2016.)

Kako većina ispitanika smatra, problem se ipak temelji na tome što šira društvena zajednica zanemaruje djecu, i to naročito djecu koja žive u udaljenim mjestima, gdje su prema mišljenjima ispitanika stereotipi i predrasude još izraženiji – „Ne vodimo dovoljno računa o djeci do polaska u školu. Sve ovo drugo je nadogradnja u smislu identifikacije, pružanja pomoći, smještanja gdje treba itd... Neki imaju prava neki nemaju samo zato što su udaljeni.” (Milići II, 2016.)

Kolika je potreba za educiranjem roditelja i razbijanjem predrasuda i stereotipa duboko ukorijenjenih u društvene zajednice govori činjenica da postoji lanac uzročno-posljedičnog djelovanja u odnosu prema djeci sa poteškoćama u razvoju, koji nažalost šteti najviše djetetu, jer ono biva isključeno. “Možda neki roditelji pod znacima navodnika nisu upoznati sa hendikepom tog drugog djeteta, pa misle da je agresivno. Znači potrebno je da mi svi budemo edukovani o tim bolestima da bismo pustili svoje dijete da se druži sa tom djecom. Ima djece koja su agresivna, a pogotovo u seoskim područjima, gdje za dijete kažu kako ne izgleda normalno. Brane djeci da se druže s njim, jer je bolesno.” (Srebrenica II, 2016.)

Međutim, predrasude i stereotipi nisu izraženi samo kod roditelja djece bez poteškoća. Veliki jaz vlada i između roditelja djece sa poteškoćama. *“Iznenadila sam se slušajući roditelje djece sa poteškoćama u razvoju, koji prave razliku između djece koja imaju neki fizički nedostatak i djece koja imaju mentalni nedostatak. Roditelji djece koja imaju fizički nedostatak ne žele da se organizuju roditeljima one djecom koja imaju mentalni nedostatak.”* (Zvornik I, 2016.)

Dok je u *baseline* studiji kod većine ispitanika naglasak bio na postojanju etničkih predrasuda, tokom provedenog istraživanja u 2016. naglasak je ipak stavljen na predrasude i stereotipe prema osobama sa poteškoćama. Ispitanici spominju postojanje i etničkih predrasuda, ali naglasak stavljaju na predrasude koje se odnose na osobe sa poteškoćama u razvoju. Moguće je da su ispitanici, tokom prethodne dvije godine prolazeći različite obuke, edukacije i seminare, stekli veći nivo senzibilnosti ili im je sam problem postao bliži pa su počeli više na njega da obraćaju pažnju.

U kontekstu **etničkih predrasuda i stereotipa** ispitanici većinom govore o problemu tzv. „**bošnjačkog jezika**“ zbog čega je određen broj djece izostavljen sa nastave. S druge strane, djeca u fokus grupi u Srebrenici ispoljila su izrazito nacionalističke stavove, ali i razmišljanja, stoga je neophodno raditi na nadilaženju nacionalne netrpeljivosti među djecom.

Iako govore argumentovano o postojanju predrasuda i stereotipima, većina ispitanika ipak smatra da je njihova zajednica postala otvorenija prema djeci sa poteškoćama, što se oslikava u povećanoj participaciji djece sa poteškoćama u različitim aktivnostima u grupama. *„Mislim da su roditelji prije krili tu djecu kod kuće. Sada ih više uključuju u grupe.“* (Zvornik III, 2016.)

“Na to se više ne gleda kao na sramotu. Čini mi se da u gradu sada, mnogo više nego ranije, primjećujem roditelje koji su u šetnji sa tom djecom. Bez obzira na uzrast. Znam jednu porodicu, oca i sina koji često i redovno šetaju, sada sjednu u kafić i popiju piće. To ranije niste mogli vidjeti. Roditelji uglavnom šetaju uglavnom nekim sporednim putevima, prije nego centar grada. Mislim da to sada više nisu znatiželjni pogledi, niti pogledi sažaljenja, nego pogledi prihvatanja da se ta djeca socijalizuju i druže.“ (Zvornik II 2016.)

Iako se stavovi ispitanika zasnivaju na individualnim primjerima, napravimo komparaciju prethodne izjave sa izjavom u *baseline* studiji – „Primjer jedne autistične djevojke... stigma od strane porodice... Ja sam radila u patronažnoj službi i išla sam kući davati injekcije jednoj takvoj djevojčici, jer nisu htjeli da je dovedu u dom zdravlja da je vide ljudi. (Zvornik III, 2016)¹⁶ Dakle, to smatramo napretkom, jer i kod samih ispitanika počela su prevladavati pozitivni primjeri.

Nažalost, iako su tokom fokus grupa ispitanici iznosili niz primjera koji pokazuju napredak u odnosu djece bez poteškoća u nastavi, prema djeca sa poteškoćama uključenoj u inkluzivnu nastavu i dalje suočavaju s izrugivanjem i ismijavanjem – „*To je posebno izraženo u predmetnoj nastavi. Sve nekako funkcionise kod učiteljice, ali djeca kasnije budu predmet ismijavanja, ruganja i slično.*“ (Srebrenica II, 2016.)

16 Udruženje INFOHOUSE (2014.): INTERNI IZVJEŠTAJ O PROVEDENOM ISTRAŽIVANJU: znanja, stavova i praksi, implementacije komunikacijske strategije za promjenu u ponašanju koja ima za cilj promovisati socijalnu inkluziju, te učestvovanje djece i omladine u projektu razvoja i saradnje u regiji Birač, str 25

Kao što su 2014. godine zapažene predrasude prema „djeci opštinarā“ (djeca uposlenika u opštinskim službama, predrasude o društvenom položaju), neki od ispitanika tokom posljednjeg istraživanja uočili su novi oblik predrasuda i stereotipa koji dosada nije bio zapažen, a to su gojazna djeca, koja su obično izvrgnuta izrugivanjima, što u principu predstavlja psihološko nasilje – „*Dječak koji je takođe gojazan, pitao je kada će biti ručak. Svi su se okrenuli i rekli šta će tebi ručak, vidi te koliki si*“. (Zvornik II, 2016.)

Odbojnost prema siromašnjoj djeci, etiketiranje djece razvedenih roditelja, nefleksibilnost i nerazumijevanje roditelja prema tuđoj djeci, samo su neki od brojnih primjera predrasuda i stereotipa u ovih pet zajednica, koji su prema mišljenju ispitanika u istraživanju 2016. ostali nepromijenjeni u odnosu na 2014. godinu.

Odbojnost prema siromašnjoj djeci, i takozvane „**staleške podjele**“ sve su prisutnije među djecom, čak i među onim najmlađeg uzrasta (4-5 godina), koji još nisu u mogućnosti sami rasuđivati, nego primjenjuju svoje ponašanje na osnovu modela „*Nemoj se družiti s njim, žive siromašno, nemaju osnovne uslove*“. „*Mogu navesti primjer djevojčica od 4-5 godina koje su se onako gurkale. Jedna djevojčica tog istog uzrasta nosila je istu majicu dva dana uzastopno i kao – ‘Nemoj se s njom družiti, ona nosi dva dana istu majicu’*“. (Srebrenica II, 2106.) Kada bi postojala empatija i razumijevanje prema djeci siromašnih porodica kod odraslih osoba, ona bi se prenijela i na djecu, smatraju ispitanici.

Posljedice predrasuda i stereotipa društva brojne su i teško iskorjenjive. Njihovo iskorjenjivanje, prema mišljenju ispitanika, dodatno otežava nepostojanje definisanog pristupa „*Predrasuda i stereotipa vjerovatno ima, ali pristupa nema*“. (Milići I, 2016.)

Kao mehanizme kojima se bore protiv uticaja predrasuda i stereotipa u sredini i institucijama ispitanici spominju: predavanja, individualne razgovore, časove odjeljenske zajednice, forum sigurnosti... Kada su u pitanju pružaoci zdravstvene i socijalne zaštite, zakonom su utvrđena pravila i zakon ne dozvoljava diskriminaciju u smislu odabira korisnika ili uskraćivanja prava. Nažalost, na nivou ličnih odnosa, situacija je drugačija, baš kao što je utvrđeno i 2014. godine. Jedna od novih preporuka jeste uključivanje djece sa poteškoćama u razvoju u društvene aktivnosti, koje su javne, poput priredbi, javnih nastupa u toku javnih događaja u opštinama i sl.

Neki od ispitanika misle da bez obzira na uvođenje edukacija, neće biti stvarnog napretka u razbijanju i suzbijanju stereotipa i predrasuda dok se ne promijeni društvena svijest. „*U seoskim sredinama će biti edukacija. Bit će i gradskoj, ali u seoskoj će biti više. Potom će neko ko izađe sa te radionice, edukacije reći: ‘Ma ona će meni da kaže’, ‘On će meni da kaže’*“. „*Prosto, to je naš mentalitet. Mogu se edukovati Mirjana, Saška, Nada i svi ostali, ali bit će tu 10% onih koji će reći ‘On će meni da kaže gdje će moje dijete da ide u školu i s kim da se družī.*’ Takvi smo.“ (Srebrenica III, 2016.)

Lokalne uprave ističu postojanja komisija kao što su za ravnopravnost polova, komisija za vjerska prava... U Srebrenici čak postoji i komisija za borbu protiv mržnje. „*Da bi komisija mogla sankcionisati počinioca, neophodno je da postoje zahtjev i pritužba. Iako svjedoci teških riječi, članovi komisija su nikad ili rijetko bili u prilici da potegnu pitanje sankcionisanja siledžijstva ili diskriminacije po bilo kom osnovu. Ljudi se uglavnom ne žale, a komisija nije ovlaštena da djeluje po automatizmu*“, što je zapravo potvrđeni nalaz iz 2014. godine. Dio ispitanika, takođe smatra da bi uvođenje pravilnika i protokola o tretmanima lica sa poteškoćama dovelo do smanjenja diskriminacije i predrasuda.

Za razliku od 2014. godine kada smo primijetili da dio ispitanika uopšte ne vlada definicijama i pojmovima „predrasude“ i „stereotipi“, 2016. godine to nije toliko izražen slučaj. Naime, čak i kad žele istaknuti pozitivan slučaj iz prakse koji pokazuje da suživot može pomoći prevazilaženju etničkih i nacionalnih predrasuda među djecom, sam jezik kojim su opisivali primjere znao je biti pun predrasuda. Sa takvim primjerima nismo se suočili u ovom istraživanju.

Kao i u nalazima *baseline* studije iz 2014. godine edukacije su jedan od mehanizama za suzbijanje predrasuda i stereotipa smatraju ispitanici navodeći pozitivne primjere rezultata edukacija provedenih u posljednje dvije godine “Sve edukacije kroz koje smo mi prolazili, a tu su bili uključeni i policija i Centar za socijalni rad, osnovne i srednje škole, mislim da je i to značajno doprinijelo da se posmatra na jedan drugačiji način. Da to više nije tabu tema i da prosto vi dođete u tu situaciju da se ne znate ponašati sa tom djecom.” (Zvornik II, 2016.)

Kao zaključak, većina ispitanika se slaže sa tim da postoji velika podijeljenost djece po nacionalnom ključu, socio-ekonomskom statusu, a naročito između djece sa i bez poteškoća u razvoju. Iako su sva djeca dobro došla u centre koji su prije svega namijenjeni djeci sa poteškoćama, roditelji djece bez poteškoća izbjegavaju ovakvu vrstu druženja uz razmišljanje „Šta će naša zdrava djeca sa bolesnom.“ (Milići III, 2016.)

Da li pripadnici svih etničkih skupina u ispitivanim zajednicama imaju isti pristup uslugama socijalne i zdravstvene zaštite, odnosno svim pripadajućim uslugama? Prema mišljenju ispitanika pripadnost jednoj etničkoj grupi nije prepreka za ostvarivanje prava bila ni 2014., a ni danas. Najčešći problem je u tome što su česti slučajevi da lična dokumenta pripadnika zajednice nisu izdata na području opštine; mjesto boravka je u drugoj opštini, tako da građani te zajednice nemaju pravo na određene usluge, što je bio isti slučaj i 2014. godine. Uz to, neki od ispitanika su čak mišljenja da su Bošnjaci u prednosti, u smislu da im je ostavljena mogućnost da se liječe i na području Federacije BiH, što sa srpskim stanovništvom nije slučaj.

Analizirajući odgovore ispitanika nameće se zaključak da postoji svijest o neophodnosti poštovanja zakona kada je u pitanju jednak pristup uslugama.

Možemo zaključiti da je u odnosu na 2014. godinu izraženija svijest o postojanju predrasuda i stereotipa prema osobama sa poteškoćama u razvoju. Kod ispitanika su sada prisutni i pozitivni i negativni primjeri. Potreba za dodatnim edukacijama, naročito roditelja djece sa poteškoćama, ali i svih građana, uključujući i stručnjake, kao i nastavnike i profesore, zadržana je. Ispitanici smatraju da je neophodno nastaviti sa tom vrstom aktivnosti ili je uvesti u nove grupe društva, kao što su npr. roditelji. Zadržana je prisutnost etničkih, seksualnih, socio-ekonomskih predrasuda.

A šta kažu djeca?

“Imao sam priliku družiti se sa osobama katoličke i islamske vjeroispovijesti, to mi ne predstavlja problem. Pošto treniram fudbal i putujem po BiH, meni to ne predstavlja problem, isto ih prihvatim kao i sve ostale.” (Zvornik IV, 2016.)

“Ja sam se uvijek družio, već sam to i rekao, meni su to drugovi do kraja života. Sad je to roditelja, nije to problem djece, to je uvijek problem roditelja. Zbog nekih njihovih problema, ali meni su to drugovi i uvijek će biti. Tako npr. ovaj dečko je bolji čovjek od bilo koga ja znam, veći je prijatelj, prije će pomoći i sve. Ostali neće da se družu, oni ga izbjegavaju. Ja sam stao na njegovu stranu, pa su i drugi počeli da ga ubacuju kada se ide negdje i sl. Bilo mi je krivo, jer je dobar dečko.” (Zvornik IV, 2016.)

“X.X. Voljela bi da samo pravoslavci i Srbi idu u školu.

Zašto?

X.X.: Zato što me ovi drugi nerviraju. Ja njihovu vjeru poštujem, ali dok mi njihovu poštujemo oni našu ne poštuju.

Šta konkretno misliš pod tim?

X.X.: Pa kad oni poste i sve to, mi njih ne ismijavamo, ne psujemo ni njihove svete knjige ni praznike. Dok oni govore nama svašta o našoj vjeri, nervira ih kad mi idemo nedjeljom u crkvu, kad zvona zvone, kad postimo i psuju nam sve naše. Tako da me to najviše kod njih nervira.

X.Y.: I koriste to što su islamske vjere u svrhu protiv nas. Mi njih nit vrijeđamo nit ništa. Kad im kažemo zdravo oni iskoriste da su druge vjere i sve protiv nas okrenu.” (Srebrenica, IV 2016)

“ A recimo imate li sad više razumijevanja ili prije?

X.X.: Imamo sad manje. Prije smo imali da pišemo sastav moja najbolja drugarica i napišeš naprimjer Amina i sve je bilo super. A sad kako smo stariji i po internetu čitamo da su ovi pobili ove, oni one, sve se više mrzimo (...)

X.Y.: Mislím da sad postaje malo gore, jer oni sve to čitaju po internetu. I njima i nama roditelji pričaju, ali ja mislim da bi to trebalo da zaboravimo. To je bio rat i tad jednostavno moraš da braniš svoju državu i narod. Predsjednici sve više truju djecu i govore da ih zanima kako su pobili nas ili mi njih a ustvari njih nije briga za to, nego samo narod jedni protiv drugih okreću.”(Srebrenica IV, 2016.)

“Kod nas najviše ima Bošnjaka. Imamo jednog Roma, možda dva. Uglavnom se dobro slažemo.” (Milići IV, 2016)

“Pa u razredu su prije bili jedna djevojčica i jedan dječak. Svi ostali su njih izbacivali zato što su bili muslimani, ali oni su nekako uvijek bili drugačiji, izdvajali su se, nisu htjeli da se družu sa drugima. Djevojčica Edisa je, nažalost, napustila naš razred, a Emir je tu ostao i svi se družimo s njim.” (Milići IV, 2016.)

“X.X.:Imamo dvije djevojčice i one samo šute na času. Prave se mrtve.

Dobro. One nisu problematične, one nisu djeca sa posebnim potrebama, nisu druge nacionalnosti? Nisu?

X.X.: Nisu, teška materija situacija.

Teška materijalna situacija. OK.

X.X.: Samo šute.” (Zvornik, IV 2016)

„Uključiti sve. Sve faktore. Sve elemente. Sve institucije.“
(Srebrenica II, 2016.)

Ispitanici ovog istraživanja, baš kao i 2014. godine, smatraju da su kampanje za promociju socijalne inkluzije neophodne i vrlo poželjne u svakom smislu. Ispitanici i dalje misle da bi kampanje trebale pružati primjere dobre prakse, biti edukativne, poticati socijalizaciju i empatiju. Jedan od prijedloga jeste da se sa timom ljudi uradi prikaz stvarne slike u svim mjesnim zajednicama na području opštine i da se ta slika poslije promovira kroz medije. *„Napraviti socijalnu kartu da imamo sve informacije o svim ljudima, u svim dijelovima opštine, odnosno lokalne zajednice, o svim njihovim potrebama“* (Srebrenica I, 2016.)

Kampanje, koje bi više uključivale u zajedničke aktivnosti djecu sa i bez poteškoća dale bi značajan doprinos suzbijanju predrasuda i stereotipa, stvaranju jednog zdravog društva. Takođe, uključivanje medija u kampanje, organizovanje tribina, radionica, edukacija nastavnika i roditelja, priredbe, rukotvorine i promotivni materijal za prodaju, samo su neki od navedenih elemenata željenih kampanja, što su takođe potvrđeni nalazi iz 2014. godine .

A šta kažu djeca?

“Djeca trebaju dati svoje ideje i prijedloge, koje bi neko trebao i prihvatiti, a ne samo odbacivati. Neka djeca su pametnija nego neki odrasli ljudi...” (Srebrenica IV, 2016.)

“Želimo davati svoje prijedloge i da se ti prijedlozi ne odbace kao čartistički pokret, nego da se prihvate” (Srebrenica IV, 2016.)

Kroz ovo istraživanje ponovljen je uzorak kao u *baseline* studiji, tako da su kroz tri različita upitnika, prilagođena ciljnim grupama „roditelji“, „djeca bez poteškoća u razvoju“ i „djeca sa poteškoćama u razvoju“, prikupljeni su podaci od ukupno 219 ispitanika (105 roditelja, 98 učenika bez poteškoća i 16 učenika sa poteškoćama u razvoju) koji se odnose na socijalnu inkluziju učenika u lokalnu zajednicu, sa naglaskom na inkluziju u školi. Ovom tehnikom prikupljanja podataka obuhvaćeno je kompletno područje regije Birač, koju čine opštine: Zvornik, Milići, Bratunac, Srebrenica i Vlasenica.

Forma upitnika, pitanja, kao i žargonski jezik zadržani su i sada, što znači da smo prilikom kreiranja upitnika koristili govorni, ponekad žargonski (kolokvijalni) jezik kako bi ispitanicima postavljeno pitanje bilo što jasnije, te ćemo, u skladu sa navedenim, prilikom kvantitativne analize podataka ostati dosljedni terminologiji korištenoj u upitnicima.

Odgovori su kodirani i obrađeni pomoću programa SPSS.¹⁷

Slijedi opis uzorka:

Populacija	Ispitanici/ frekvencija uzorka	Izraženo u postocima
Roditelji	105	48%
Djeca sa poteškoćama u razvoju	16	7%
Djeca bez poteškoća u razvoju	98	45%

¹⁷ SPSS je programski paket namijenjen statističkoj analizi podataka. Razvijen je krajem šezdesetih godina prošlog stoljeća na američkom fakultetu Stanford, s ciljem analiziranja podataka o ljudima, njihovim mišljenjima, stavovima i ponašanju, odakle dolazi i njegovo ime – *Statistical Package for Social Studies*. Čitav niz godina SPSS je najrasprostranjeniji i najčešće korišten program za provođenje statističkih analiza podataka. Iako se prvotno koristio isključivo unutar naučne zajednice, brzo je našao primjenu u poslovnom okruženju – istraživanju tržišta, oglašavanju, optimizaciji i razvoju poslovnih procesa. Danas ga, osim instituta, univerziteta i državnih agencija, koriste marketinške agencije, agencije za istraživanje tržišta, odjeli marketinga i ljudskih resursa brojnih kompanija.

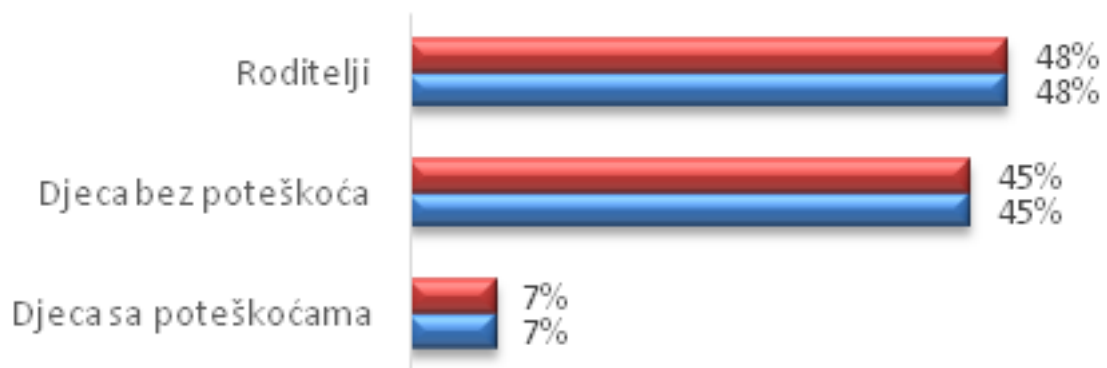
Ispitanici

Komparativni dijagram

Ispitanici

■ 2016. ■ 2014.

Geografska zastupljenost ispitanika

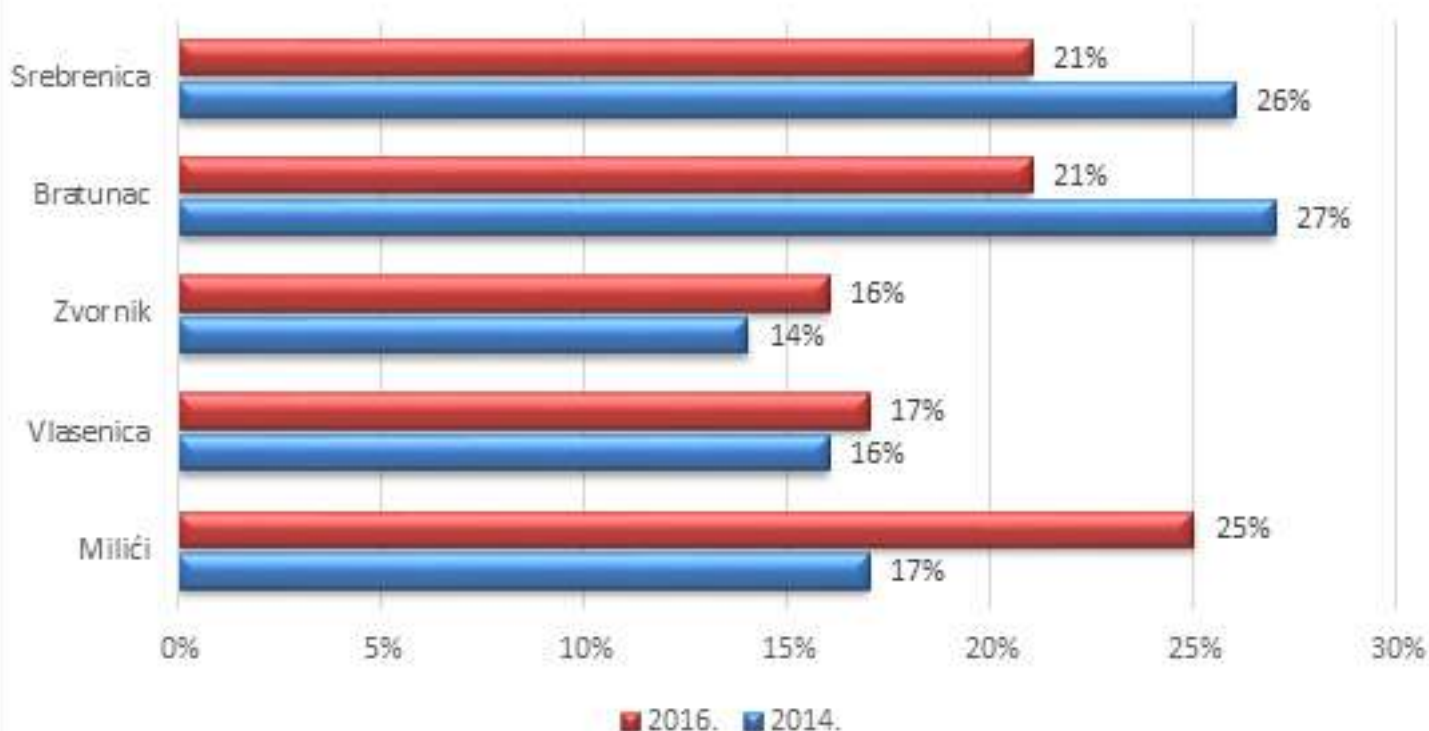
Geografska zastupljenost ispitanika

Kada je riječ o geografskoj zastupljenosti ispitanika, najveći broj odgovorenih upitnika je od ispitanika iz Milića, 25% od ukupnog broja; zatim po 21% iz Srebrenice i iz Bratunca; iz Vlasenice 17%, te tek 16% iz najveće opštine u regiji Birač, Zvornika. Najznačajnije promjene desile su se na području opštine Milići, koja je u 2014. godini činila samo 17% uzorka.

Komparativni dijagram

Geografska zastupljenost ispitanika

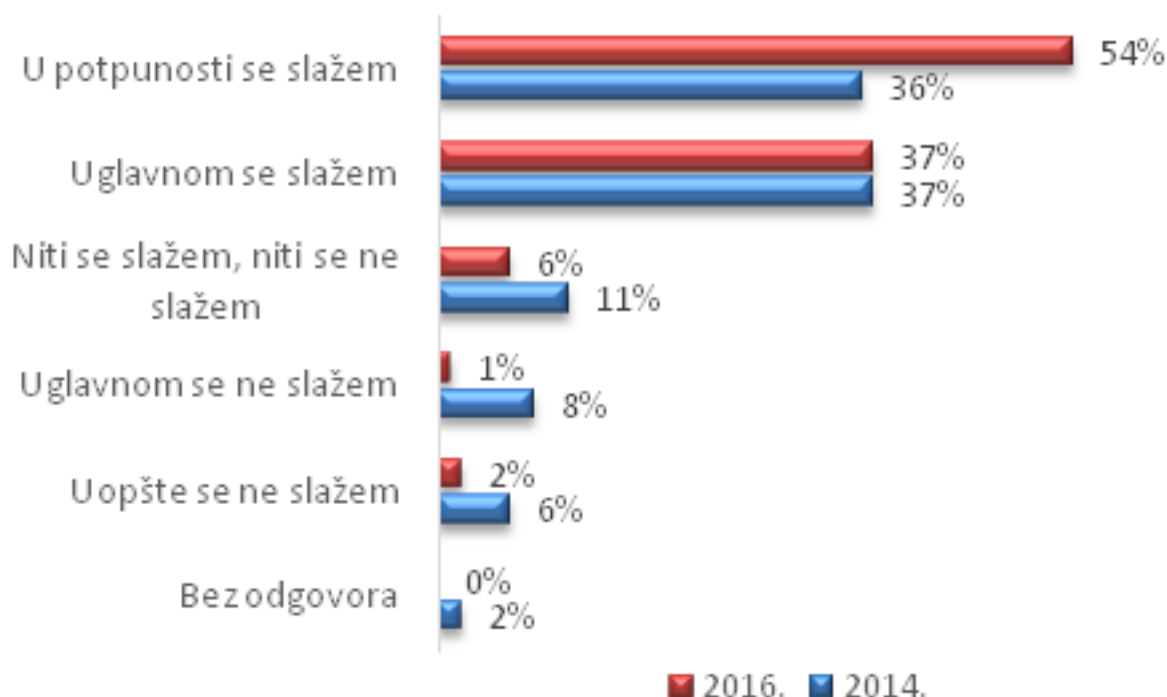
Škola je mjesto gdje učenici vole ići svaki dan

Škola je mjesto gdje učenici vole ići svaki dan

Kao i u baseline studiji, sve tri grupe ispitanika se slažu da je škola mjesto gdje učenici vole ići svaki dan. **Za razliku od baseline studije kada je 73% ispitanika imalo ovaj stav, u ovom istraživanju broj ispitanika koji tako misle povećao se na 91%.** Smanjio se i broj ispitanika koji nemaju stav o tome, i to sa 11% na 6%. **Za razliku nalaza u baseline studiji kada smo imali 14% ispitanika koji se uglavnom ili u potpunosti nisu slagali sa ovom izjavom, u ovom istraživanju samo je 3% takvih ispitanika.**

Škola je mjesto gdje učenici vole ići svaki dan

Možemo ustvrditi da većina učenika sa poteškoćama u razvoju o školi ima pozitivan stav i vidi je kao mjesto gdje voli ići svaki dan. Broj djece sa poteškoćama u razvoju koji izražavaju negativan stav o školi je smanjen, dok se broj ispitanika koji se uglavnom slažu sa ovom izjavom povećao za više od 100%.

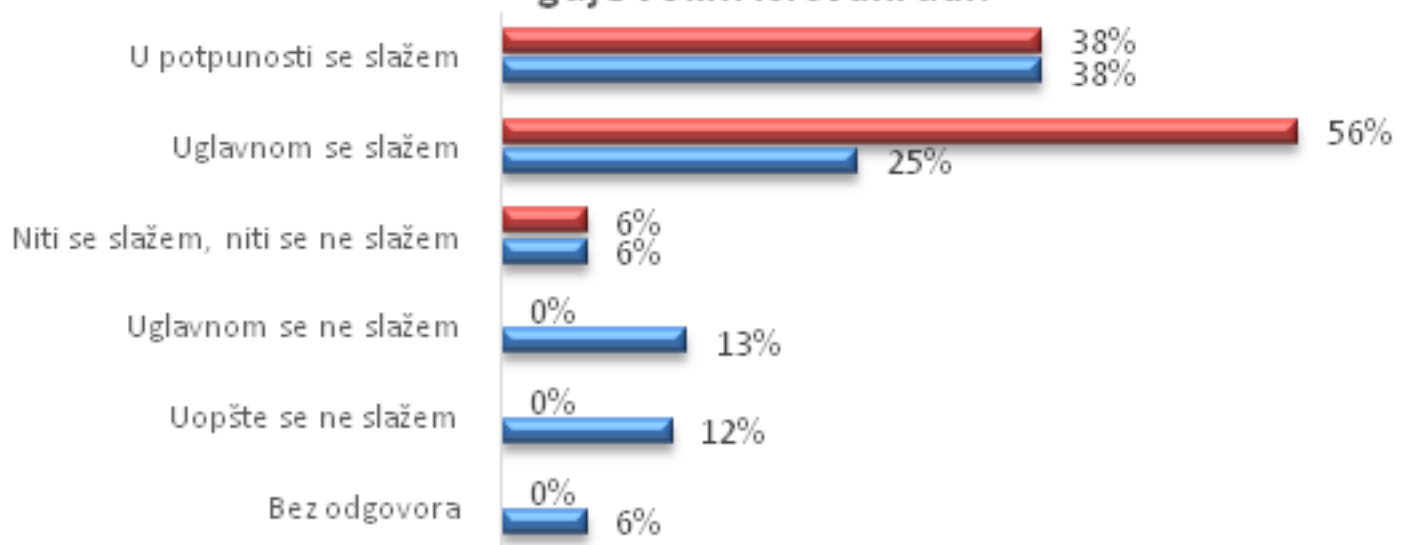
Djeca sa poteškoćama u razvoju: škola je mjesto gdje volim ići svaki dan

Kao u baseline studiji, 38% učenika se u potpunosti slaže sa tim da je škola mjesto gdje vole ići svaki dan. Za razliku od baseiline studije kada se sa ovom izjavom uglavnom slagalo 25% ispitanika, u ovom istraživanju njihov broj se povećao na 56%. Kao i u baseline studiji, 6% učenika ima neutralan stav.

Iz prikupljenih podataka možemo ustvrditi da je ipak veći broj učenika sa poteškoćama u razvoju koji školu percipiraju kao mjesto gdje vole ići svaki dan, i to njih 94%, I one se povećao za više od 30% u odnosu na baseline studiju, kada je 63% učenika imalo ovakav stav. Za razliku od nalaza u baseline studiji kada smo imali 25% učenika sa poteškoćama koji se uglavnom ili u potpunosti slažu da ne vole ići u školu svaki dan, u ovom istraživanju nijedan od ispitanika nije imao takav stav.

Djeca sa poteškoćama u razvoju: škola je mjesto gdje volim ići svaki dan

■ 2016. ■ 2014.

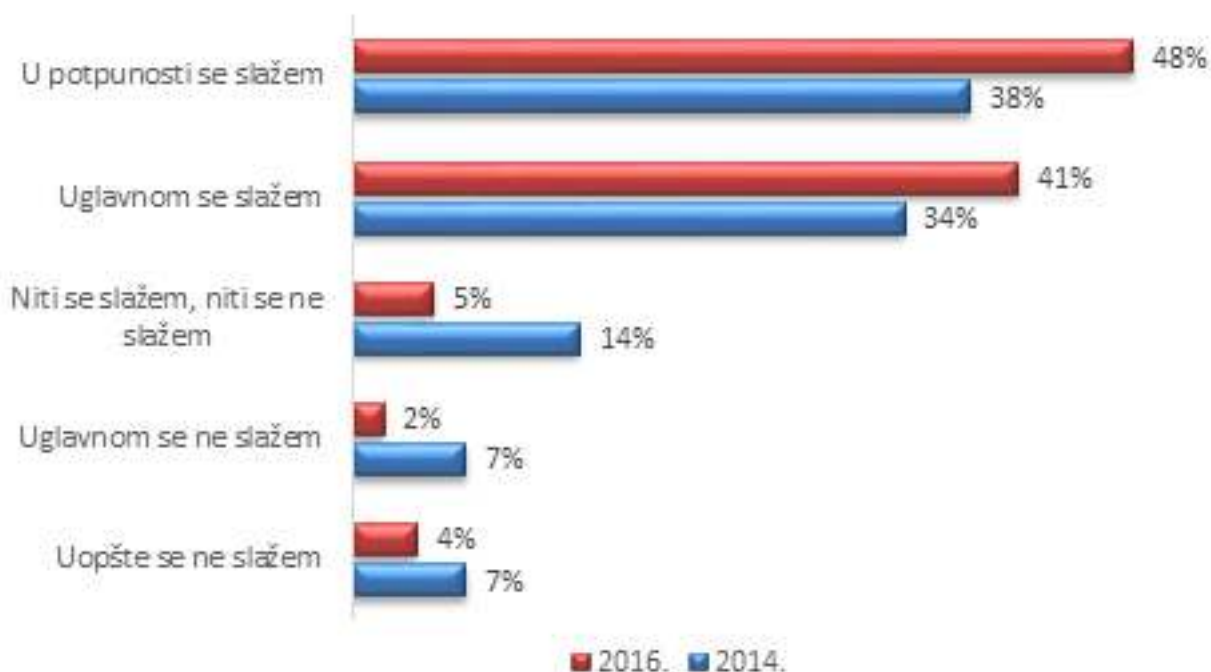
Kao što je bio slučaj s učenicima sa poteškoćama u razvoju, povećao se i broj učenika bez poteškoća u razvoju koji se slažu da je škola mjesto gdje vole ići svaki dan. Ukupno 48% ispitanika u potpunosti se slaže sa izjavom da je škola mjesto gdje vole ići svaki dan, 41% se uglavnom slaže sa tim, 5% njih nema stav o tome, dok se uopšte ili nikako ne slaže ukupno 6% ispitanika.

Djeca bez poteškoća: škola je mjesto gdje volim ići svaki dan

Uradimo li komparaciju podataka u odnosu na nalaze iz baseline studije, možemo utvrditi da se povećao broj ispitanika koji se slažu sa izjavom da je škola mjesto gdje vole ići svaki dan, i to sa 73% na 81% ispitanika. Broj ispitanika koji nemaju stav o tome smanjio se sa 14% na 5%, dok je broj onih koji se ne slažu smanjen sa 7% na 6% ispitanika.

Djeca bez poteškoća: škola je mjesto gdje volim ići svaki dan

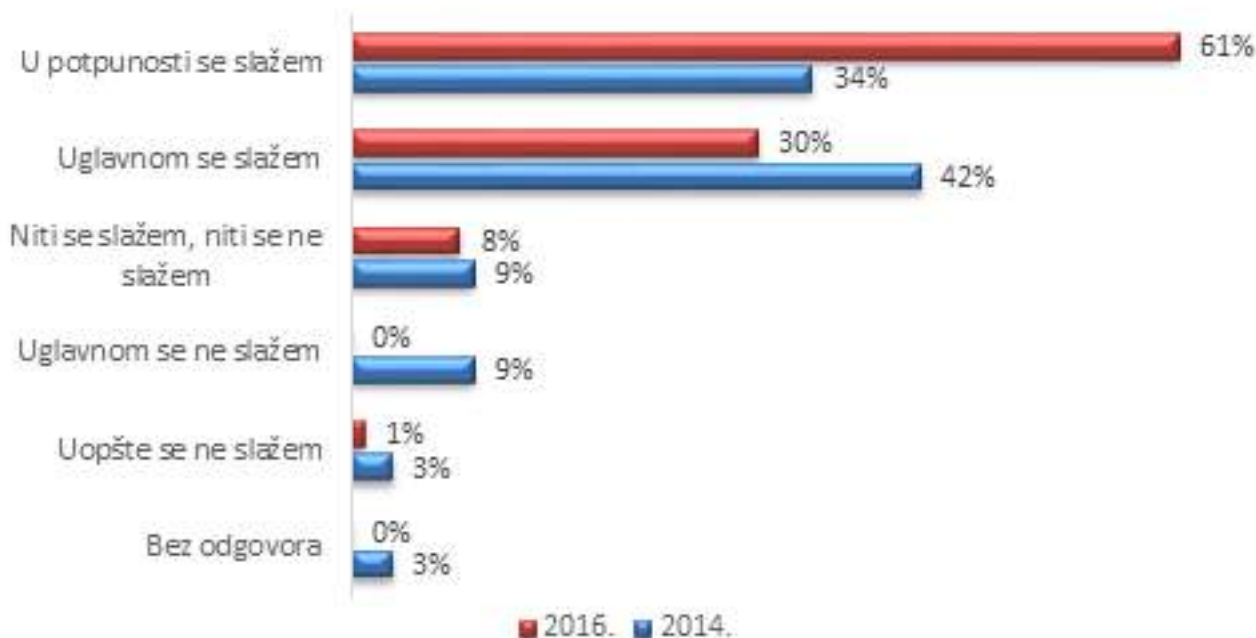
Za razliku od nalaza u grupi učenika sa poteškoćama u razvoju, gdje je negativan stav prema školi kod 25% ispitanika u potpunosti nestao, kod učenika sa poteškoćama u razvoju ovaj broj se neznatno smanjio, za svega 1%. U nalazima baseline studije imali smo drugačiju sliku, s obzirom da je broj učenika sa poteškoćama u razvoju koji ne vole ići u školu svaki dan bio procentualno veći od broja učenika bez poteškoća u razvoju.

Roditelji: mislim da moje dijete vidi školu kao mjesto gdje voli ići svaki dan

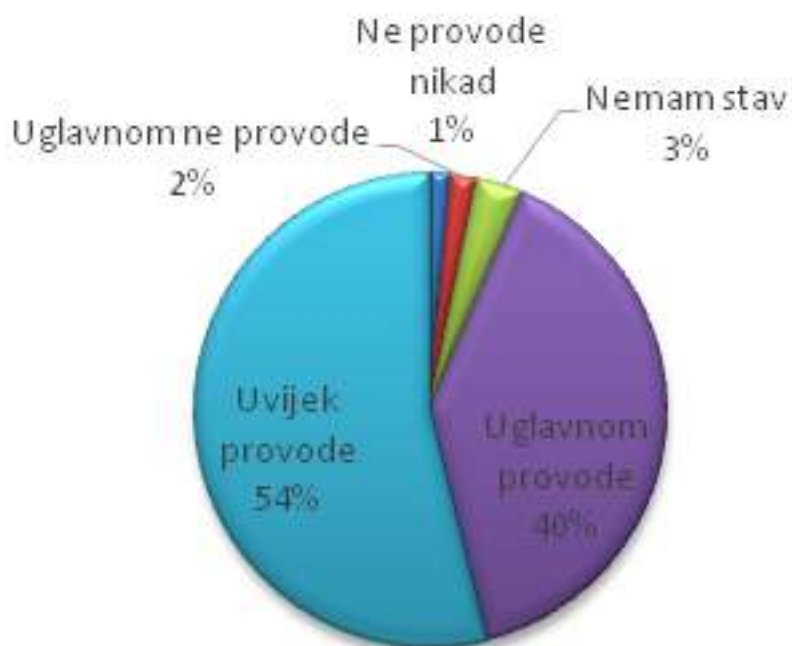
Stavovi roditelja slični su stavovima djece. Ukupno 91% roditelja, što je za 10% više u odnosu na djecu bez poteškoća i 3% manje u odnosu na djecu sa poteškoćama, smatra da je škola mjesto gdje njihovo dijete voli ići svaki dan. Od tog broja njih 61% se u potpunosti sa tim slaže. Od ukupnog uzorka, 8% ispitanika nema ovaj stav, dok 1% njih smatra da škola nije mjesto gdje njihovo dijete rado odlazi svaki dan.

Roditelji: mislim da moje dijete vidi školu kao mjesto gdje voli ići svaki dan

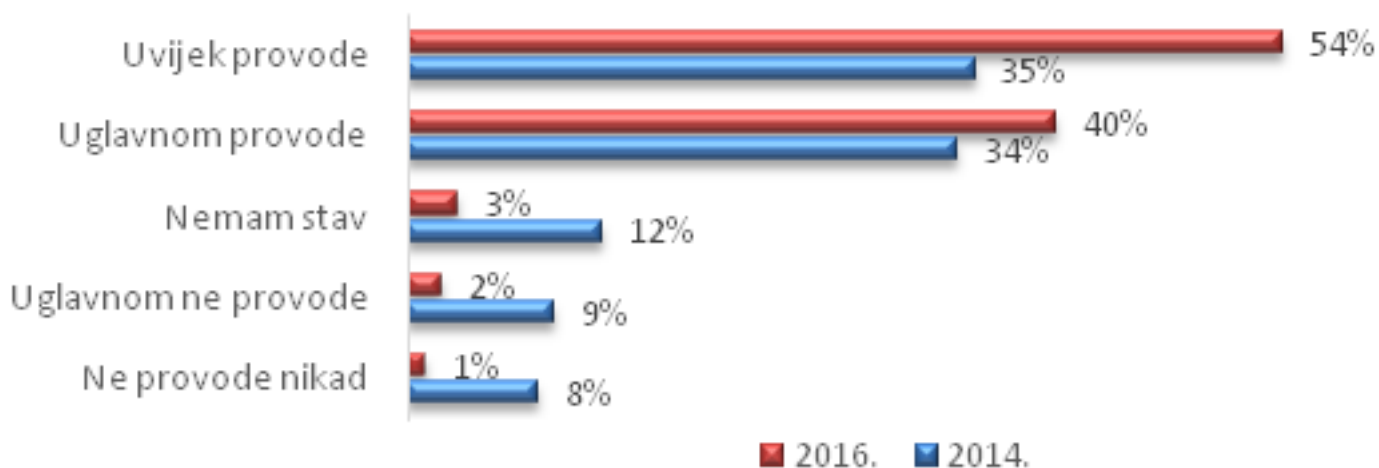
Kada uporedimo ove podatke sa nalazima iz baseline studije vidimo da se, baš kao i kod učenika, i broj roditelja koji smatraju da je škola mjesto gdje njihovo dijete voli da odlazi svaki dan povećao, i to sa 76%, na 91%. Za razliku od nalaza iz baseline studije kada se 12% ispitanika djelomično ili u potpunosti nije slagalo sa izjavom da njihovo dijete ima afirmativan stav prema školi, u ovom istraživanju samo 1% roditelja ima takvo mišljenje. Smanjen je i broj roditelja koji nemaju mišljenje o ovome, sa 9% na 8%.

Škola je mjesto gdje učenici provode vrijeme sa učenicima druge vjere i nacije

Škole su mjesta okupljanja djece različitih nacija i konfesija, pokazuju rezultati ovog istraživanja. Čak 94% ispitanika jedinstveno je u mišljenju da je škola mjesto u kojem se druže učenici različitih nacija i konfesija. Svega 3% smatra da to nije tako.

Škola je mjesto gdje učenici provode vrijeme sa učenicima druge vjere i nacije

Broj ispitanika koji smatra da je škola baš takvo mjesto povećao se sa 69% na čak 94%, što je gotovo čitav uzorak. Takođe, izražena je i tendencija pada ispitanika koji školu nisu vidjeli kao mjesto interakcije djece različitih nacionalnosti i konfesija. Dok su nalazi baseline studije iz 2014. pokazali da 17% ispitanika ne vidi školu kao takvu, ovo istraživanje pokazuje da ih je sada svega 3%. Smanjen je i broj ispitanika koji nemaju stav o tome, i to sa 12% do 3%.

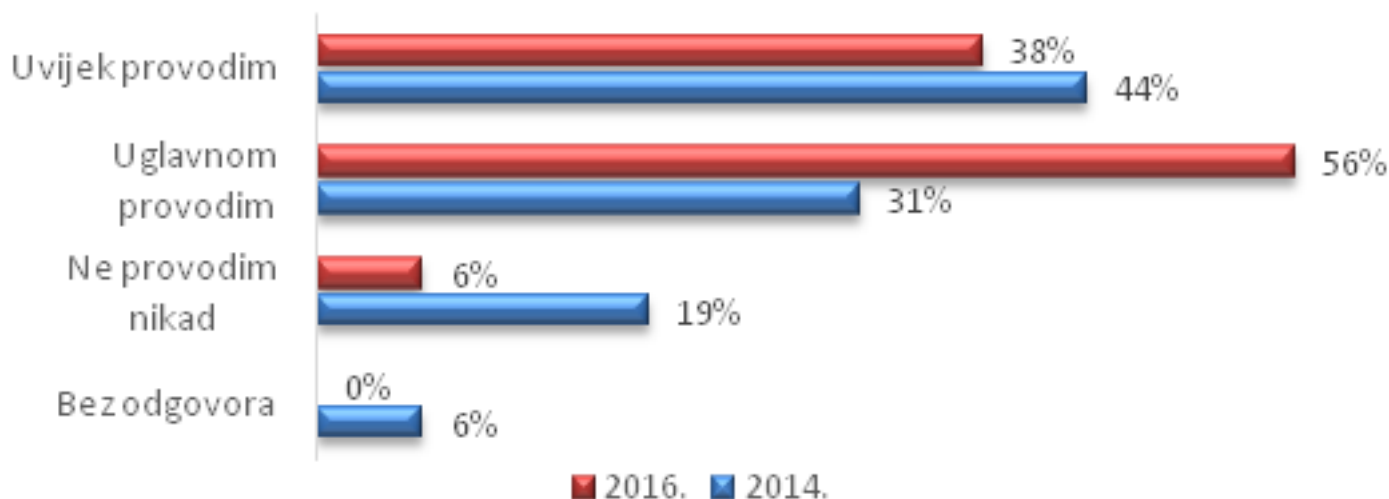
Učenici sa poteškoćama u razvoju: provodim vrijeme sa učenicima druge vjere i nacije kada sam u školi

Najveći broj učenika *sa poteškoćama u razvoju* uglavnom provodi vrijeme u školi sa učenicima drugih nacija i konfesija. Njih ukupno 56% smatraju da svoje vrijeme u školi uglavnom provode sa njima, ukupno 38% ih se u potpunosti slaže, dok 6% ispitanika svoje vrijeme u školi nikada ne provode sa učenicima drugih konfesija i nacija.

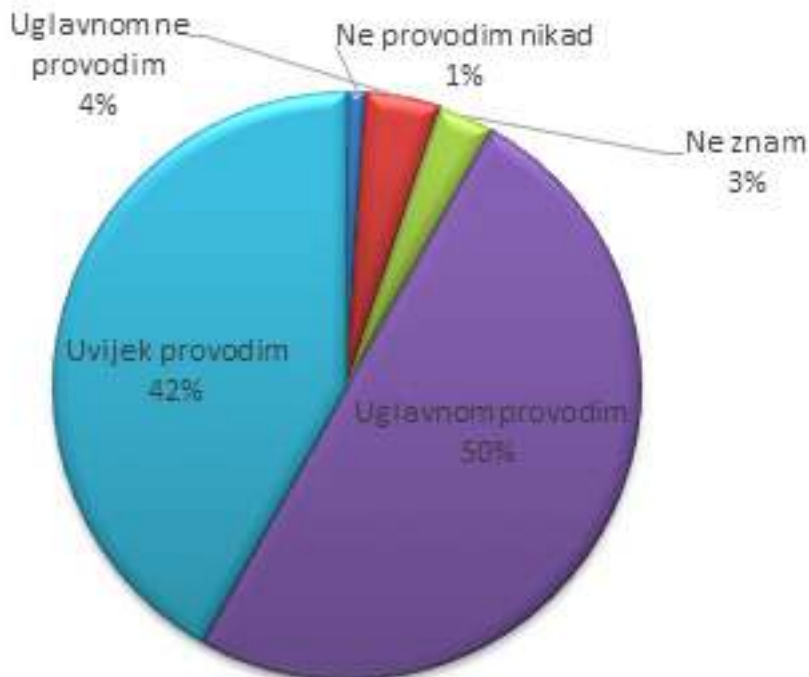
Broj učenika koji provode vrijeme sa učenicima drugih nacija i religija povećao se sa 75% na 94% u odnosu na nalaze iz baseline studije, što je vjerovatno i dovelo do značajnog procentualnog pada broja ispitanika koji nikada ne provode vrijeme zajedno i to sa 19%, na 6%.

Učenici bez poteškoća u razvoju: provodim vrijeme sa učenicima druge vjere i nacije kada sam u školi

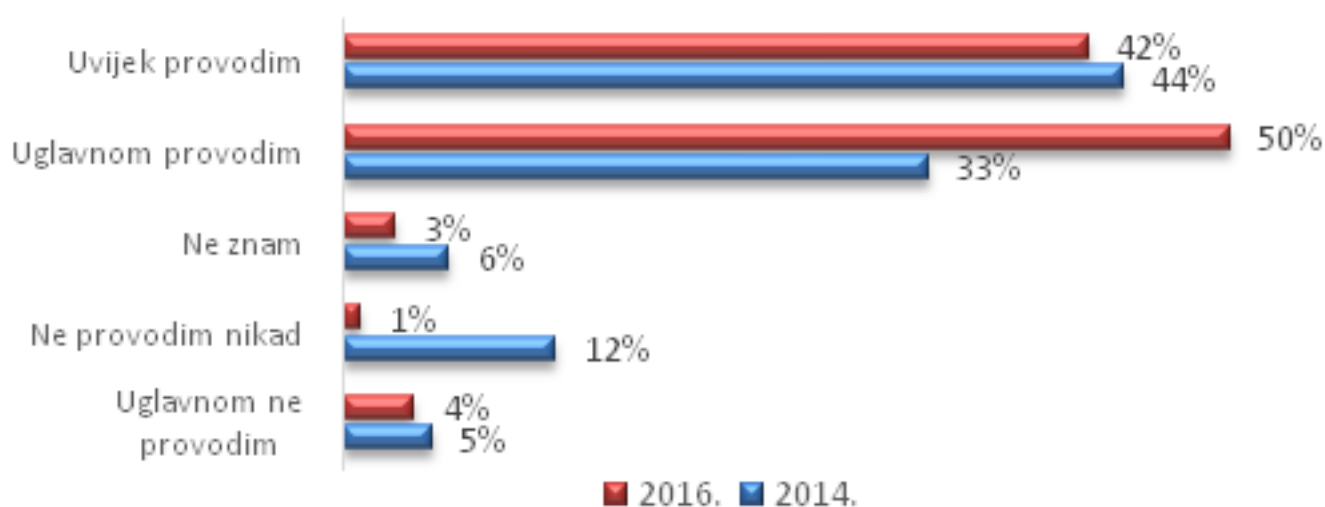
Ispitanici iz grupe učenika bez poteškoća u razvoju takođe vide školu kao mjesto interakcije sa učenicima drugih konfesija i nacija. Ukupno 92% njih uglavnom ili uvijek provode vrijeme sa učenicima drugih nacionalnosti. Ukupno 3% njih nema stav o tome, dok 4% uglavnom ne provode, a 1% ispitanika ne provodi nikada.

Učenici bez poteškoća u razvoju: provodim vrijeme sa učenicima druge vjere i nacije kada sam u školi

Na osnovu dobivenih nalaza možemo uočiti da se i broj učenika koji u školi provode vrijeme sa učenicima drugih konfesija povećao. Iako je broj ispitanika koji uvijek provode vrijeme sa učenicima drugih nacionalnosti i konfesija smanjen za 2%, odnosno sa 44% na 42%, broj učenika koji uglavnom provode vrijeme se povećao u odnosu na podatke iz baseline studije sa 33% na 50%. To znači da u 2016. godini 92% ispitanika uvijek ili uglavnom provodi vrijeme sa učenicima različite konfesionalnosti i nacionalnosti, dok je u baseline studiji 2014. to bio slučaj sa 77% ispitanika. Takođe, afirmativna je i činjenica da je broj ispitanika koji uglavnom ne provode vrijeme smanjen sa 12% na 3%, dok je broj ispitanika koji nikada ne provode smanjen sa 5% na 1%. Smanjen je i broj ispitanika koji nemaju stav o tome, i to sa 6% na 3%.

Učenici bez poteškoća u razvoju: provodim vrijeme sa učenicima druge vjere i nacije kada sam u školi

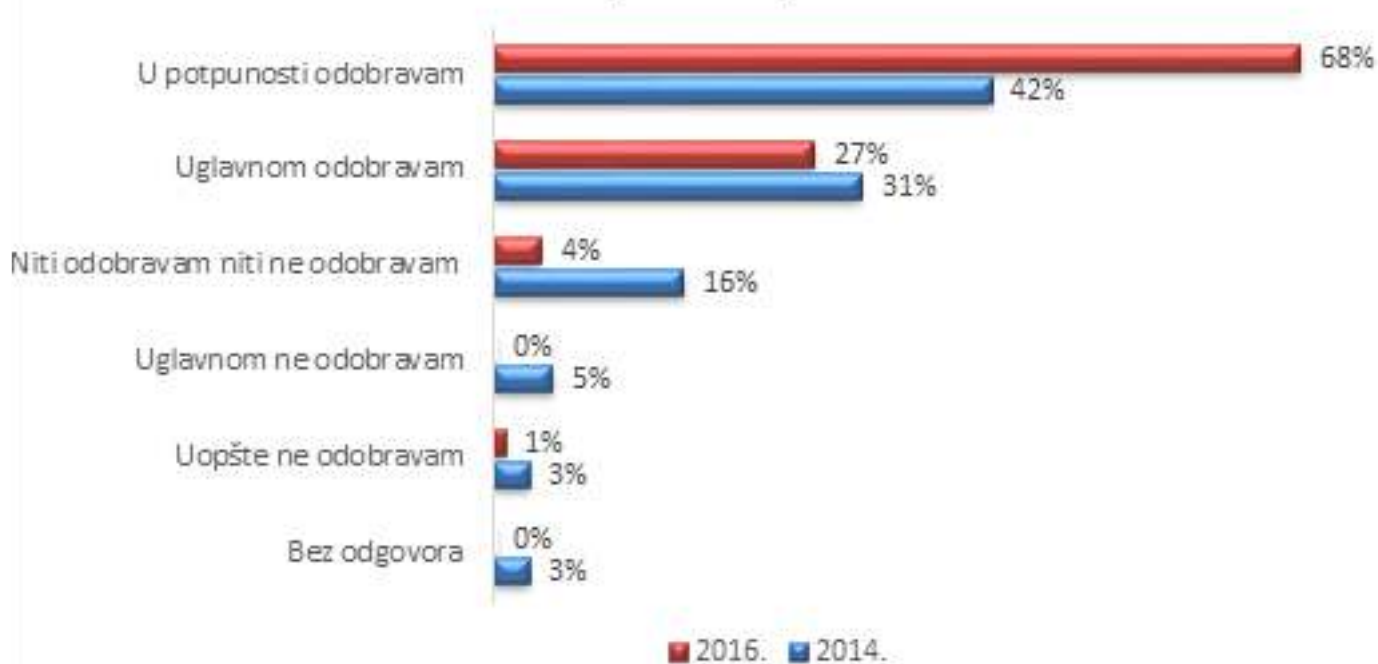
Kao što je slučaj i sa učenicima, roditelji uglavnom podržavaju druženje svoje djece sa učenicima drugih nacija i konfesija u školi. Ukupno 68% roditelja u potpunosti odobrava ovu interakciju, 27% njih je uglavnom odobrava, svega 1% ispitanika to ne odobrava nikako, dok 4% njih nema stav o tome.

Roditelji: odobravam da se moje dijete druži sa učenicima druge vjere i nacije u školi

Kao što je bio slučaj i sa ranijim parametrima, osjetne su pozitivne promjene i među ovom grupom ispitanika. Dok je tokom basline studije 73% roditelja u potpunosti ili u glavnom podržavalo ovaj vid interakcije, danas se taj broj povećao na 95%. Važno je naglasiti da se najveći porast desio među ispitanicima koji to u potpunosti odobravaju, gdje je njihov procentualni broj povećan sa 42% na 68% ispitanika. Smanjen je i broj roditelja koji to ne odobravaju, i to sa 8% na 1%.

Roditelji: odobravam da se moje dijete druži sa učenicima druge vjere i nacije u školi

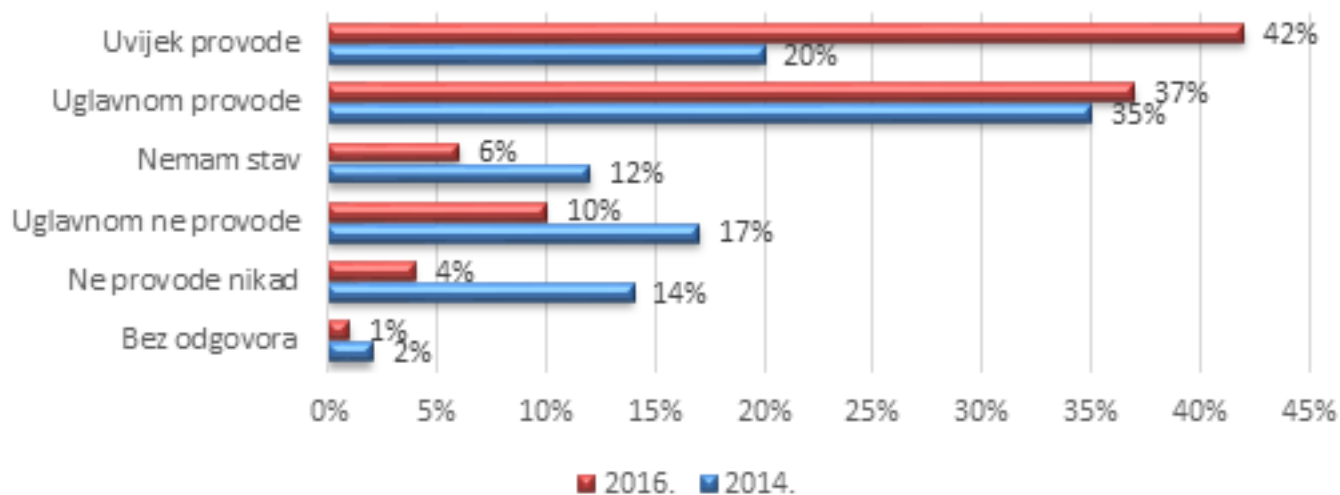

Učenici provode vrijeme sa učenicima druge vjere i nacije i van škole

Generalno mišljenje ispitanika iz sve tri grupe jeste da se učenici različitih nacionalnosti druže i van nastave. Ukupno 42% njih smatra da se oni uvijek druže, 37% da se uglavnom druže. No, nije zanemarivo da 10% ispitanika ipak misli da se djeca van škole uglavnom ne druže sa drugim nacionalnim grupama, kao ni to da 4% njih ima mišljenje da se nikada van škole ne druže. Uzmemo li u obzir da 94% ispitanika smatra kako se djeca u školi druže i provode vrijeme zajedno, vidimo da se ta interakcija u vannastavnim aktivnostima smanjila na 79%. Mnogo je veći broj ispitanika koji smatraju da se djeca van škole ne druže, nego što je to slučaj sa interakcijom u školi. Dok svega 3% ispitanika smatra da škola nije mjesto interakcije djece različitih nacija i konfesija, 14% ispitanika pak smatra da se oni van škole uglavnom ili nikako ne druže.

Učenici provode vrijeme sa učenicima druge vjere i nacije i van škole

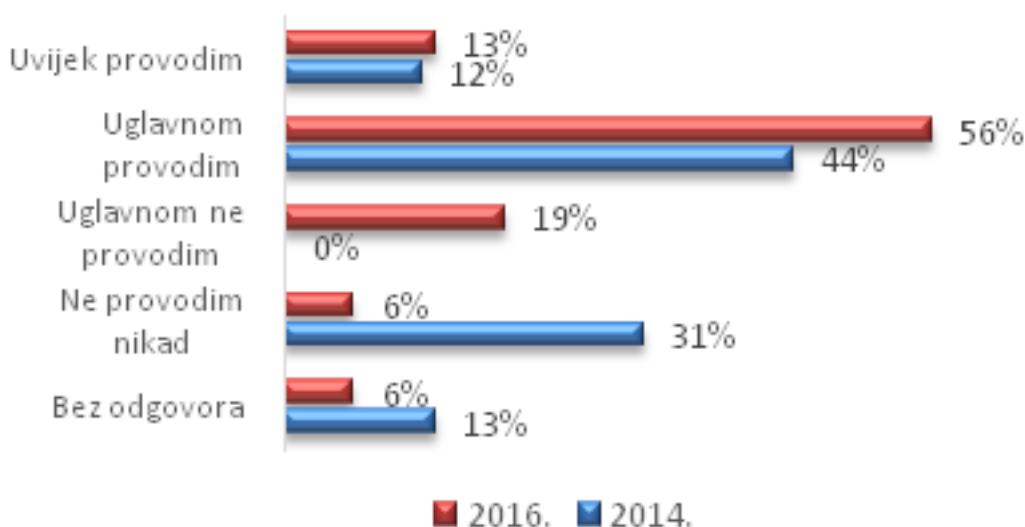
Uporedimo li rezultate sa nalazima baseline studije iz 2014. godine, ipak je primjetan napredak. Za razliku od 55% ispitanika koji su 2014. godine bili mišljenja da se djeca van nastave druže, taj broj je povećan na 79% ispitanika. Takođe, evidentno je da je za više od 100% porastao broj ispitanika koji smatraju da je interakcija uvijek prisutna među djecom. U odnosu na baseline studiju, prepolovljen je i broj ispitanika koji misle da ne postoji takva vrsta interakcije. Tako je 31% ispitanika u baseline studiji bilo mišljenja da djeca ne provode vrijeme zajedno, dok je tokom ovog istraživanja to mišljenje zadržalo 14% ispitanika.

Učenici sa poteškoćama u razvoju: provodim vrijeme sa učenicima druge vjere i nacije van škole

Kada posmatramo izdvojeno **učenike sa poteškoćama u razvoju**, 13% njih uvijek provodi vrijeme sa pripadnicima drugih nacija i konfesija van škole. Preko polovine ispitanika ove grupe, njih 56% uglavnom provode. Ukupno 19% ispitanika ove grupe uglavnom ne provodi vrijeme sa učenicima druge nacije i konfesije, dok njih 6% to ne čini nikada. Ako uporedimo odgovore o interakciji uviđamo da ne postoji razlika kod ispitanika u ove dvije grupe kada iskazuju mišljenje da uglavnom provode vrijeme sa djecom drugih nacija i konfesija. Međutim, za razliku od 38% ispitanika koji uvijek provode vrijeme sa učenicima drugih nacionalnih grupa u školi, njih samo 13% taj odnos zadržava i van nastave. Takođe, dok u školi svega 6% ispitanika ne ostvaruje interakciju sa pripadnicima drugih grupa, u van nastavnim aktivnostima on je povećan na 25%.

Učenici sa poteškoćama u razvoju: provodim vrijeme sa učenicima druge vjere i nacije van škole

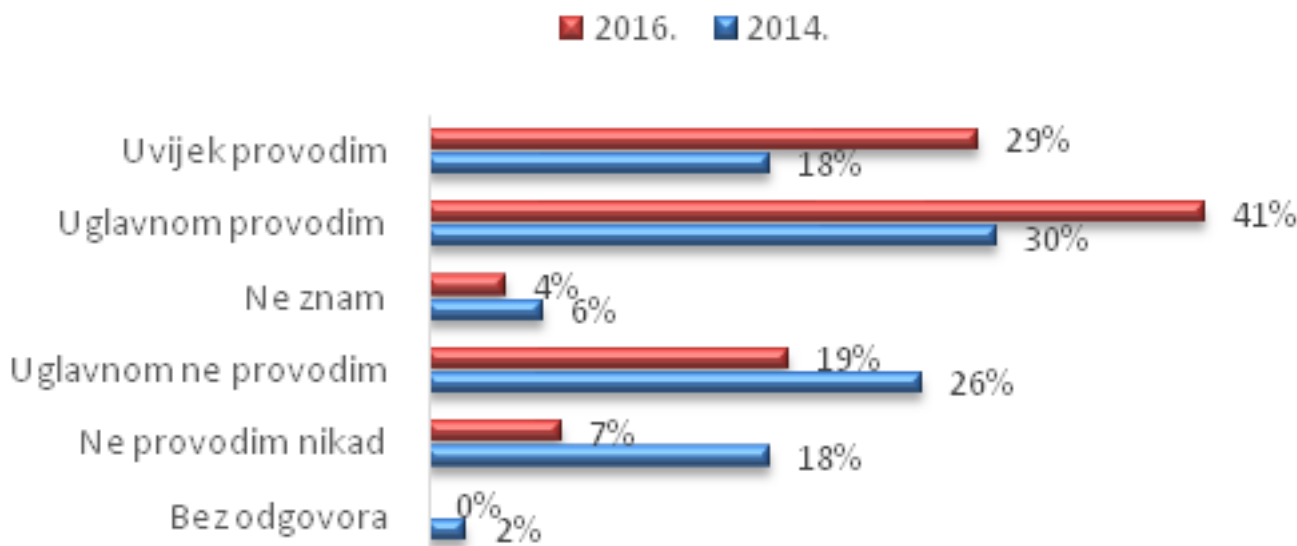
Uporedimo li rezultate sa nalazima baseline studije vidimo da su ostvareni pozitivni pomaci i u ovom segment. Naime, iako je broj ispitanika iz ove grupe koji uvijek provode vrijeme sa drugim nacionalnim i konfesionalnim grupama povećan za 1%, broj ispitanika koji uglavnom provode porastao je sa 44% na 56%. To bi značilo da se brojučenika koje uvijek ili uglavnom provode vrijeme sa pripadnicima drugih grupa povećao sa 56% na 69%, dok se broj učenika koji nikada ne provode vrijeme van nastave sa učenicima drugih grupa smanjio sa 31% na 25%.

Učenici bez poteškoća u razvoju: provodim vrijeme sa učenicima druge vjere i nacije van škole

„Analiziramo li podatke prikupljene od učenika bez poteškoća u razvoju vidimo da 29% njih uglavnom provodi vrijeme sa drugim nacionalnim grupama i van škole. Uglavnom provodi 41% ispitanika ove grupe, dok 19% uglavnom ne provodi, a 7% ne provodi nikada. Kao što je to bio slučaj sa djecom sa poteškoćama u razvoju, i u ovoj grupi ispitanika bilježimo pad u interakciji učenika različitih nacionalnih grupa van nastave. Dok se 92% ispitanika ove grupe uvijek ili uglavnom druže u školi, taj postotak u vannastavnim aktivnostima smanjio se na 70%, dok je broj onih koji uglavnom ne provode porastao sa 4% na 19%, kao i broj onih koji nikada ne provode i to sa 7%, na 18%.

Učenici bez poteškoća u razvoju: provodim vrijeme sa učenicima druge vjere i nacije van škole

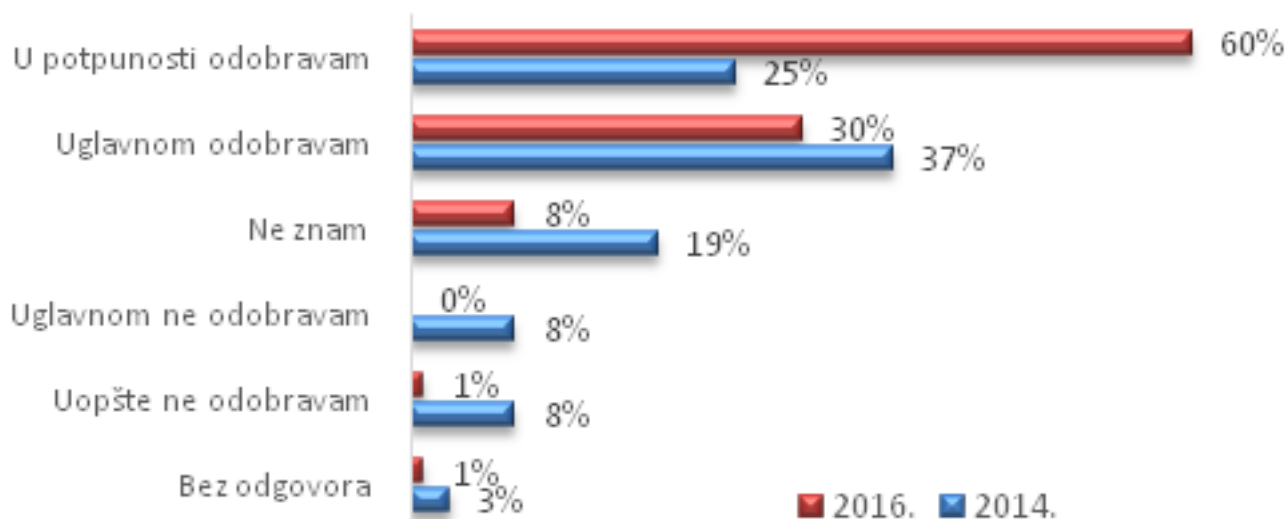
Uporedimo li rezultate sa nalazima baseline studije primjetni su pozitivni pomaci. Dok je tokom baseline studije svega 18% ispitanika kazalo kako uvijek van nastave provodi vrijeme sa učenicima drugih nacija i konfesija, u rezultatima ovog istraživanja taj broj je porastao na 29% ispitanika. Porastao je i broj ispitanika koji smatraju da djeca različitih nacionalnih grupa uglavnom provode vrijeme zajedno i van nastave, i to sa 30% na 41%. Pozitivno je što je i broj učenika koji uglavnom ne provode vrijeme sa djecom drugih nacionalnih grupa smanjen sa 26% na 19%, dok je broj onih koji ne provode nikada sa 18% smanjen na 7%.

Roditelji: odobravam da se moje dijete druži sa učenicima druge vjere i nacije van škole

Veći je broj **roditelja** koji odobravaju druženje djece različitih grupa i van nastave, nego što su djeca pokazala da se praktično dešava. Ukupno 90% roditelja odobrava ovu interakciju, 60% njih – u potpunosti. Postavlja se pitanje zašto je praktično taj broj, prema mišljenju ispitanika iz grupe djece, manji. Ukupno 8% ispitanika nema mišljenje o tome, dok samo 1% to nikako ne odobrava. Kod ispitanika iz grupe roditelja ne postoji toliko izražena podjela u mišljenju o interakciji u školi i van škole, ali ipak možemo zapaziti neznatne razlike. Dok 95% roditelja podržava interakciju u školi, ovaj broj se van nastave smanjio na 90%.

Roditelji: odobravam da se moje dijete druži sa učenicima druge vjere i nacije van škole

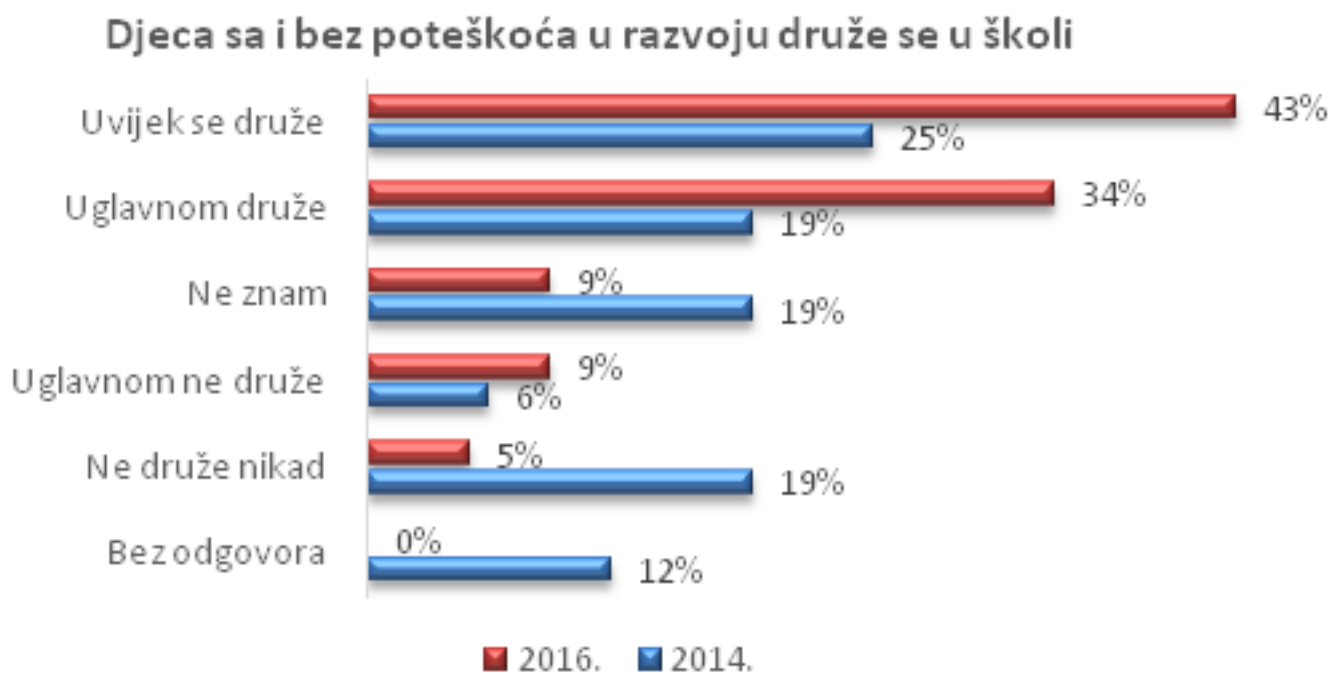

Uporedimo li podatke sa basline studijom uočavamo pozitivan napredak, naročito uzmemo li u obzir da je broj roditelja koji ovu interakciju u potpunosti podržavaju sa 25% porastao na 60%, iako se broj roditelja koji to uglavnom odobravaju smanjio sa 37% na 30%. Dok u 2014. godini 19% roditelja nije imalo stav o tome, sada se taj broj smanjio na 8%, kao i broj onih koji to ne podržavaju, i to sa 16% na 1%.

Interakcija učenika sa i bez poteškoća u razvoju

Učenici sa i bez poteškoća u razvoju tokom nastave se većinom druže. Od ukupnog broja ispitanika, 43% smatra da se djeca uvijek druže, dok je njih 34% mišljenja da se uglavnom druže. Međutim, 9 % ispitanika smatra da se djeca ipak uglavnom ne druže, dok ih 5% smatra da se oni ne druže nikada. Takođe, 9% ispitanika ne zna postoji li takva vrsta interakcije.

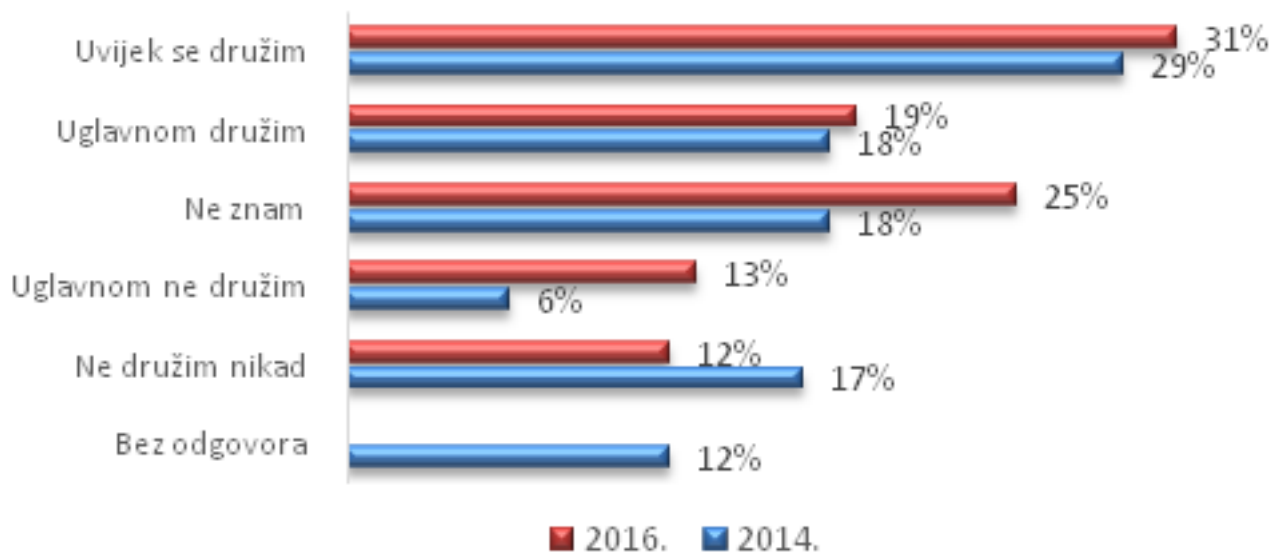
Uradimo li komparaciju sa nalazima baseline studije, vidimo da je odnos između učenika izuzetno napredovao da, za razliku od baseline studije kada je ukupno 44% ispitanika smatralo da se uglavnom ili uvijek druže, sada njih svega 43% misli da se djeca uvijek druže, dok imamo još 34% onih koji su mišljenja da se uglavnom druže. Smanjen je i broj ispitanika koji nisu sigurni postoji li takva vrsta interakcije i to sa 19% na 9%. Takođe, smanjen je i broj ispitanika koji misle da se djeca nikada ne druže sa 19% na 5%, dok je broj onih koji smatraju da se uglavnom ne druže porastao sa 6% na 9%.

Učenici sa poteškoćama u razvoju: družimo se sa osobama sa invaliditetom ili mentalnim poteškoćama kada smo u školi

Djeca sa poteškoćama u razvoju prema mišljenju ove grupe ispitanika uvijek se druže u školi, smatra 31% ispitanika. Njih 19% se uglavnom druži, dok 25% ne zna druži li se sa učenicima sa poteškoćama u razvoju. Njih ukupno 13% mišljenja je da se uglavnom ne druže, dok ih 12% misli da se nikada ne druže sa osobama sa poteškoćama u razvoju.

Učenici sa poteškoćama u razvoju: družimo se sa osobama sa invaliditetom ili mentalnim poteškoćama kada smo u školi

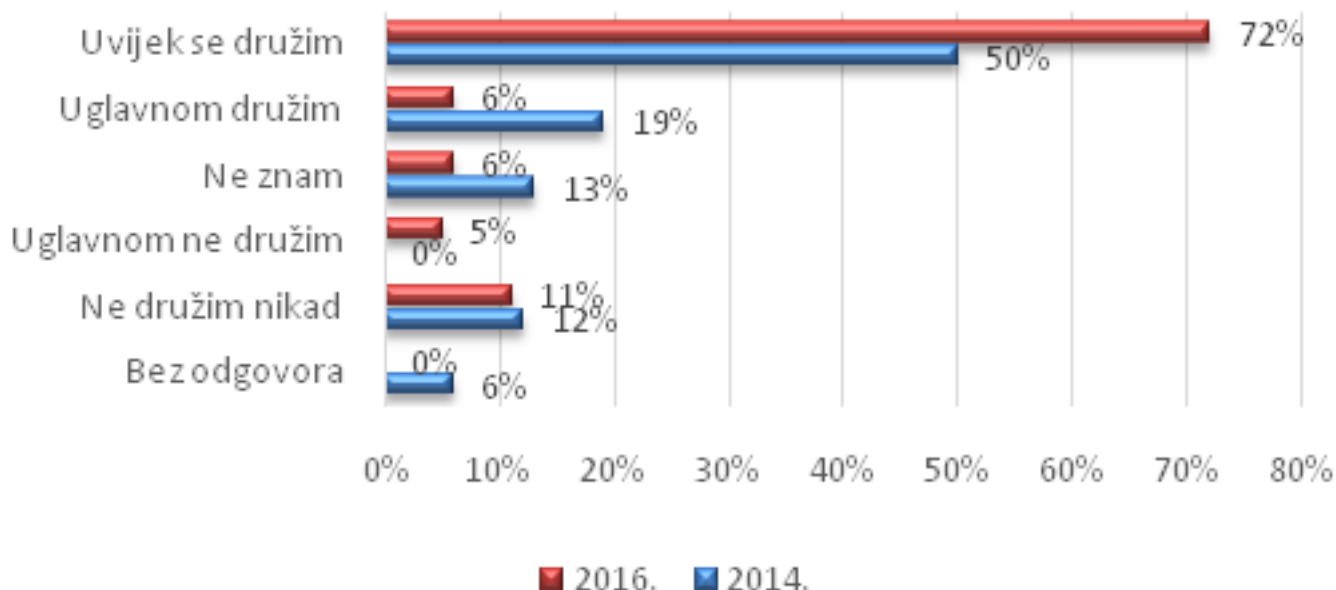
Uporedimo li rezultate sa nalazima baseline studije, vidimo da se mišljenje ispitanika nije znatno promijenilo, iako su ipak primjetna neznatna pozitivna kretanja. Tako se broj ispitanika ove grupe koji se uvijek druže u školi povećao sa 29% na 31%, a broj onih koji se uglavnom druže porastao je za 1%. Broj ispitanika koji se nikada ne druže sa osobama sa poteškoćama smanjio se sa 17% na 12%, broj ispitanika koji se uglavnom ne druže porastao je sa 6% na 13%, pa je pretpostavka da je samo došlo do ublažavanja stavova.

Učenici sa poteškoćama u razvoju: družimo se sa učenicima bez invaliditeta ili mentalnih poteškoća kada smo u školi

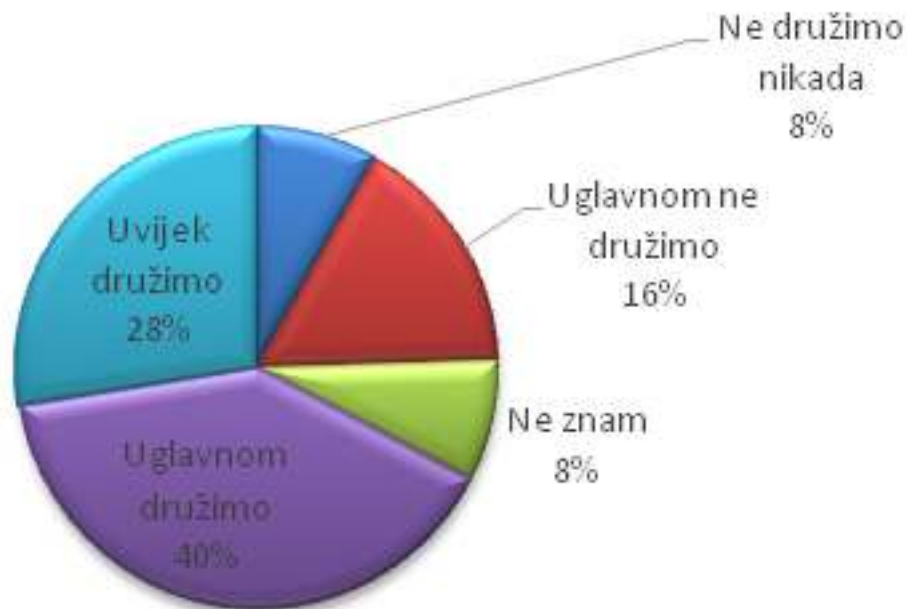
Ispitanici iz grupe **djece sa poteškoćama** u razvoju imali su specifično pitanje namijenjeno za sticanje uvida u percepciju ispitanika o interakciji djece bez poteškoća u razvoju sa njima. Naime, 72% ispitanika mišljenja je da se djeca bez poteškoća uvijek druže u školi, 6% ih je mišljenja da se uglavnom druže. No, nije zanemario da 11% smatra da se ne druže nikada, dok 5% misli da se to uglavnom ne dešava.

Učenici sa poteškoćama u razvoju: družimo se sa učenicima bez invaliditeta ili mentalnih poteškoća kada smo u školi

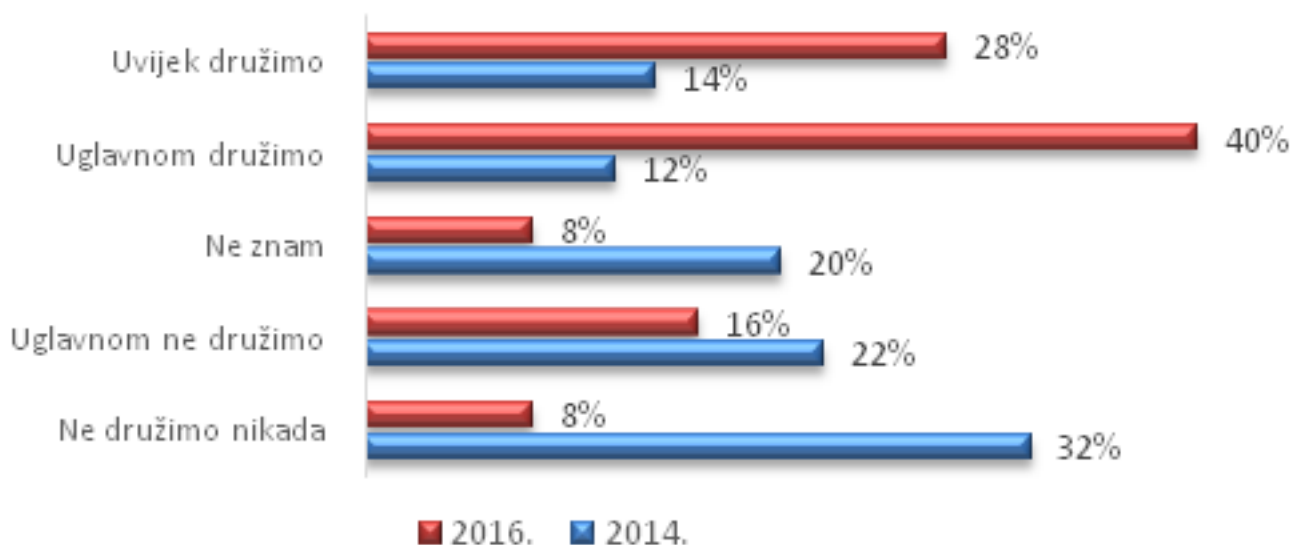
Uporedimo li nalaze sa baseline studijom uviđamo da se broj ispitanika koji smatra da se djeca sa i bez poteškoća druže u školi povećao sa 50% na 72%, dok se broj ispitanika koji smatraju da se to uglavnom dešava smanjio sa 19% na 6%. Takođe, broj ispitanika koji ne znaju odgovor smanjio se sa 13% na 6%. Međutim, broj ispitanika koji misle da se to ne dešava nikada smanjio se za samo 1%.

Učenici bez poteškoća u razvoju: družimo se sa učenicima sa invaliditetom ili mentalnim poteškoćama

U grupi **djece bez poteškoća u razvoju** njih 28% mišljenja su da se uvijek druže sa djecom sa poteškoćama, dok ih 40% smatra da se uglavnom druže. Ukupno 16% ih je mišljenja da se uglavnom ne druže, dok 8% njih smatra da se ne druže nikada.

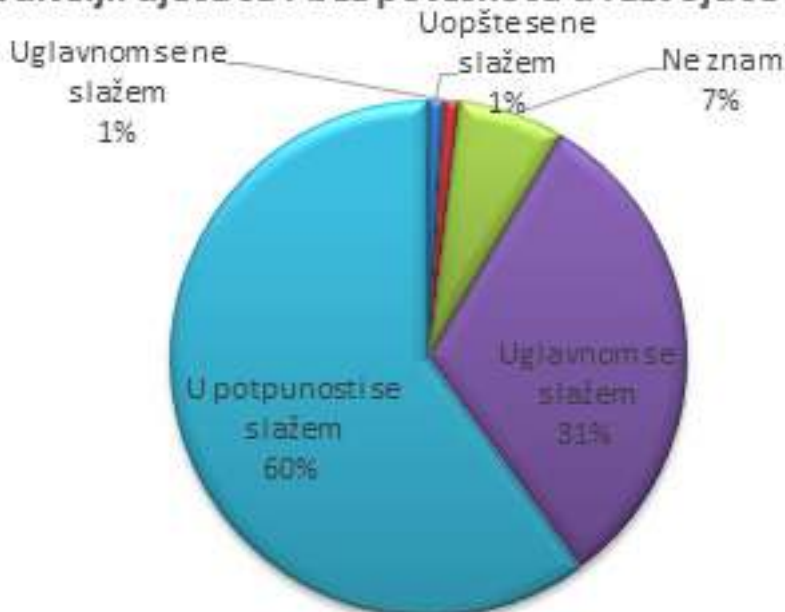
Učenici bez poteškoća u razvoju: družimo se sa učenicima sa invaliditetom ili mentalnim poteškoćama

Uporedimo li nalaze sa baseline studijom, vidimo da su u ovoj vrsti interakcije u protekle dvije godine ostvareni izuzetno dobri rezultati. Naime, broj ispitanika koji smatra da se uvijek druži sa osobama sa poteškoćama se udvostručio, odnosno porastao sa 14% na 28%. Najznačajnija pozitivna promjena desila se u mišljenju da se djeca uglavnom druže, gdje je sa 12% ispitanika iz baseline studije porastao na 40% ispitanika koji danas misle da se djeca sa i bez poteškoća uglavnom druže.

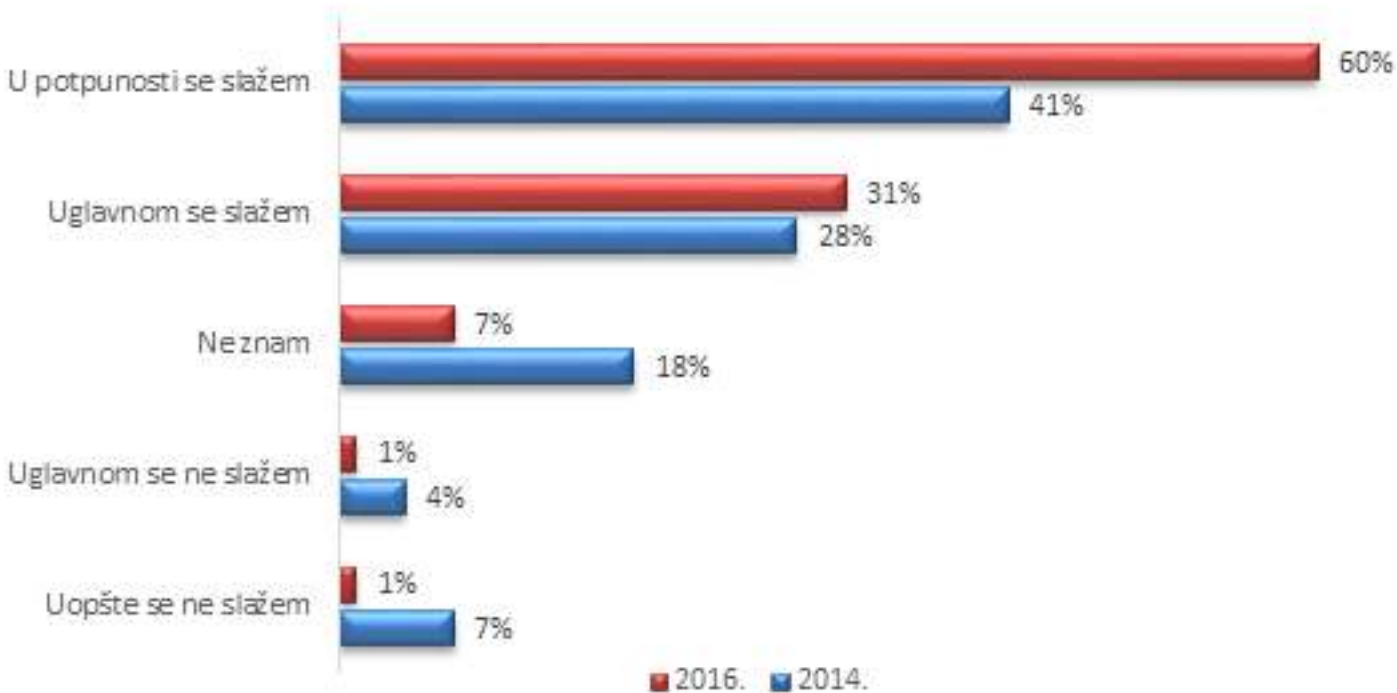
Drugi veliki pomak uvidamo u činjenici da je sa 32% ispitanika koji su u baseline studiji bili mišljenja da se nikada ne druže sa osobama sa poteškoćama, taj broj smanjen na 8% ispitanika. U nalazima baseline studije 20% ispitanika nije imalo stav o tome, dok je sada samo 8% onih koji ne znaju šta bi rekli. Smanjen je i broj onih koji su u baseline studiji smatrali da se uglavnom ne druže i to sa 16% na 12%.

Roditelji: djeca sa i bez poteškoća u razvoju se druže

Najveći broj roditelja smatra da postoji interakcija između djece sa i bez poteškoća u razvoju. Naime njih 60% u potpunosti se slaže sa tim, dok ih je 31% mišljenja da ona uglavnom postoji. Samo 2% je onih koji se uglavnom ili nikako ne slažu, dok 7% ispitanika nema informaciju o tome.

Roditelji: djeca sa i bez poteškoća u razvoju se druže

Uporedimo li rezultate ovog istraživanja sa baseline studijom vidimo da je došlo do pozitivnih kretanja i u ovom segmentu. Naime, broj roditelja koji se u potpunosti slaže sa navedenom izjavom porastao je sa 41% na 60%, broj onih koji se uglavnom slažu porastao je sa 28% na 31%, dok se broj onih koji nemaju informaciju smanjio sa 18% na 7%. Smanjio se i broj onih koji se uglavnom ili nikako ne slažu sa time sa 4% onih koji se uglavnom ne slažu na 1%, i onih koji se nikako ne slažu sa iskazom sa 7% na 1%.

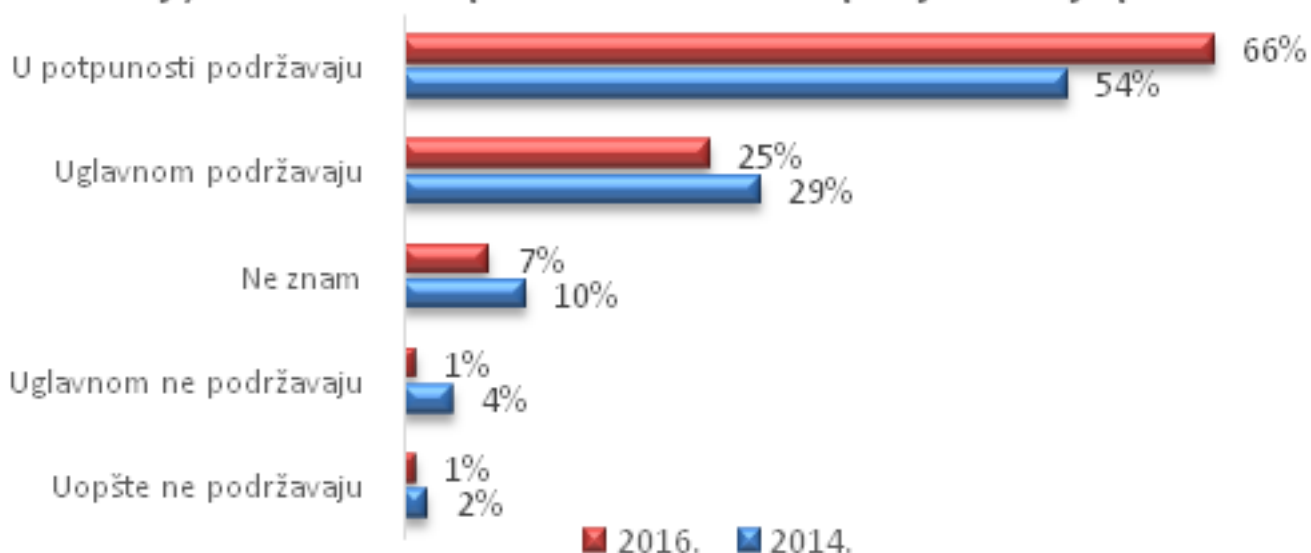

Učitelji/nastavnici su podrška učenicima pri rješavanju problem

Od ukupnog uzorka obuhvaćenog ovim istraživanjem najveći dio populacije smatra da su nastavnici/učitelji podrška učenicima u rješavanju problema. Tako ukupno 66% ispitanika smatra da oni u potpunosti podržavaju djecu u rješavanju problema, 25% smatra da ih uglavnom podržavaju. Informaciju o tome nema 7% ispitanika, dok po 1% smatra da ih uopšte ili nikako ne podržavaju.

Učitelji/nastavnici su podrška učenicima pri rješavanju problema

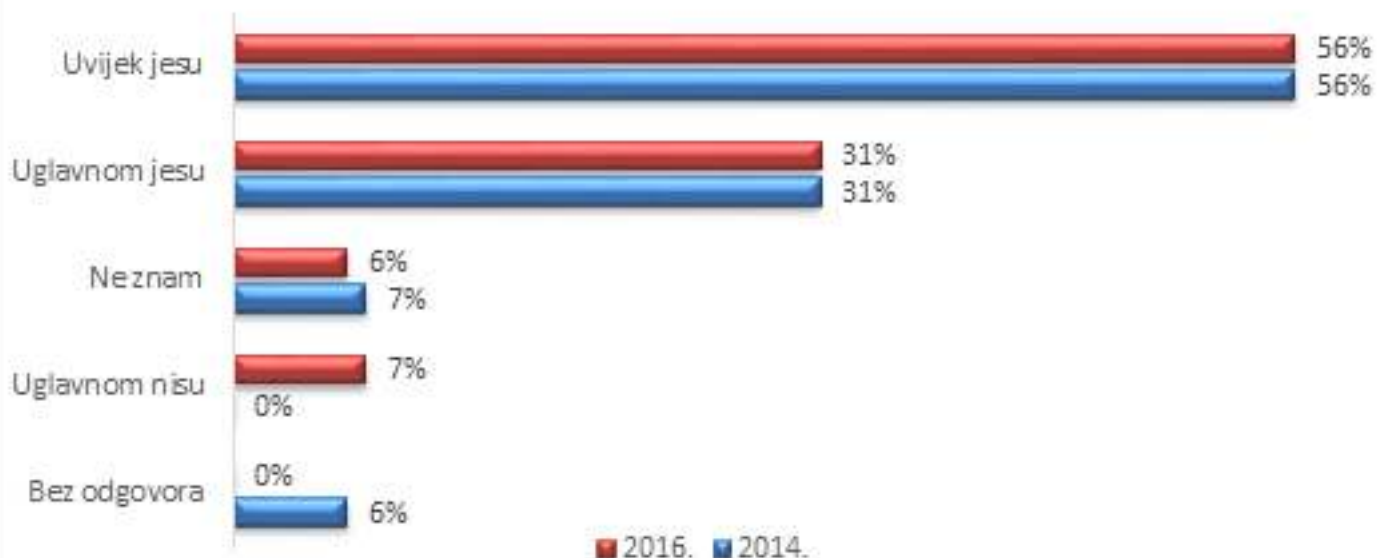
Uporedimo li rezultate sa istraživanjem iz 2014. godine uočavamo da su ostvareni pozitivni pomaci. Naime, broj ispitanika koji smatraju da su prosvjetno-pedagoški radnici podrška djeci u rješavanju problema povećan je sa 83% na 91%, od čega onih koji se u potpunosti slažu sa 54% na 66%. Broj onih koji uglavnom podržavaju smanjio se sa 29% na 25%. Takođe, broj ispitanika koji nema informaciju o tome smanjio se sa 10% na 7%, kao i broj onih koji se uglavnom ne slažu sa 4% na 1%, kao i onih koji se nikako ne slažu sa navedenom tvrdnjom sa 2% na 1%.

Djeca sa poteškoćama: učitelji/nastavnici su mi podrška pri rješavanju problema

Od ukupnog broja ispitanih **učenika sa poteškoćama** u razvoju, 56% smatra da ih njihovi učitelji/nastavnici u potpunosti podržavaju, dok ih 31% smatra da ih njihovi učitelji/nastavnici uglavnom podržavaju. Jedan učenik, odnosno 6% uzorka učenika sa poteškoćama u razvoju, nije imao izgrađeno mišljenje o ovom iskazu.

Djeca sa poteškoćama: učitelji/nastavnici su mi podrška pri rješavanju problema

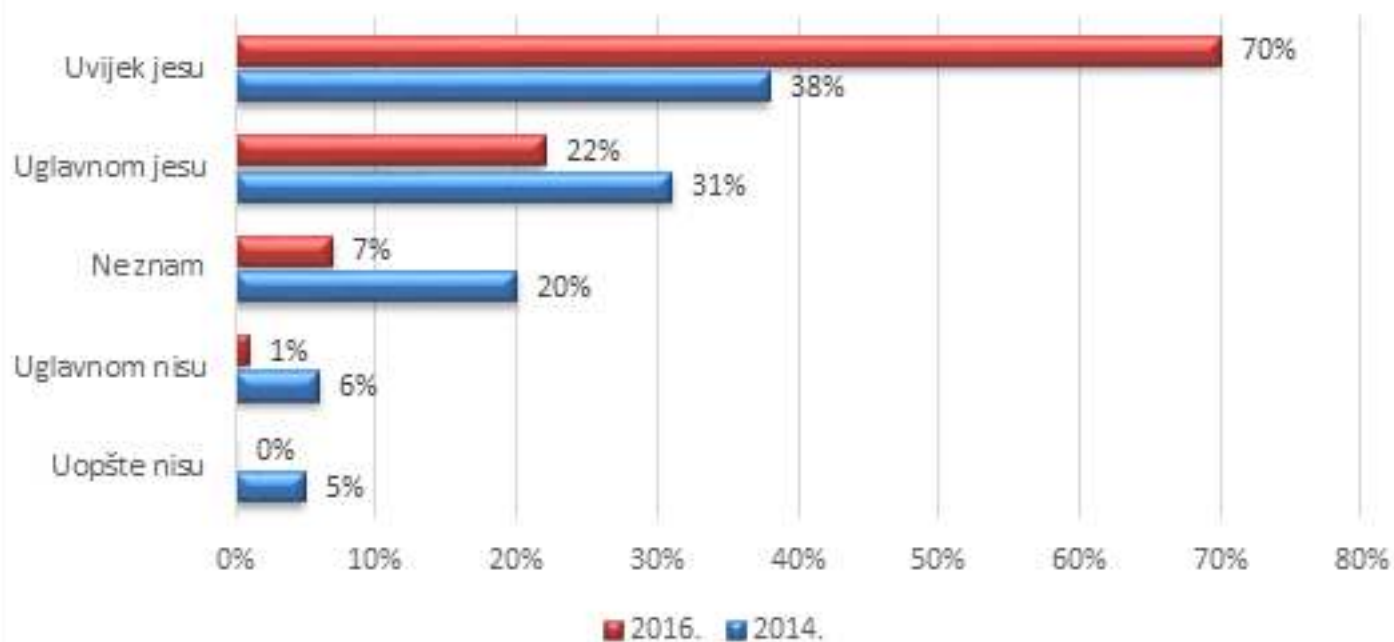
Uporedimo li nalaze sa baseline studijom, uvidjet ćemo da su rezultati ove dvije studije gotovo identični. Smanjen je broj osoba koje nisu odgovorile sa 6% na 0%, ali se povećao broj onih koji misle da uglavnom nisu i to sa 0% na 7%.

Djeca bez poteškoća: Učitelji/nastavnici su mi podrška pri rješavanju problema

Najveći broj *učenika bez poteškoća u razvoju* također smatra da su im njihovi nastavnici u većini slučajeva najveća podrška u rješavanju njihovih problema. Njih ukupno 70% mišljenja su da su oni uvijek podrška, 22% smatra da uglavnom jesu, dok 1% smatra da uglavnom nisu. Ukupno 7% nema mišljenje o tome.

Djeca bez poteškoća: učitelji/nastavnici su mi podrška pri rješavanju problema

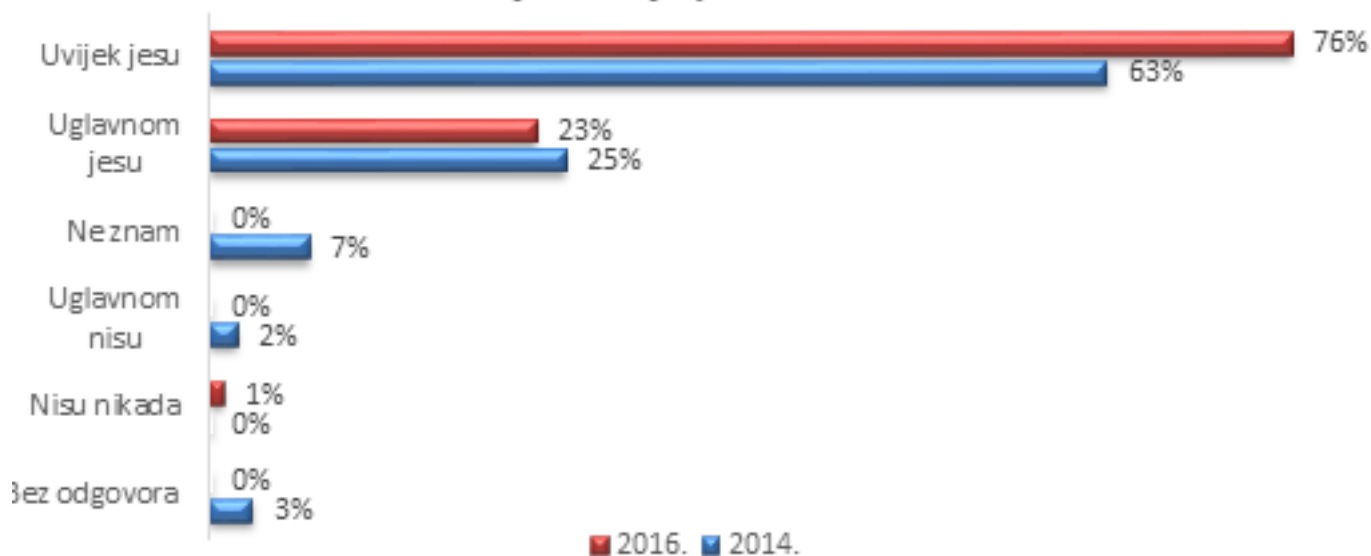
Uporedimo li rezultate sa studijom iz 2014. godine, vidimo da se broj ispitanika koji smatraju da su im nastavnici uvijek podrška skoro udvostručio, te sada njih 70% smatra da jesu i to uvijek, za razliku od 38% njih iz od prije dvije godine. Broj ispitanika koji smatraju da su njihovi nastavnici/učitelji uglavnom podrška u rješavanju problema smanjio se sa 32% na 22%. Smanjio se i broj onih koji nemaju mišljenje o tome i to sa 20% na 7%, kao i broj onih koji smatraju da uglavnom ne dobivaju podršku – sa 6% na 1%. U ovom istraživanju nijedan ispitanik ne smatra da mu nastavnici/učitelji nisu nikada podrška, za razliku od 5% ispitanika iz 2014. godine.

Roditelji: učitelji/nastavnici su podrška mom djetetu pri rješavanju problema

Roditelji su uglavnom mišljenja da su nastavnici/učitelji podrška djeci u rješavanju problema. Samo 1% njih, odnosno jedna osoba smatra da nastavnici nikada nisu podrška njihovoj djeci, dok njih 99% smatra da jesu. 76% ih smatra da je to uvijek slučaj, dok 23% smatra da uglavnom jesu.

Roditelji: učitelji/nastavnici su podrška mom djetetu pri rješavanju problema

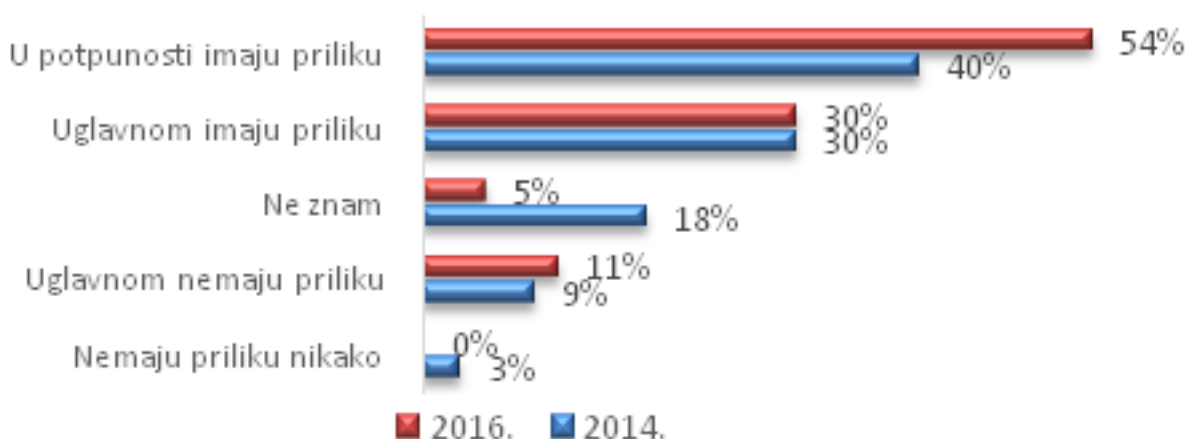
Uporedimo li rezultate sa baseline studijom vidimo pozitivne promjene. Naime, broj roditelja koji smatraju da su nastavnici/učitelji uvijek podrška porastao je sa 63% na 76%, dok se broj onih koji smatraju da uglavnom jesu smanjio sa 25% na 23%. U ovom istraživanju, nema ispitanika koji nemaju informaciju, za razliku baseline studije kada ih je bilo 7%. Takođe, nema ni onih koji se uglavnom ne slažu za razliku od 2014., kad ih je bilo od 2%. Zabilježeno je i 1% onih koji izražavaju izrazito neslaganje sa ovom izjavom.

Škola učenicima pruža mogućnost da uče o različitim marginalnim grupama

Najveći broj ispitanika, njih preko polovine, odnosno 54% smatra da je škola mjesto gdje u potpunosti imaju priliku učiti o različitim marginalnim grupama. Njih 30% smatra da u školi uglavnom imaju priliku učiti o marginalnim grupama, dok njih 11% smatra da uglavnom za to nemaju priliku. Svega 5% ispitanika ne zna je li škola mjesto za to.

Škola pruža mogućnost učenicima da uče o različitim marginalnim grupama

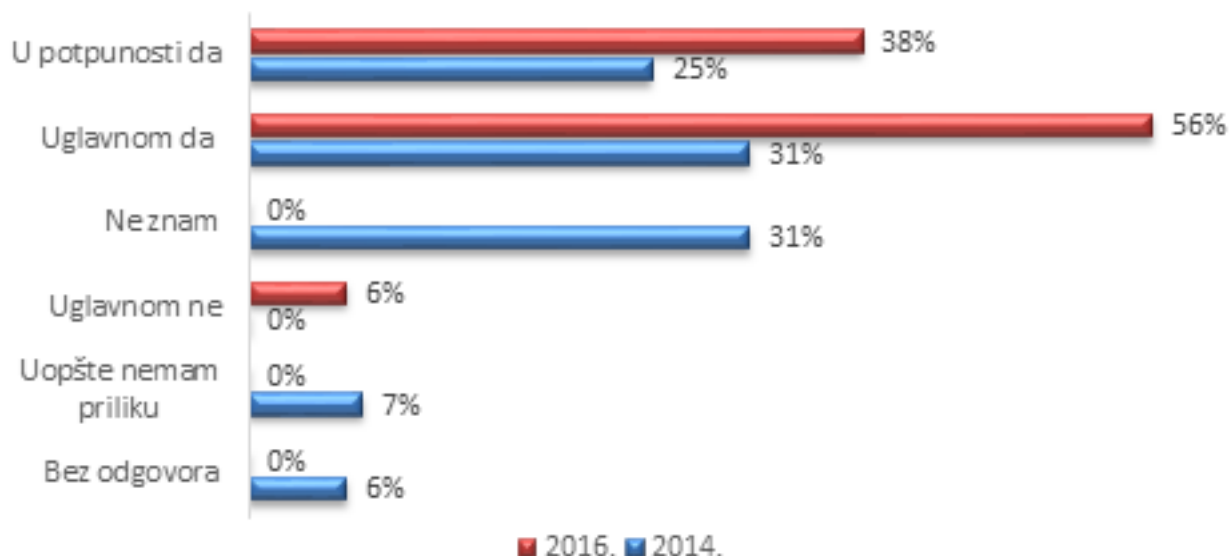
U odnosu na 2014. godinu primijećena su pozitivna kretanja. Broj ispitanika koji školu smatraju mjestom gdje u potpunosti mogu učiti o različitim marginalnim grupama povećao se sa 40% na 54%. Broj ispitanika koji smatra da djeca u školi uglavnom imaju priliku za to ostao je isti – 30%. Broj osoba koje nema jasno izražen stav smanjio se sa 18% na 5%. Broj onih koji smatraju da djeca u školi uglavnom ne uče o marginalizovanim grupama takođe se povećao sa 9% na 11%. U ovom istraživanju nije bilo apsolutne negacije škole kao mjesta za učenje o različitim grupama, za razliku od baseline studije kada je 3% smatralo da škola apsolutno nije mjesto gdje djeca o tome uče.

Djeca sa poteškoćama: škola mi pruža mogućnost da učim o različitim marginalnim grupama

Škola je mjesto koje u potpunosti pruža mogućnost učenja o različitim marginalizovanim grupama, smatra 38% **učenika sa poteškoćama u razvoju**. Više od polovine, njih 56%, smatra da je ona uglavnom mjesto koje to pruža, dok 6% njih smatra da ona ipak uglavnom nije mjesto za to.

Djeca sa poteškoćama: škola mi pruža mogućnost da učim o različitim marginalnim grupama

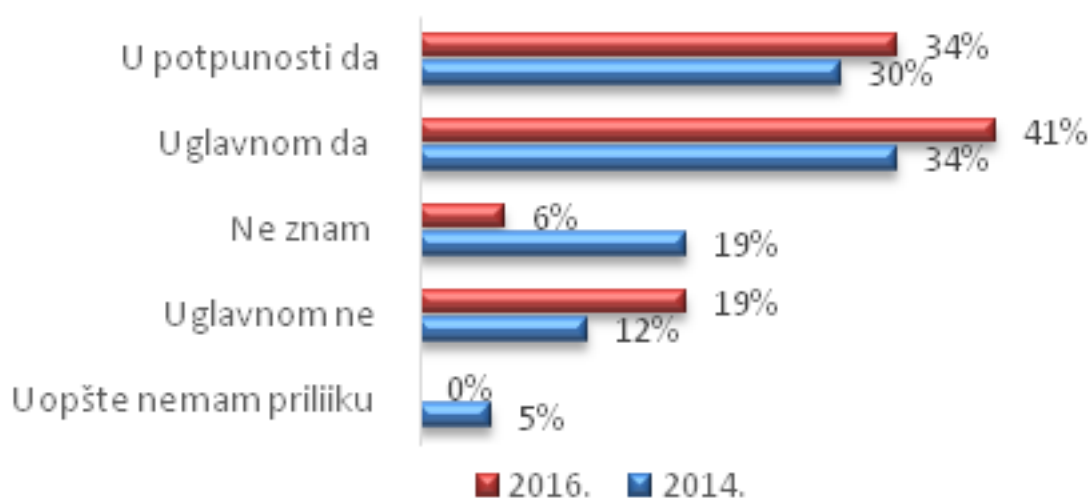
Uporedimo li rezultate sa studijom iz 2014., uvidamo da se broj ispitanika koji školu u potpunosti prepoznaju kao mjesto gdje se uči o marginalizovanim grupama povećao sa 25% na 40%. Broj ispitanika koji se uglavnom slaže gotovo se udvostručio i porastao sa 31% na 56%. Nalazi iz 2014. pokazali su da 31% ispitanika nema jasno definisano mišljenje, dok u ovom istraživanju to nije slučaj. Tokom ovog istraživanja 6% ispitanika izrazilo mišljenje da škola uglavnom nije mjesto za to, 7% ispitanika 2014. godine smatralo je da u školi apsolutno nije imalo prostora za to.

Djeca bez poteškoća: Škola mi pruža mogućnost da učim o različitim marginalnim grupama

Da djeca u školi imaju priliku da uče o marginalizovanim grupama smatraju i *djeca bez poteškoća u razvoju*. Naime, njih 34% smatra da u potpunosti u školi ima priliku za to, 41% uglavnom ima priliku za to. Nije zanemariv postotak ni onih koji smatraju da uglavnom za to nemaju priliku, njih 19%, dok 6% nema jasno izražen stav.

Djeca bez poteškoća: škola mi pruža mogućnost da učim o različitim marginalnim grupama

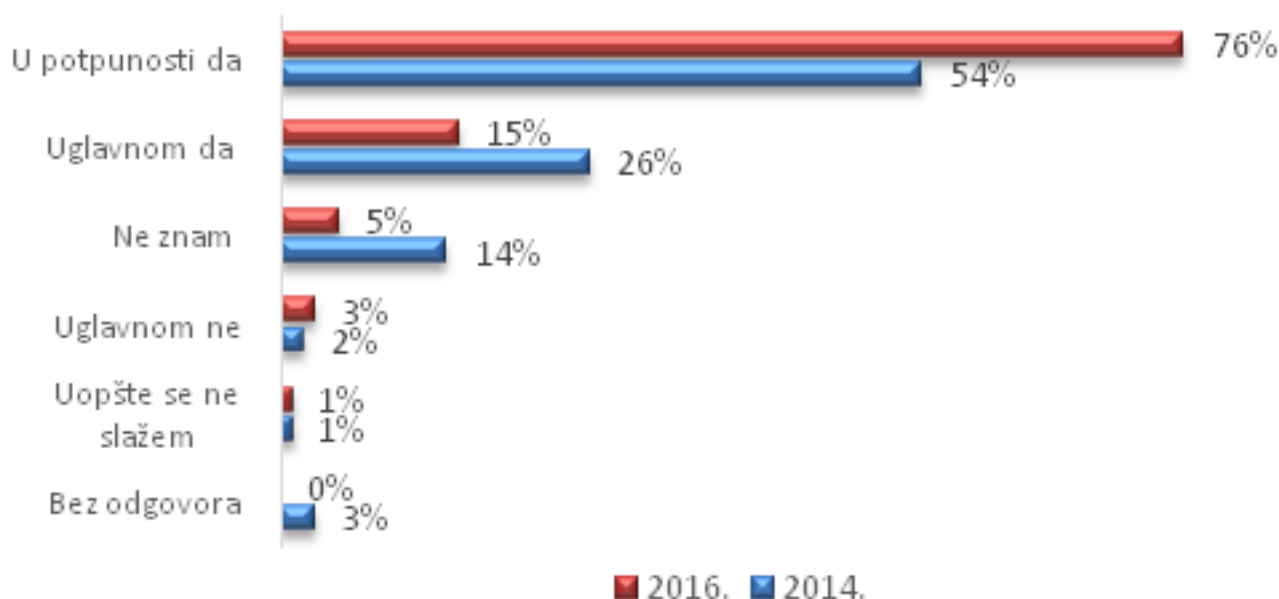
Kada uporedimo rezultate sa nalazima iz 2014. godine, vidimo da je broj ispitanika koji se u potpunosti slažu da je škola mjesto gdje mogu učiti o različitim marginalizovanim grupama povećan sa 30% na 34%, kao i broj ispitanika koji smatraju da uglavnom za to imaju priliku, i to sa 34% na 41%. Premda se smanjio broj ispitanika koji nemaju stav o tome sa 19% na 6%, broj ispitanika koji smatraju da uglavnom za to nemaju priliku povećao se sa 12% na 19%. Za razliku od 5% ispitanika koji su 2014. smatrali da nemaju uopšte priliku za to, u rezultatima ovog istraživanja nije bilo takvih slučajeva.

Roditelji: škola mom djetetu pruža mogućnost da uči o različitim marginalnim grupama

Između stavova roditelja i djece postoje određena neslaganja u mišljenju. Naime, znatno je veći broj roditelja koji smatraju da njihova djeca u potpunosti imaju priliku učiti o različitim marginalizovanim grupama, od broja učenika koji smatraju da za to u školi u potpunosti imaju priliku. Naime, tu spada 76% roditelja. Njih 15% smatra da uglavnom imaju, dok je 3% onih koji smatraju da uglavnom nemaju, a samo 1% onih koji smatraju da djeca za to apsolutno nemaju priliku u školi. Kako možemo uvidjeti, znatno veći broj roditelja smatra da njihova djeca imaju priliku učiti o različitim društvenim grupama u školama nego što je to mišljenje djece.

Roditelji: škola mom djetetu pruža mogućnost da uči o različitim marginalnim grupama

U odnosu na 2014. broj roditelja koji smatra školu mjestom gdje djeca u potpunosti imaju priliku učiti o različitim marginalizovanim grupama povećan je sa 54% na 76%, dok se broj onih koji smatraju da njihova djeca uglavnom imaju priliku za to smanjio sa 26% na 15%. Smanjio se i broj ispitanika koji nemaju stav o tome, i to sa 14% na 5%. Broj ispitanika koji smatra da uglavnom nemaju priliku za to porastao je sa 2% na 3%, dok je broj onih koji se uopšte ne slažu ostao isti.

„Zahvaljujući UNICEF-u i vama znatno je poboljšana situacija u pogledu uključivanja i inkluzije. Naravno, još treba raditi na tome, ali učinjeni su veliki pomaci.“ (Milići I, 2016.)

Kada je 2014. godine urađena početna studija, konstatovano je da je na području ove regije UNICEF prepoznat prvenstveno kao svjetski lider u zaštiti prava djece, dok u 2016. godini imamo potpuno drugačiju sliku o UNICEF-u koja je izgrađena u svih pet opština ove regije. Stoga će ova studija poslužiti i u svrhu realizacije aktivnosti 3.5. *„Ocjena znanja, stavova i praksi, implementacija komunikacijske strategije za promjenu u ponašanju koja ima za cilj promovirati socijalnu inkluziju, te učestvovanje djece i omladine“* pomenutog projekta.

Za razliku od 2014. godine kada gotovo nijedan ispitanik nije u vezu dovodio socijalnu inkluziju sa UNICEF-om, danas kada promišljaju o procesu socijalne inkluzije i rezultatima koji su ostvareni u protekle dvije godine većina ih misli da je upravo najveći doprinos u tome došao od strane UNICEF-a. Stav vezan za to ne odnosi se samo na lokalni nivo *„Što se tiče inkluzije na nivou BiH u posljednje dvije godine je došlo do velikog pomaka zahvaljujući međunarodnim organizacijama i UNICEF-u.“* (Milići V, 2016.)

U razgovorima koji su obavljeni kroz fokus grupe, ispitanici UNICEF i aktivnosti koje je ova organizacija provela na polju socijalne inkluzije kao afirmativne i interventne spominju preko 20 puta.

Većina ispitanika slaže se da je **umrežavanje institucija i organizacija kroz SPI komisije i operativne timove** dalo najefikasnije rezultate u samom procesu razvoja socijalne inkluzije *„U Vlasenici su se u zadnje dvije godine uvezale institucije i zajedno radimo na tome. Mislim da je to umnogome unaprijedilo inkluzije, jer nekako smo svi godinama radili na svoj način i onako kako mislimo da treba. Sad sve to dogovaramo. Najčešće su to Centar za socijalni rad, osnovna škola i dom zdravlja, a uz podršku Opštine i UNICEF-a. (...) S UNICEF-om je na nivou opštine došlo do uvezivanja svih ustanova koje dolaze u kontakt sa radom i razvojem djece. Opština se uključila i uspostavljena je dobra veza između Centra za socijalni rad, Doma zdravlja Vlasenica, Centra za mentalno zdravlje Vlasenica, škole i obdaništa.,“* (Milići I, 2016.)

U posljednje dvije godine nisu se samo institucije koje rade sa osobama sa poteškoćama u razvoju umrežile zahvaljujući članstvu njihovih uposlenika u SPI komisije ili operativne timove. Saradnja, napredak u komunikaciji i **umrežavanje** ostvareno je i između **javnih ustanova i nevladinih organizacija**. *„Čini mi se da Udruženje ‘Leptir’ u posljednje dvije godine ima bolju saradnju sa školom, domom zdravlja i Centrom za socijalni rad. Mislim da je sve to zahvaljujući UNICEF-ovom projektu Socijalne zaštite i inkluzije. Nekako smo se malo više i povezali i vidjeli obavezu da jedni druge izvještavamo o stanju ili ako se desi neki problem ili nešto konkretno u instituciji.“* (Srebrenica II, 2016.) Ova saradnja doprinijela je i stvaranju jasnije vizije unutar samih lokalnih zajednica o obavezama i odgovornostima koje imaju različite institucije i organizacije kada je riječ o djeci sa poteškoćama u razvoju.

Ispitanici smatraju da su se obaveze, ingerencije i odgovornosti lokalnih institucija koje rade sa osobama sa poteškoćama u razvoju iskristalisale.

Takođe, prema mišljenju ispitanika, *„zahvaljujući UNICEF-u, Zvornik danas ima Centar za podršku djeci sa smetnjama u razvoju i njihovim porodicama – „Mislim da se tokom posljednje godine stanje značajno promijenilo kada je riječ o socijalnoj inkluziji na području grada Zvornika. Prevedljivo zahvaljujući intervenciji UNICEF-a, kroz Projekat razvoja regije Birač, koji nas je podstakao da krenemo sa cijelom tom pričom. Pokrenuli smo i Centar za podršku djeci sa smetnjama u razvoju i njihovim porodicama koji kontinuirano funkcioniše i koji će nastaviti da funkcioniše, jer je gradska uprava preuzela na sebe obavezu da obezbijedi nesmetan rad i to u saradnji sa svim nadležnim institucijama, Centrom za socijalni rad i domom zdravlja i školom i vrtićem.“* (Zvornik I, 2016.)

U Milićima je, takođe uz podršku UNICEF-a otvoren **Centar za rani rast i razvoj Milići**, u okviru kojeg djeluje i Kutak za djecu sa poteškoćama u razvoju – „*Kutak je mjesto za djecu sa posebnim potrebama. Centar za rani rast i razvoj imamo u domu zdravlja. Kutak je otvoren preko Centra. Uglavnom je to za djecu koja imaju smetnje u razvoju, koja tu dolaze sa roditeljima. Od UNICEF-a smo dobili materijal, npr. stolice, stolove, namještaj i sve te igračke koje koriste, a pomoć od strane zdravstvenog osoblja.*“ (Milići III, 2016.)

Zahvaljujući uključivanju Opština u projekat, UNICEF je uspio **osigurati održivost centara**.

Reputacija i prepoznatljivost UNICEF-a u zajednici, dali su **doprinos javnom publicitetu socijalne inkluzije i njenoj afirmaciji u društvene zajednice opština uključenih u projekat**. Tome svjedoči i sljedeći primjer „*Mislim da je napredak inkluzivnog programa našoj opštini u posljednje vrijeme dosta napredovao (...) Veliki doprinos dao je i UNICEF koji je potpomogao prilikom otvaranja samog Centra za podršku djeci sa smetnjama u razvoju. On je privukao mnogo pažnje, čak i onih roditelji koji nisu bili toliko ažurni i prije svega nisu bili adekvatno informisani. Zanimanje je sada veće. Djeca koja baš imaju tu vrstu problema rado nam se obraćaju.*“ (Zvornik I, 2016.)

Zahvaljujući angažmanu u SPI komisijama i operativnim timovima, većina ispitanika smatra da je **unaprijedilo svoja znanja o socijalnoj inkluziji** „*Tokom prethodne dvije godine, pošto sam bila u Komisiji za socijalnu zaštitu i inkluziju, prošli smo niz različitih seminara i uglavnom je to bio veoma pozitivan pomak. (...) Uglavnom je riječ bila o trodnevnim seminarima, gdje smo se malo više upoznali s pojmovima inkluzije, inkluzivne nastave i uključivanja djece.*“ (Zvornik III, 2016.) Mnogi od ispitanika smatraju da je zapravo UNICEF i glavni pokretač edukacije o socijalnoj inkluziji uopšte „*Ranije ne znam ni da je to postojalo.*“ (Milići V, 2016.)

UNICEF je u protekle dvije godine na području ove regije pružao i **finansijsku podršku lokalnim organizacijama** za realizaciju različitih projekata koji su od značaja za razvoj socijalne inkluzije. Jedan od njih je projekat organizacije Osvit koji ima za cilj pomoći u inkluziji mladih mladih od 30 godina. „*Mislim da su ovakvi projekti značajni, kao što je bio i posljednji koji je prošao kod UNICEF-a. Njihov cilj su porodice koje imaju djecu sa posebnim potrebama, gdje su im omogućeni asistenti.* (...)

Razgovarala sam sa jednom komšinicom koja ima kćerku i bila je sva sretna kad je znala da može da se udalji, da zna da je njena kćerka na sigurnom sa tom asistenticom.“ (Zvornik III, 2016.) Ovaj projekt nije izdvojeni primjer podrške koju su nevladine organizacije iz ove regije dobile od UNICEF-a. Udruženje Leptir, takođe, pominje značaj UNICEF-ove podrške u projektu „*Stop nasilju nad djecom sa posebnim potrebama*“ (Srebrenica III, 2016.) koji se realizuje na području Srebrenice. Ispitanici iz Milić kao pozitivan primjer UNICEF-ovog doprinosa u razvoju socijalne inkluzije navode finansijsku podršku različitim projektima koje je implementirao Centar za djecu sa smetnjama u razvoju iz Milića, a koji su imali za cilj integrisanje socijalne inkluzije i zaštite u zajednicu.

Različiti su oblici i **materijalne pomoći** koje je UNICEF kroz projekte lokalnih organizacija pružio u polju socijalne inkluzije. Jedan od njih je osiguravanje automobila za Centar za socijalni rad Milići kroz projekat „*Pomoć i njega u kući*“ .

UNICEF-ov doprinos ispitanici vide i u **Protokolu o saradnji nadležnih institucija u oblasti socijalne inkluzije** koji je potpisan 2015. godine. Na taj način je intenziviran rad referalnog mehanizma u pogledu pružanja konkretnih usluga prema do tada socijalno isključenim grupama.

Situacija u regiji Birač u kontekstu socijalne zaštite i inkluzije bilježi značajne systemske promjene. One se očituju u izmjenama zakonskih regulativa i uspostavljanju efikasnijih pripadajućih pravilnika, a posebno *Protokola o saradnji između relevantnih institucija i organizacija s ciljem unapređenja multisektoralnog pristupa socijalne zaštite i inkluzije djece i mladih sa uvođenjem referalnog mehanizma*. Osim zakonskih regulativa došlo je i do podizanja svijesti o socijalnoj inkluziji kod profesionalaca u oblasti obrazovanja, socijalne i zdravstvene zaštite, te policijske i pravne zaštite, kao i na uvođenju inkluzivnih praksi i kulture u školama i ustanovama koje se svakodnevno dolaze u kontakt sa ranjivim grupama stanovništva. Primjetan je i napredak u finansijskim ulaganjima, i to ne samo od strane donatora nego i institucija lokalne vlasti.

Ispitanici su mišljenja da su poboljšani i kvalitet i nivo znanja pružalaca usluga o inkluziji, prvenstveno zahvaljujući edukacijama koje su pohađali u okviru projekta. Kvalitet stečenog znanja potvrđuje njihov stav da je potrebno nastaviti sa provođenjem ekstenzivnijih programa i dodatnih usavršavanja u oblasti socijalne inkluzije.

Registrovano je uvezivanje aktera u sistemu zaštite (socijalne službe, zdravstvo, obrazovanje i organi javnog reda i mira). Vidljiva je jasnija koordinacija njihovih akcija, kao i znanja o mogućnostima koje im njihova služba/profesija/institucija pružaju. Iako je sistem zaštite i dalje nedostatan i često funkcioniše *ad hoc*, institucije kroz rad SPI komisije i operativnih timova djeluju zajedno sa ciljem rješavanja problema, te ne dolazi do prebacivanja odgovornosti sa jednih na druge unutar sistema. Sve institucije su ohrabrene da uočeni problem delegiraju na sastancima SPI komisija i operativnih timova. Postoje jasni koraci reagovanja u tim slučajevima koji se timski razmatraju. Ovim je otklonjen raniji problem koji se odnosio na ustručavanje institucija da reaguju.

Takođe, kreirana je i jasnija slika uloge lokalne samouprave u segmentima zaštite i inkluzije. Njeno djelovanje se proširilo sa dodjele jednokratne pomoći nevladinim organizacijama ili minimalnih izdvajanja za uspostavu efikasnog sistema socijalne zaštite, na sufinansiranje institucija koje rade sa osobama sa smetnjama u razvoju i osobama u stanju socijalne potrebe.

Dok je socijalna inkluzija uspostavljena u okviru sistema i dok se profesionalci usavršavaju u tom polju, i dalje je vidljiv trend nedovoljnog ličnog angažmana korisnika usluga i članova njihovih porodica u traženju odgovarajuće skrbi zbog nepismenosti, neobrazovanosti, pasivnosti, izolovanosti, neprihvatanje socijalne ili zdravstvene slike, predrasuda i straha od odbacivanja. Takođe, još nije uspostavljen vidljivi direktoriji usluga.

Stoga, komunikacija uposlenih u institucijama sistema i dalje se svodi na „živi kontakt“ ili telefonski razgovor. Iako su registrovani pomoci, terenski rad još nije uzeo puni mah zbog nedostatka vozila i sredstava za održavanje. Pored toga, osjeti se i nedostatak kadrova za adekvatan terenski rad.

Mediji su u protekle dvije godine pokazali veću zainteresovanost za praćenje i izvještavanje događaja vezanih za socijalnu inkluzije, no nažalost i dalje ne postoji systemski pristup i sveobuhvatno obavještavanje javnosti o ovim pitanjima. Komunikacijske strategije koje postoje kao dokumenti još se minimalno koriste.

Bez obzira što je komunikacija među akterima socijalne zaštite unaprijeđena, kvalitetna dvosmjerna komunikacija, pogotovo u opoziciji odrasli-djeca (misli se na sve uloge: dijete/roditelj; dijete/ljekar; dijete/nastavnik itd.) i dalje je na nezadovoljavajućem nivou. Djeca se i dalje osjećaju izolovanima, a stepen etničke distance raste, onemogućavajući integrativne procese u zajednici..

Opšti zaključak je da je ostvaren napredak u podizanju svijesti o principima i potrebi socijalne inkluzije u krugovima profesionalaca, te da su donesena zakonska rješenja koja podupiru ostvarivanje socijalne inkluzije na lokalnom nivou. Nedostatnost intervencije je vidljiv u stagnaciji roditeljskih stavova, kao i u produbljivanju etničke distance kod djece.

Gledano u teritorijalnom smislu, najveći napredak je ostvaren u opštini Milići¹⁸, uzevši u obzir da su registrovane inkluzivne prakse u obrazovanju, socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti. Rad SPI komisije i operativnih timova prepoznat je kao odličan alat za povezivanje i unapređenje socijalne inkluzije i zaštite. Želja za unapređenjem rada i uslova života, kao i spremnost na dodatni napor da se oni postignu, kod svih ispitanika još je izraženija nego prije dvije godine, ali postoji potreba za dodatnom intervencijom u smislu dodatnih edukacija, uspostavom stabilnog finansijskog mehanizma, razvojem komunikacijskih alata, te kampanjom dizanja svijesti kod roditelja i djece, te eliminacijom teritorijalne diskriminacije.

---

18 To potvrđuju nalazi mišljenja ispitanika ove opštine, koji smatraju da do 2014. godine na području opštine nije urađeno ništa, te da se u zadnje dvije godine osjeti značajan napredak u smislu međuinstitucionalne saradnje, realizacije različitih projekata koji za cilj imaju razvoj socijalne inkluzije i zaštite, poput otvorenja Centra za djecu sa smetnjama u razvoju. Trenutno je u procesu realizacija projekta izgradnje rampi za osobe sa fizičkim invaliditetom. Takođe, ispitanici su mišljenja da je na polju socijalne inkluzije ostvaren i izuetan napretka u obrazovno-odgojnim institucijama na području ove opštine. Za razliku od ispitanika iz ostale četiri opštine, na osnovu subjektivnog dojma istraživača, najveće zadovoljstvo i pozitivan stav prema postignutim rezultatima ispoljili su ispitanici iz Milića.

Sljedeće preporuke rezultat su sumiranja zaključaka ispitanika fokus grupa, kao i ličnih promišljanja istraživačkog tima: nastaviti rad SPI komisije i operativnih timova, jer su se pokazali kao dobar mehanizam saradnje i umrežavanja pružalaca usluga iz oblasti socijalne zaštite i inkluzije, lokalnih vlasti, institucija i nevladinih organizacija;

- kroz edukacije, raditi puno više sa djecom na suzbijanju međuetničke mržnje i nacionalizma;
- uvesti aktivnosti koje će zahtijevati veću uključenost roditelja, te razbijanje stereotipa i predrasuda među roditeljima;
- više se fokusirati na rad u ruralnim zajednicama;
- uključiti mjesne zajednice u rad operativnih timova ili SPI komisija, te kroz njih širiti socijalnu inkluziju u udaljena mjesta;
- nastaviti edukacije i obučavanje nastavnog kadra za rad u inkluzivnoj nastavi;
- lobirati za sistemsko rješenje uvođenja asistenata u nastavu;
- iskoristiti unaprijedenu saradnju sa medijima u kampanjama za senzibilizaciju javnosti u vezi sa pitanjima koja se tiču inkluzije ranjivih kategorija, te kontinuirano, najmanje jednom mjesečno, informisati građana o uslugama i mehanizmima ostvarivanja prava iz socijalne i zdravstvene zaštite, te obrazovanja;
- napraviti i učiniti javno dostupnim direktorije usluga iz domena socijalne zaštite i inkluzije građanima, te putem jednostavno i dopadljivo dizajniranog promotivnog materijala redovno informisati što veći broj potencijalnih korisnika o uslugama dostupnim u zajednici;
- osiguravanje dodatne materijalne podrške programima koji se bave djecom i mladima u ruralnim područjima;
- uvođenje većeg broja aktivnosti kroz koje će se djeca sa i bez poteškoća upoznavati i družiti, što će smanjiti jaz među djecom i povećati empatiju i solidarnost;
- akcentovanje programa rada koji uključuju ranjive kategorije zajedno sa ostalim grupama stanovništva;
- uspostavljanje većeg broja i izbora vannastavnih aktivnosti za djecu, kako bi djeca stekla dojam pripadnosti zajednici i stekla uslove za kvalitetan život;
- izraditi detaljne socijalne karte opština sa područja regije Birač, jer je nemoguće kvalitetno planirati intervencije bez kvalitetnog pregleda i analize stanja;
- uspostaviti savjetovališta za roditelje djece sa poteškoćama u razvoju;
- uvesti održiv sistem besplatne pravne pomoći.

Naziv projekta: Birač Regija napredovanja i saradnje

Prijedlog za

Metodološki Okvir za Kvalitativnu Procjenu

Znanja, stavova i praksi, implementaciju komunikacijske strategije za promjenu u ponašanju koja ima za cilj promovirati socijalnu inkluziju, te učestvovanje djece i omladine u projektu razvoja i saradnje u regiji Birač (BIRAC)

Infohouse

Saša Madacki i Dženana Alađuz

BIRAČ Projekat

Projekat za razvoja i saradnje u regiji Birač (BIRAC) ima za cilj doprinijeti socijalno inkluzivnom i integriranom razvoju regije Birač putem efektivne mobilizacije razvojnih partnerstava i resursa, postavljajući zajednički program rada za regionalni razvoj i omogućavajući dionicima iz zajednice poduzimanje razvojnih aktivnosti te prevođenje regionalnih prioriteta u vidljivo inkluzivne razvojne rezultate. Projekat predstavlja nadogradnju ranijih i aktuelnih inicijativa podrške opštinama u regiji Birač te potiče među-opštinsku i regionalnu saradnju s ciljem davanja podrške partnerskom pristupu razvoju od dna ka vrhu i njegovanju teritorijalne kohezije, uz primjenu principa koji su slični EU LEADER metodologiji vezano za lokalni razvoj koji predvodi zajednica na pod-regionalnom nivou. **Projektni dokument definiše ishod projekta razvoja i implementaciju politika i praksi kako bi se osiguralo očuvanje i kvalitet zdravstvene, obrazovne, stambene i socijalne zaštite i zapošljavanja od strane Vlade**, ukazujući da su opštinske vlasti, građani, civilno društvo i privatni sektor sve više u stanju da efikasno doprinesu planiranju i implementaciji socijalne politike na lokalnom nivou (na kraju projekta), stavljajući naglasak na zdravstvo i obrazovanje, socijalnu zaštitu i zapošljavanje, biće u stanju da obezbjede pristup kvalitetnim uslugama za socijalno isključene i ugrožene grupe, uključujući marginalizovano seosko stanovništvo i siromašne.

Kontekst

U momentu pisanja baseline izvještaja 2014. godine, socijalna isključenost je identifikovana kao ozbiljno pitanje u regiji Birač. Na osnovu razgovora sa 155 učesnika u 25 fokus grupa, provedenih u pet gradova, te odgovora 219 anketiranih roditelja i djece, sa i bez poteškoća u razvoju, kao i dostupnih analiza nedostataka u oblasti politika, socijalne zaštite i inkluzije u BiH, utvrđeno je da socijalna inkluzija u regiji Birač postoji samo deklarativno. Uspješni primjeri socijalne inkluzije, ako ih je i bilo, djelo su entuzijasta ili upornih roditelja, a nikako efikasan odgovor nadležnih institucija sistema na potrebe djeteta – „Sve se svodi na lice koje je zaposleno, koliko ono želi da učini.“. Tadašnje istraživanje je pokazalo da su odgovorni za ovakvo stanje, prema percepciji ispitanika, prije svega država, kao drugo novac i treće roditelji. Obrazovni sistem je okarakterisan kao neodgovarajući i nepravedan prema svoj djeci. Neki ispitanici rad djece sa poteškoćama u razvoju u školi opisali su i kao „parazitiranje“, jer „s tom diplomom svakako ništa u životu ostvariti neće“. Zdravstveni sistem nije bio prilagođen djeci sa poteškoćama u razvoju, a socijalna zaštita je počinjala i završavala jednokratnom finansijskom pomoći, naročito pred izbore. Socijalni radnici su upozoravali da su roditelji djece sa poteškoćama u razvoju i sami u potrebi za podrškom. Novca koji je prema percepciji ispitanika neophodan da se steknu svi potrebni uslovi za kvalitetnu inkluziju – nije bilo.

Ispitanici su tada bili spremni ustvrditi da gotovo 90% ispitanika (lokalne vlasti, zdravstveni i socijalni radnici, psiholozi, policajci, profesori, nastavnici, nevladine organizacije, direktori vrtića i škola, pedagozi...) posjeduje minimalno i/ili neadekvatno znanje šta je uopšte socijalna inkluzija. Obzirom da su svi ispitanici zaista bili prisutni na terenu/u kontaktu sa ljudima, te tako i u posjedu informacija o potrebama socijalno ugroženih stanovnika (kategoriju stanovništva kojoj često pripadaju i djeca sa poteškoćama u razvoju), njihovo znanje šta ne funkcioniše u sistemu zaštite i inkluzije bilo je izuzetno kvalitetno i potkovano primjerima.

Dok je s jedne strane većina ispitanika pokazivala izuzetnu ranjivost i emocije prilikom prepričavanja dramatičnih okolnosti slučajeva s kojima su se susretali, u svakoj drugoj prilici kroz analizu jezika kojim govore bila je vidljiva distanca od problema s kojima se djeca sa poteškoćama susreću, te ih depersonalizuju. „Ta djeca trebaju imati posebne doktore, najbolje bi bilo da idu u specijalne razrede, za razliku od normalne djece...“ riječi su kojima se najčešće opisuje život djece sa poteškoćama u zajednici. Prema iskazima nekih od ispitanika samo oni koji uporno traže i znaju kod koga da traže pomoć, dobit će je. „Ako traži dobije, ako ne ćao... Vidimo se u čitulji.“

Strategije komuniciranja sa javnošću posjedovale su poneke od opština u kojima žive ispitanici, ali o njima je postojalo jedno opšte, prilično maglovito znanje. O komuniciranju sa javnošću razmišljalo se samo u terminu „jer moramo“ i kad moraju, zaposlenici su najčešće koristili „direktora“ kao kanal informacija prema drugim institucijama. Vrlo mali broj institucija je makar jednom godišnje imao program žive međuljudske komunikacije djece sa i bez poteškoća u razvoju međusobno, ali i sa drugima iz lokalne zajednice.

Sukobi sa djecom drugih nacionalnosti su rijetko identifikovani. Djeca su smatrala da je zabavno kada nisu svi isti, i da treba biti tolerantan. Ipak, treba naglasiti da su govorili o „nama“ i „njima“. Kako su govorili „oni“ trebaju „nama“, „mi“ trebamo „njima“... Naime, svi su imali po nekog prijatelja druge nacionalnosti sa kojim su se družili i van škole – navode da su to radili i njihovi roditelji.

Ovo su bila polazne tačke za pripremu završnog istraživanja koje je provedeno juna i jula 2016. godine.

Svrha/Cilj, Procjene

Cilj ovog dokumenta je ostvarenje UNICEF-ove projektne aktivnosti 3.5.:

3.5. Ocjena znanja, stavova i praksi, implementacija komunikacijske strategije za promjenu u ponašanju koja ima za cilj promovisati socijalnu inkluziju, te učestvovanje djece i omladine

Istraživanje znanja, stavova i praksi provedeno je na početku i na kraju projekta. Cilj je bio ocijeniti stepen do kojeg identifikovane ciljne grupe imaju koristi od mjera koje poduzimaju lokalne vlasti u kontekstu projekta, kao i analizirati ponašanja među članovima zajednice. To može poslužiti kao osnova za preduzimanje aktivnosti kojima je cilj postići promjene u ponašanju, te za kasnije ocjene uticaja projektnih intervencija.

Ova ocjena će UNICEF-u služiti kao osnova za dobivanje ključnih informacija neophodnih za procjenu razvoja socijalne inkluzije i zaštite u području regije BIRAČ, te poređenje rezultata i napretka u odnosu na period od prije 2 godine i to u sljedećim oblastima:

- Šta je urađeno i u kom stepenu u oblasti socijalne zaštite i inkluzije u regiji Birač?
- Koje su glavne prepreke realizaciji socijalne inkluzije u punom potencijalu/omjeru u posmatranim zajednicama, sa posebnim naglaskom na podizanje nivoa svijesti u vezi sa socijalnom inkluzijom?
- Kako opisati postojeću situaciju u vezi sa realizacijom socijalne inkluzije u obrazovanju, zdravstvu, socijalnoj skrbi, zaštiti i pravosuđu za sektore omladine i djece?
- Identifikovati ko su najčešće žrtve stereotipa, predrasuda, diskriminacije, ili tzv. žrtveni jarci. Koje su primijećene/registrovane manifestacije navedenih diskriminacijskih praksi? Šta se predlaže kao najbolji model za povećavanje tolerancije u društvu koji se može iskoristiti u novoj komunikacijskoj strategiji?
- Šta se predlaže kao najbolji model(i) za poboljšanje i punu provedbu socijalne zaštite i inkluzije, identifikovane/preporučene od strane lokalnih aktera (nosilaca promjena)?
- Kako efektivno mobilisati raspoloživa sredstva na ostvarenju socijalne zaštite djece i omladine?

Obrazloženje

Metodologija zahtijevana u glavnom projektnom dokumentu je KAP, što je skraćenica na engleskom jeziku za ispitivanje znanja (eng. *knowledge*), stavova (eng. *attitude*) i prakse (eng. *practice*), koja se fokusira na procjenu toga do koje mjere su ostvarene promjene u pogledu znanja, stavova i praksi u sklopu odgovora na neku konkretnu intervenciju. Budući da je KAP kvantitativna analiza po prirodi, koja daje općenite informacije o znanju i sociološkim varijablama, u skladu sa ishodima aktivnosti – izrada komunikacijske strategije, bit će prikladnije upotrijebiti etnografski metod – fokus grupe umjesto KAP-a. To će nam dati uvid u znanje, stavove i prakse u konkretnom kontekstu. Stoga se predlaže metoda diskusija u fokusnim grupama (uključujući posmatranje učesnika) i intervju po upitniku.

Razlog za ovu predloženu izmjenu u metodologiji leži u činjenici da aktivnost iz glavnog projekta 2.2. predviđa analizu situacije u oblastima obrazovanja, zdravlja, socijalne skrbi, zaštite i pravosuđa na opštinskom nivou, sa fokusom na najranjivijim kategorijama. Analiza će obuhvatiti: (1) prikupljanje dostupnih podataka vezano za situaciju ranjivih grupa u svakoj opštini; (2) istraživanje i analizu dostupnih i traženih SPI usluga; (3) analizu dostupnih i traženih mehanizama za upućivanje (identificiranje jazova koje je potrebno riješiti) i (4) istraživanje dostupnih institucionalnih mehanizama za koordinaciju i implementaciju integriranog pristupa SPI. Ova analiza (2.2.) će osigurati dovoljno općih podataka vezano za postojeće stanje (onoga što je dostupno).

Cilj provođenja kvalitativnog istraživanja je da ono posluži kao osnova za ocjenu stupnja do kojeg identificirane ciljne grupe imaju koristi od mjera koje poduzimaju lokalne vlasti i šta je ostalo da se uradi (programirati u budućnosti).

Metodologija za ovu ocjenu je utemeljena na analizi situacijskog konteksta, te će se konkretno sesije fokusnih grupa koncentrirati na prikupljanje mišljenja, uvjerenja, stavova o socijalnoj inkluziji/isključivanju te pristupu uslugama, počevši od općih utisaka o sadašnjem statusu, reformi, do konkretnih uvida u pogledu odabranih ranjivih grupa.

Očekuje se da će grupne diskusije osigurati „podatke i uvide“ do kojih ne bi bili moguće doći bez interakcije u grupnom okruženju. Slušanje drugih kako verbaliziraju svoja iskustva podstiče kod ostalih učesnika naviranje sjećanja, ideja, i vlastitih iskustva. To je poznato i kao grupni efekat, gdje imamo članove grupe koji se uključe u „neku vrstu efekta stvaranja lanca ili kaskada; razgovor se nadovezuje ili proizađe iz tema i izraza koji mu prethode”¹. Prednost ovakvih diskusija u fokusnim grupama je to da „grupni kontekst pruža ključnu priliku za istraživanje razlika i različitosti. Ne samo da će razlike izaći na vidjelo kako diskusija napreduje (i na taj način prije nego u pojedinačnim dubinskim intervjuima), neko se u grupnim diskusijama pruža i prilika da se pažnja duže zadrži na tim razlikama – da uključimo cijelu grupu, istražimo dimenzije različitosti, objasnimo ih, razmotrimo uzroke i posljedice.”²

Sve diskusije koje se budu odvijale u fokusnim grupama će biti povjerljive, dok će svi komentari biti anonimni. Učesnici i posmatrači će biti zamoljeni da potpisu Izjavu o učestvovanju prije početka sesije.

1 Lindlof, T. R., & Taylor, B. C. (2002). *Qualitative Communication Research Methods, 2nd Edition*. Thousand Oaks, CA: Sage.

2 Jane Ritchie i Jane Lewis: *Qualitative Research Practice: A Guide for Social Science Students and Researchers*, Sage: London, 2003., str. 188.

Vremenski period:

Maj–Avgust 2016.

Ciljna područja i grupe:

Bratunac, Milići, Srebrenica, Vlasenica i Zvornik

Ispitati ciljne grupe u svakoj oblasti putem metodologije fokusnih grupa:

I Lokalne vlasti i opštinski SPI odbori

II Obrazovne institucije (svi nivoi)

III Pružaoci iz oblasti socijalne i zdravstvene zaštite (centri za socijalni rad, zdravstvene institucije ...)

IV Djeca (osnovne škole)

V PolICIJA i pravosuđe

(za grupe VI omladina i VII roditelji će se raditi putem upitnika koji će biti dostavljen preko školskih vijeća).

Ukupno, biće potrebno organizirati 15 fokusnih grupa (I-V) sa 8-10 učesnika u svakoj (90-180 ispitanika) u trajanju od po 90 – 120 minuta.

Za grupe VI-VII (5 gradova x 2 grupe) predloženo je dubinsko prikupljanje podataka kroz telefonske upitnike, sa 219 osoba koje bi bile intervjuisane kao i 2014. godine.

Vremenski okvir aktivnosti:

Priprema upitnika - Početak Juna

Organizacija fokus grupa – Početak Juna

Sprovesti 15 fokus grupa - Juni

Sprovesti prikupljanje podataka iz Ciljnih grupa VI i VII - Juli

Unos i obrada podataka / transkripcija, SPSS analiza ... Jun-Jul

Prvi nacrt Izvještaja - Jul

Finalni izvještaj - Jul / Avgust

Rezultati

Ova procjena će pomoći da se UNICEF-u

-uvid u razvoj i komunikaciju potencijal regije Birač iz oblasti socijalne inkluzije:

otkrijte probleme, izazove i postignuća

-odrediti nivo saradnje između lokalnih aktera prema projektu intervencije

Analiza

Nakon što fokusne grupe (I-V) budu okončane, te intervjui prikupljeni (VI i VII), prikupljene informacije i podaci će biti analizirani i pomoći će u procesu formiranja niza preporuka koje će biti uključene u proces konsultacija koji prethodi izradi komunikacijske strategije za projekat BIRAČ.

Izvještaj će također sadržavati kratak pregled svih nalaza iz fokusnih grupa i kratak pregled svake fokusne grupe (max 1-2 stranice po grupi).

Predloženi izvještaj/Sadržaj

- a) Naslovna stranica
- b) Sadržaj
- c) Zahvalnica
- d) Pregled
- e) Uvod
- f) Metodologija
Ciljevima istraživanja
Dizajnu istraživanja
Fokus grupa učesće
- g) Ključni nalazi i analiza nalaza
- h) Preporuke
- i) Zaključci
- j) Aneksi

Primjer I

Upitnik za Fokus grupu I:

Pitanja su zasnovana i formulisana na osnovu projektne dokumentacije. Fokusiraju se na istraživanju znanja, stavova i praksi predstavnika ciljnih grupa definišući projekat u oblasti obrazovanja, zdravstva, socijalne zaštite, zaštite i pravde za mlade i djecu.

Poluotvoreni upitnik za Fokus Grupe Lokalne vlasti i opštinski SPI odbori

Koristiće se isključivo za istraživanje. Nije namjenjen javnosti.

Napomena istraživaču: **osigurati da učesnici imaju plan za sjedenje. Bitno je da predavač ima kontakt očima sa svim učesnicima.**

GLAVA I: Uvodne napomene

Dobro jutro / dan!

- Hvala Vam što ste odvojili vrijeme da učestvujete u istraživanju fokus grupe. Predviđeno je da ovaj razgovor ne traje duže od 90 minuta. Poštovat ćemo predviđeno vrijeme rada
- Mi smo istraživači određeni od strane UNICEF-a da izvršimo istraživanje o socijalnoj inkluziji u vašoj zajednici.
- Naše istraživanje će rezultirati pisani izvještaj koji bi trebalo biti završen do avgusta 2014. Izvještaj će biti dostavljen UNICEF-u.
- Da li bi predstavljalo problem ukoliko diktafonom snimimo ovaj naš razgovora zaizvještaj? Nećemo dijeliti zapis trake ni sa kim. Više detalja možete dobiti na .....
- Sve informacije koje prikupimo ponovno povjerljive ko pod uslovom da Na primjer, nećemo otkriti ko je zapravo sudjelovao u ovoj fokus grupi, niti će naš konačni izvještaj imati nikakve atribucije za navodnika. Nadamo se da vam je ohrabrujuće (ako je potrebno ohrabrenje) da slobodno govorite.
- Imate li pitanja prije nego počnemo?
- Budite sigurni da su svi potpisane i završne informacije formirane uz saglasnost

GLAVA 2: FGI

1. Kako vidite socijalnu zaštitu i inkluziju djece i mladih u BiH?
2. Kako vidite socijalnu zaštitu i inkluziju djece i mladih u vašoj zajednici (sredini)?
3. Koji mehanizmi su na raspolaganju članovima vaše zajednice?
4. Kako ćete ocijeniti efikasnosti usluga u sljedećim sektorima (u smislu uključivanja i zaštite) - obrazovanja, zdravstva, socijalne zaštite, zaštite i pravde za mlade i djecu? Molimo vas da razradite svaku od njih.
5. Možete li opisati svoju strategiju komunikacije prema javnosti?
  - a. Kako komunicirate s javnošću?
  - b. Kako prenosite poruku o uslugama koje su na raspolaganju potencijalnim korisnicima?
  - c. Da li ponudite “na prvi pogled” direktorij dostupnih usluga za zaštitu i inkluziju?
6. Ko su najčešći korisnici sistema zaštite?
  - a. Ako se odabere jedna grupa - elaborirati zašto je baš ta grupa odabrana?
7. U kojoj mjeri korisnici (djeca, staratelji ...) imaju pristup obrazovanju, zdravstvu, socijalnom blagostanju, zaštiti i pravdi za mlade i djecu?
8. Da li u vašoj zajednici postoje predrasude i stereotipi o ugroženim kategorijama stanovništva?
  - a. Ako da, koje su to najčešće predrasude i stereotipi koji se odnose na ranjive populacije u vašoj zajednici?
9. Koji su mehanizmi za borbu protiv (uticaj) stereotipa i predrasuda u institucijama, po vašem mišljenju?
10. Možete li se sjetiti nekog slučaja u kojima zbog predrasuda, stereotipa ili etničkih sporova neke od korisnika socijalne i zdravstvene zaštite ne mogu ostvariti svoja prava?
  - a. Koliko je prijavljenih slučajeva bilo podnijeto od strane korisnika koji nisu bili u stanju da ostvare svoja prava u vašoj zajednici?
11. Da li svi članovi jedne etničke zajednice koji žive u vašoj zajednici imaju jednak pristup socijalnoj zaštiti, zdravstvenim uslugama, pristupu obrazovanja?
  - a. Da li su ti podaci dostupni?
12. Upis djece u predškolske obrazovne ustanove je vrlo nisko u regiji Birač. Prema vašem ličnom mišljenju, koji su razlozi za to?
13. Prema dostupnim analizama, osnovno i srednje obrazovanje je lošeg kvaliteta i često izloženo (izložena) za politizaciju, i etno politizaciju.
  - a. Kako ocenjujete sistem obrazovanja?
  - b. Da li sva djeca imaju pravo da se obrazuju na isti način?
14. Ako bi ste imali mogućnost da provedete kampanju za promociju socijalne inkluzije u vašoj zajednici, šta bi Vi?
15. Po vašem mišljenju koji elementi bi ljude više učili o vrijednostima socijalne inkluzije?

Birač Region Advancement and Cooperation Project (BIRAC)

POZIVNO PISMO ZA UČESNIKE FOKUS GRUPA

Poštovani/a,

Zadovoljstvo nam je pozvati Vas da sudjelujete u finalnom istraživanju „Znanja, stavova i praksi, implementacije komunikacijske strategije za promjenu u ponašanju koja ima za cilj promovirati socijalnu inkluziju, te učestvovanje djece i omladine u projektu razvoja i saradnje u regiji Birač“. Naime, UNICEF u BiH od 2014. godine provodi Projekat za razvoj i saradnju u Regiji Birač (BIRAC) koji ima za cilj doprinijeti socijalno-inkluzivnom i integrisanom razvoju Regije Birač putem efektivne mobilizacije razvojnih partnerstava i resursa, postavljajući zajednički program rada za regionalni razvoj koji omogućava sudionicima iz zajednice preduzimanje razvojnih aktivnosti te prevođenje regionalnih prioriteta u vidljivo inkluzivne razvojne rezultate.

Udruženje INFOHOUSE u okviru navedenog projekta provodi projekat „Komunikacija za razvoj u regiji BIRAC“ tokom kojeg će provesti finalno istraživanje kroz koje ćemo doći do saznanja o efikasnosti i efektivnosti socijalne zaštite i inkluzije u području Regije BIRAC.

Proces istraživanja zahtjeva primjenu nekoliko metoda, a jedna od njih je i metoda fokus grupe u kojoj će kroz 15 fokus grupa sudjelovati više od 100 predstavnika pet opština regije BIRAC. Osim ove metode biti će urađeno i anketiranje od 300 do 500 građana koji će iznijeti svoje mišljenje o procesu socijalne zaštite i inkluzije u regiji BIRAC.

Čast nam je pozvati Vas da sudjelujete u diskusiji fokus grupe koja će biti održana [upisati datum XX.XX.XXXX] i uključivat će [upisati sudionike fokus grupe, npr predstavnici spi komisije, predstavnici civilnog društva...] iz [upisati gradove iz kojih dolaze ispitanici, npr. Bratunaca i Srebrenice]. Tokom ovog susreta koji će se odvijati u neformalnom i opuštenom okruženju i uz potpunu povjerljivost, imat ćete priliku podijeliti svoja iskustva i razmišljanja o:

- Socijalnoj inkluziji djece i mladih u Regiji Birač i Bosni i Hercegovini;
- Mehanizmima za socijalnu zaštitu i inkluziju koji stoje na praspolaganju članovima lokalne zajednice;
- Efikasnosti usluga u sektorima obrazovanja, zdravstvene i socijalne zaštite i pravde za mlade i djecu, u smislu inkluzije i zaštite;
- Stereotipima i predrasudama o ugroženim kategorijama stanovništva;
- Načinima unaprijeđenja socijalne zaštite i inkluzije.

Cilj ovog istraživanja je ostvarivanje UNICEF-ove projektne aktivnosti 3.5.: Ocjena znanja, stavova i praksi, implementacija komunikacijske strategije za promjenu u ponašanju koja ima za cilj promovirati socijalnu inkluziju, te učestvovanje djece i omladine.

Kao dio interesne skupine projekta BIRAC, Vaš pogled i iskustvo je iznimno cijenjeno u ovom procesu. Vaš doprinos će mnogo pomoći Udruženju INFOHOUSE pri identifikiranju svih potencijalnih problema na polju socijalne zaštite i inkluzije, što će omogućiti veću socijalnu promjenu i razvoj pet opština u regiji BIRAC. Konačni izvještaj o fokus grupama bit će objavljen do kraja augusta 2016.

Fokus grupe biti će održana [XX.XX.XXXX] od [XX:XX] do [XX:XX] u prostorijama [Navesti mjesto i adresu]. Nasumično ste odabrani iz popisa prikladnih sudionika. Nadamo da ćete nam se pridružiti, sudjelovanje je dobrovoljno. Možete biti uvjereni da će sve što bude rečeno u fokus grupi biti strogo povjerljivo, i da Udruženje INFOHOUSE, UNICEF i/ili istraživači neće objaviti bilo kakve informacije koje se mogu vezati za Vas.

Za više informacija nazovite INFOHOUSE +387/33/200-538 ili na Emina Bečić, 061 509 196.

Molimo Vas da svoje učešće potvrdite do [XX.XX] sati [XX.XX.XXXX], elektronski na e-mail: [NAVESTI MAIL ADRESU]

Emina Bečić, Udruženje INFOHOUSE

Kingdom of the Netherlands

Birač Region Advancement and Cooperation Project (BIRAC)

Istraživanje u regiji BIRAČ u okviru projekta Komunikacija za razvoj

Sporazumni obrazac za učešće u fokus grupi

Pristajem da učestvujem u Fokus grupi koja je opisana u pozivnom pismu o Fokus grupama. Jasno mi je da će se moji komentari koristiti za istraživanje koje sprovodi Udruženje INFOHOUSE.

Fokus grupa će se održati XX.XX.XXXX. godine, u XX:XX u [Grad].

Razumijem da ne postoji rizik povezan sa mojim učešćem. Znam i da ovo istraživanje može doprinijeti boljoj izgradnji strategije za promociju socijalne inkluzije za zajednice u regiji Birač. Slažem se da svi razgovori koji se odvijaju u Fokus grupi ne bi trebalo da se pominju bilo kome izvan Fokus grupe i njenih učesnika.

Dajem dozvolu Udruženju INFOHOUSE na korištenje trake snimljene u Fokus grupi za transkripte koji će biti smješteni u uredu Udruženja INFOHOUSE. Jasno mi je da će informacije ili citati iz Fokus grupa biti objavljeni u finalnom izvještaju.

Jasno mi je da je moje učešće u Fokus grupi dobrovoljno, i da ga mogu prekinuti u bilo kojem trenutku bez posljedica. Takođe, shvatam da ako želim dobiti odgovore na sva dodatna pitanja mogu kontaktirati istraživača na tel: 033 200 539 ili na mail: emina@infohouse.ba

Zahtjevam da se moje ime ne dovodi u vezu sa zapisima, transkriptima ili objavama koje proizilaze iz ove Fokus grupe.

Ime učesnika (štampano)

EMINA BEČIĆ, MA SOCIOLOGIJE

Ime moderatora (štampano)

Potpis učesnika i datum

 infohouse

Potpis moderatora

VREMENSKI OKVIR PROVEDENIH FOKUS GRUPA U 2016. GODINI

GRAD I FOKUS GRUPE	DATUM	VRIJEME
Milići i Vlasenica		
I Lokalne vlasti i opštinski SPI odbori	08.06.2016.	10:00 -11:30
II Obrazovne institucije (svi nivoi)	08.06.2016.	13:00 -15:00
III Pružaoci iz oblasti socijalne i zdravstvene zaštite (centri za socijalni rad, zdravstvene institucije ...)	09.06.2016.	10:00 -11:30
IV Djeca (osnovne škole)	09.06.2016.	13:00 -15:00
V Policija i pravosuđe	14.06.2016.	09:00 - 11:00
Srebrenica i Bratunac		
I Lokalne vlasti i opštinski SPI odbori	15.06.2016.	10:00 -11:30
II Obrazovne institucije (svi nivoi)	15.06.2016. 27.06.2016.	13:00 -15:00
III Pružaoci iz oblasti socijalne i zdravstvene zaštite (centri za socijalni rad, zdravstvene institucije ...)	16.06.2016.	10:00 -11:30
IV Djeca (osnovne škole)	16.06.2016.	13:00 -15:00
V Policija i pravosuđe	17.06.2016.	09:00 - 11:00
Zvornik		
I Lokalne vlasti i opštinski SPI odbori	13.06.2016.	10:00 -11:30
II Obrazovne institucije (svi nivoi)	13.06.2016.	13:00 -15:00
III Pružaoci iz oblasti socijalne i zdravstvene zaštite (centri za socijalni rad, zdravstvene institucije ...)	16.06.2016.	09:00 -10:30
IV Djeca (osnovne škole)	15.06.2016.	13:00 -15:00
V Policija i pravosuđe	24.06.2016.	09:00 - 11:00

Upitnik za Fokus grupu I:

Pitanja u nastavku teksta djelomično su formulirana na osnovu zabilježenih tema iz projektnog dokumenta koje su zajedničke za više oblasti. Pitanja su fokusirana oko znanja, stavova i prakse predstavnika ciljnih grupa definiranih projektom iz oblasti obrazovanja, zdravstva, socijalne pomoći, zaštite i pravde za mlade i djecu.

POLUSTRUKTURIRANI UPITNIK ZA FOKUSNU GRUPU Članovi SPI komisije

Dobro jutro/dan!

- Hvala vam što ste odvojili vrijeme da učestvujete u istraživanju u okviru fokusne grupe. Predvidjeli smo da trajanje ovog razgovora ne bi trebalo biti duže od 90 minuta. Poštovat ćemo vaše vrijeme tako što ćemo svakako završiti na vrijeme.
- Mi smo istraživači koje je angažirao UNICEF da uradimo istraživanje vezano za socijalnu inkluziju u vašoj zajednici.
- Rezultat našeg istraživanja će biti pisani izvještaj za koji je predviđeno da bude gotov do augusta 2016.g. Taj izvještaj će biti dostavljen UNICEF-u.
- Da li ikome od vas smeta da snimamo ovaj razgovor radi izrade tog našeg izvještaja? Snimak razgovora nećemo nikome davati. Možete pronaći više detalja o ovome u formularu pod nazivom informirani pristanak.
- Sve informacije koje prikupimo povjerljive su u smislu toga od koga smo dobili te informacije. Na primjer, nećemo navoditi imena onih koji su učestvovali u ovoj fokusnoj grupi niti ćemo u našem finalnoj izvještaju navoditi imena citiranih osoba. Nadamo se da će vas ovo ohrabriti (ako vam je to potrebno) da slobodno govorite.
- Imate li ikakvih pitanja prije nego počnemo?
- Molimo vas da svi potpišete i popunite formular pod nazivom informirani pristanak.

DIO 2 : Fokusne grupe – razgovor

1. Kako vidite socijalnu zaštitu i inkluziju djece i mladih u BiH u odnosu na prije dvije godine?
  - a) Da li su se desile neke promjene?
2. Kako vidite socijalnu zaštitu i inkluziju djece i mladih u vašoj zajednici (sredini) BiH u odnosu na prije dvije godine?
  - a) Da li su se desile neke promjene?
3. Koji mehanizmi su na raspolaganju članovima vaše zajednice danas?
  - b) Da li su se desile neke promjene u odnosu na prije dvije godine?
4. Kako ćete ocijeniti efikasnosti usluga danas u odnosu na prije dvije godine u sljedećim sektorima (u smislu uključivanja i zaštite) - obrazovanja, zdravstva, socijalne zaštite, zaštite i pravde za mlade i djecu? Molimo vas da razradite svaku od njih.
5. Možete li opisati svoju strategiju komunikacije prema javnosti danas?
  - a. Kako komunicirate s javnošću?
  - b. Kako prenosite poruku o uslugama koje su na raspolaganju potencijalnim korisnicima?
  - c. Da li ponudite “na prvi pogled” direktorij dostupnih usluga za zaštitu i inkluziju?

6. Ko su najčešći korisnici sistema zaštite danas?
  - a. Ako se odabere jedna grupa - elaborirati zašto je baš ta grupa odabrana?
7. U kojoj mjeri korisnici (djeca, staratelji ...) imaju pristup obrazovanju, zdravstvu, socijalnom blagostanju, zaštiti i pravdi za mlade i djecu danas u odnosu na prije dvije godine?
8. Da li u vašoj zajednici postoje predrasude i stereotipi o ugroženim kategorijama stanovništva?
  - a. Ako da, koje su to najčešće predrasude i stereotipi koji se odnose na ranjive populacije u vašoj zajednici?
- 9.. Koji su mehanizmi za borbu protiv (uticaj) stereotipa i predrasuda u institucijama, po vašem mišljenju danas?
  - a. Možete li se sjetiti nekog slučaja koji se desio u posljednje dvije godine u kojima zbog predrasuda, stereotipa ili etničkih sporova neke od korisnica socijalne i zdravstvene zaštite ne mogu ostvariti svoja prava?
  - a. Koliko je prijavljenih slučajeva u posljednje dvije godine bilo podnijeto od strane korisnika koji nisu bili u stanju da ostvare svoja prava u vašoj zajednici?
11. Da li svi članovi jedne etničke zajednice koji žive u vašoj zajednici imaju jednak pristup socijalnoj zaštiti, zdravstvenim uslugama, pristupu obrazovanja?
  - a. Da li su ti podaci dostupni?
12. Upis djece u predškolske obrazovne ustanove prije dvije godine bio je vrlo nizaku regiji Birač. Prema vašem ličnom mišljenju, koji su razlozi za to?
  - a. Da li se to promijenilo?
13. Prema dostupnim analizama, osnovno i srednje obrazovanje je lošeg kvaliteta i često izloženo (izložena) za politizaciju, i etno politizaciju.
  - a. Kako ocenjujete sistem obrazovanja?
  - b. Da li su se desile neke promjene u odnosu na prije 2 godine?
  - b. Da li sva djeca imaju pravo da se obrazuju na isti način?
14. Ako bi ste imali mogućnost da provedete kampanju za promociju socijalne inkluzije u vašoj zajednici, šta bi Vi?
15. Po vašem mišljenju koji elementi bi ljude više učili o vrijednostima socijalne inkluzije?

Upitnik za fokusnu grupu II:

Pitanja u nastavku teksta djelomično su formulirana na osnovu zabilježenih tema iz projektnog dokumenta koje su zajedničke za više oblasti. Pitanja su fokusirana oko znanja, stavova i prakse predstavnika ciljnih grupa definiranih projektom iz oblasti obrazovanja, zdravstva, socijalne pomoći, zaštite i pravde za mlade i djecu.

**POLUSTRUKTURIRANI UPITNIK ZA FOKUSNU GRUPU
Obrazovne ustanove (svi nivoi)**

Isključivo namijenjeno za upotrebu istraživaču/ici. Nije namijenjeno za javnu distribuciju.

Napomena istraživaču/ici: rasporedite učesnike da sjede u polukrugu tako da formiraju oblik potkovice. Ključno je da imate kontakt očima sa svim učesnicima.

DIO I : Uvodne napomene

Dobro jutro/dan!

- Hvala vam što ste odvojili vrijeme da učestvujete u istraživanju u okviru fokusne grupe. Predvidjeli smo da trajanje ovog razgovora ne bi trebalo biti duže od 90 minuta. Poštovat ćemo vaše vrijeme tako što ćemo svakako završiti na vrijeme.
- Mi smo istraživači koje je angažirao UNICEF da uradimo istraživanje vezano za socijalnu inkluziju u vašoj zajednici.
- Rezultat našeg istraživanja će biti pisani izvještaj za koji je predviđeno da bude gotov do augusta 2016.g. Taj izvještaj će biti dostavljen UNICEF-u.
- Da li ikome od vas smeta da snimamo ovaj razgovor radi izrade tog našeg izvještaja? Snimak razgovora neće nikome davati. Možete pronaći više detalja o ovome u formularu pod nazivom informirani pristanak.
- Sve informacije koje prikupimo povjerljive su u smislu toga od koga smo dobili te informacije. Na primjer, nećemo navoditi imena onih koji su učestvovali u ovoj fokusnoj grupi niti ćemo u našem finalnoj izvještaju navoditi imena citiranih osoba. Nadamo se da će vas ovo ohrabriti (ako vam je to potrebno) da slobodno govorite.
- Imate li ikakvih pitanja prije nego počnemo?
- Molimo vas da svi potpišete i popunite formular pod nazivom informirani pristanak.

DIO 2 : Fokusne grupe – razgovor

1. Kako vi percipirate socijalnu zaštitu i inkluziju djece i omladine u BiH danas u odnosu na prije dvije godine?
  - a. Da li su se desile neke promjene?
2. Kako vi percipirate socijalnu zaštitu i inkluziju djece i omladine u vašoj zajednici danas u odnosu na prije dvije godine?
  - a. Da li su se desile neke promjene?
3. Koji mehanizmi za upućivanje su na raspolaganju članovima vaše zajednice?
  - a. Da li su se desile neke promjene u odnosu na prije dvije godine?
4. Kako ocjenjujete efikasnost usluga u sektoru obrazovanja (u smislu inkluzije i zaštite)? Molimo objasnite detaljnije.

5. Kako ocjenjujete danas, u odnosu na prije dvije godine ...?
  - a. Upoznatost vezano za pitanja socijalne inkluzije među osobljem koje radi u vašoj obrazovnoj ustanovi?
  - b. Upoznatost vezano za pitanja socijalne inkluzije među učenicima/studentima u vašoj obrazovnoj ustanovi? (mimo oni koji imaju status socijalne potrebe/ili pripadaju u neku ranjivu grupu)
6. Ko su najčešći korisnici usluga sistema zaštite prema vašem iskustvu danas (učenici iz vašeg razreda, ili učenici iz vaše škole za koje ste čuli?)
  - a. Ako je navedena jedna grupa - elaborirajte zašto je ta određena grupa u središtu pažnje?
  - b. Koja su najčešća pitanja sa kojim se susreću? Ako je navedeno više od jedne grupe, molimo da elaborirate vezano za svaku od njih
7. Do koje mjere djeca i omladina imaju pristup obrazovanju?
  - a. Da li su se desile neke promjene u odnosu na prije 2 godine?
  - b. Da li su neke grupe u nepovoljnom položaju? Ako jesu, koje su to?
  - c. Ima li razlika među grupama koje su u nepovoljnom položaju (usporedite ili napravite razliku među manjinskim grupama, grupama sa poteškoćama u razvoju, itd.)
8. Da li u vašoj zajednici postoje predrasude ili stereotipi vezano za ranjive kategorije stanovništva?
  - a. Ako postoje, koje su najčešće predrasude i stereotipi koji prevladavaju vezano za ranjive populacije u vašoj zajednici?
9. Koji su mehanizmi za borbu (protiv utjecaja) stereotipa i predrasuda u vašoj obrazovnoj ustanovi, prema vašem mišljenju danas?
10. Možete li se sjetiti nekog slučaja koji se desio u posljednje dvije godine gdje neki korisnici socijalne i zdravstvene brige nisu mogli ostvariti svoja prava zbog predrasuda, stereotipa ili etničkih razmirica?
  - a. Koliko prijavljenih slučajeva imate koje su pokrenuli korisnici koji nisu bili u mogućnosti ostvariti svoja prava u vašoj zajednici?
11. Da li svi pripadnici bilo koje etničke zajednice koji žive u vašoj zajednici imaju jednak pristup obrazovanju?
  - a. Da li je bilo pomaka u odnosu na prije dvije godine?
  - b. Imate li na raspolaganju podatke?
12. Kolika je stopa upisa djece u predškolsko obrazovanje u regiji Birač? Prema vašem ličnom mišljenju, koji su razlozi za to (za visoku/nisku stopu obrazovanja)?
  - a. Da li su se desile ikakve promjene u odnosu na prije 2 godine?
13. Prema vašem mišljenju, koji je stepen kvaliteta osnovnog i srednjeg obrazovanja u vašoj zajednici?
  - a. Da li je podvrgnuto (izloženo) politizaciji, ili etno politizaciji?
    - i. Ako jeste, elaborirajte.
  - b. Kako ocjenjujete sistem obrazovanja?
  - c. Da li sva djeca imaju na isti način pravo na obrazovanje?
  - d. Da li su se desile neke promjene u odnosu na prije dvije godine?
14. Da imate mogućnost da radite kampanju za promoviranje socijalne inkluzije u vašoj zajednici, šta biste uradili?
15. Prema vašem mišljenju koji elementi bi učinili da više ljudi uči o vrijednostima socijalne inkluzije?

Upitnik za fokusnu grupu III:

Pitanja u nastavku teksta djelomično su formulirana na osnovu zabilježenih tema iz projektnog dokumenta koje su zajedničke za više oblasti. Pitanja su fokusirana oko znanja, stavova i prakse predstavnika ciljnih grupa definiranih projektom iz oblasti obrazovanja, zdravstva, socijalne pomoći, zaštite i pravde za mlade i djecu.

POLUSTRUKTURIRANI UPITNIK ZA FOKUSNU GRUPU

Pružatelji socijalnih i zdravstvenih usluga (centri za socijalni rad, zdravstvene ustanove...)

Isključivo namijenjeno za upotrebu istraživaču/ici. Nije namijenjeno za javnu distribuciju.

Napomena istraživaču/ici: rasporedite učesnike da sjede u polukrugu tako da formiraju oblik potkovice. Ključno je da imate kontakt očima sa svim učesnicima.

DIO I : Uvodne napomene

Dobro jutro/dan!

- Hvala vam što ste odvojili vrijeme da učestvujete u istraživanju u okviru fokusne grupe. Predvidjeli smo da trajanje ovog razgovora ne bi trebalo biti duže od 90 minuta. Poštovat ćemo vaše vrijeme tako što ćemo svakako završiti na vrijeme.
- Mi smo istraživači koje je angažirao UNICEF da uradimo istraživanje vezano za socijalnu inkluziju u vašoj zajednici.
- Rezultat našeg istraživanja će biti pisani izvještaj za koji je predviđeno da bude gotov do augusta 2016.g. Taj izvještaj će biti dostavljen UNICEF-u.
- Da li ikome od vas smeta da snimamo ovaj razgovor radi izrade tog našeg izvještaja? Snimak razgovora nećemo nikome davati. Možete pronaći više detalja o ovome u formularu pod nazivom informirani pristanak.
- Sve informacije koje prikupimo povjerljive su u smislu toga od koga smo dobili te informacije. Na primjer, nećemo navoditi imena onih koji su učestvovali u ovoj fokusnoj grupi niti ćemo u našem finalnoj izvještaju navoditi imena citiranih osoba. Nadamo se da će vas ovo ohrabriti (ako vam je to potrebno) da slobodno govorite.
- Imate li ikakvih pitanja prije nego počnemo?
- Molimo vas da svi potpišete i popunite formular pod nazivom informirani pristanak.

DIO 2 : Fokusne grupe – razgovor

1. Kako vi percipirate socijalnu zaštitu i inkluziju djece i omladine u BiH danas, u odnosu na prije dvije godine?
  - a. Da li su se desile neke promjene u odnosu na prije dvije godine?
2. Kako vi percipirate socijalnu i zdravstvenu zaštitu i inkluziju djece i omladine u vašoj zajednici danas, u odnosu na prije dvije godine?
  - a. Da li su se desile neke promjene u odnosu na prije dvije godine?
3. Koji mehanizmi za upućivanje su na raspolaganju članovima vaše zajednice danas?
  - a. Da li su se desile neke promjene u odnosu na prije dvije godine?
4. Kako ocjenjujete efikasnost usluga u sektoru zdravstva i socijalne pomoći (u smislu inkluzije i zaštite)? Molimo objasnite detaljnije svaki od njih.

5. Možete li opisati kako izgleda vaša strategija komuniciranja s javnošću?
  - a. Kako komunicirate s javnošću?
  - b. Kako prenosite poruke vezano za dostupne usluge potencijalnim korisnicima?
  - c. Da li nudite vidljiv direktorij dostupnih usluga vezano za zaštitu i inkluziju?
  - d. Da li su se desile neke promjene u odnosu na prije dvije godine?
    - a. Ko su najčešći korisnici sistema zaštite danas? Ako je navedena jedna grupa - elaborirajte zašto je ta određena grupa u središtu pažnje?
    - b. Ima li razlika u smislu pristupa uslugama među određenim grupama? Među kojima?
    - c. Da li su se desile neke promjene u odnosu na prije dvije godine?
6. Do koje mjere korisnici (djeca, staratelji...) imaju pristup obrazovanju, zdravstvu, socijalnoj pomoći, zaštiti i pravdi za mlade i djecu?
  - a. Da li su se desile neke promjene u odnosu na prije dvije godine?
7. Da li u vašoj zajednici postoje predrasude ili stereotipi vezano za ranjive kategorije stanovništva?
  - a. Ako postoje, koje su najčešće predrasude i stereotipi koji prevladavaju vezano za ranjive populacije u vašoj zajednici?
  - b. Da li su se desile neke promjene u odnosu na prije dvije godine?
8. Koji su mehanizmi za borbu (protiv utjecaja) stereotipa i predrasuda u vašim institucijama, prema vašem mišljenju danas?
9. Možete li se sjetiti nekog slučaja koji se desio u posljednje dvije godine gdje neki korisnici socijalne i zdravstvene brige nisu mogli ostvariti svoja prava zbog predrasuda, stereotipa ili etničkih razmirica?
  - a. Koliko prijavljenih predmeta imate koje su pokrenuli korisnici koji nisu bili u mogućnosti ostvariti svoja prava u vašoj zajednici?
10. Da li svi pripadnici bilo koje etničke zajednice koji žive u vašoj zajednici imaju jednak pristup socijalnoj zaštiti, zdravstvenim uslugama, pristup obrazovanju?
  - a. Imate li na raspolaganju podatke?
11. Kolika je stopa upisa djece u predškolsko obrazovanje u regiji Birač? Prema vašem ličnom mišljenju, koji su razlozi za to (za visoku/nisku stopu obrazovanja)?
  - a. Da li su se desile neke promjene u odnosu na prije dvije godine?
12. Da imate mogućnost da radite kampanju za promoviranje socijalne inkluzije u vašoj zajednici, šta biste uradili?
13. Prema vašem mišljenju koji elementi bi učinili da više ljudi uči o vrijednostima socijalne inkluzije?

Upitnik za fokusnu grupu IV:

Pitanja u nastavku teksta djelomično su formulirana na osnovu zabilježenih tema iz projektnog dokumenta koje su zajedničke za više oblasti. Pitanja su fokusirana oko znanja, stavova i prakse predstavnika ciljnih grupa definiranih projektom iz oblasti obrazovanja, zdravstva, socijalne pomoći, zaštite i pravde za mlade i djecu.

POLUSTRUKTURIRANI UPITNIK ZA FOKUSNU GRUPU

Djeca

Isključivo namijenjeno za upotrebu istraživaču/ici. Nije namijenjeno za javnu distribuciju.

Napomena istraživaču/ici: rasporedite učesnike da sjede u polukrugu tako da formiraju oblik potkovice. Ključno je da imate kontakt očima sa svim učesnicima.

DIO I : Uvodne napomene

Dobro jutro/dan!

- Hvala vam što ste odvojili vrijeme da učestvujete u istraživanju u okviru fokusne grupe. Predvidjeli smo da trajanje ovog razgovora ne bi trebalo biti duže od 90 minuta. Poštovat ćemo vaše vrijeme tako što ćemo svakako završiti na vrijeme.
- Mi smo istraživači koje je angažirao UNICEF da uradimo istraživanje vezano za socijalnu inkluziju u vašoj zajednici.
- Rezultat našeg istraživanja će biti pisani izvještaj za koji je predviđeno da bude gotov do augusta 2016.g. Taj izvještaj će biti dostavljen UNICEF-u.
- Da li ikome od vas smeta da snimamo ovaj razgovor radi izrade tog našeg izvještaja? Snimak razgovora nećemo nikome davati. Možete pronaći više detalja o ovome u formularu pod nazivom informirani pristanak.
- Sve informacije koje prikupimo povjerljive su u smislu toga od koga smo dobili te informacije. Na primjer, nećemo navoditi imena onih koji su učestvovali u ovoj fokusnoj grupi niti ćemo u našem finalnoj izvještaju navoditi imena citiranih osoba. Nadamo se da će vas ovo ohrabriti (ako vam je to potrebno) da slobodno govorite.
- Imate li ikakvih pitanja prije nego počnemo?
- Molimo vas da svi potpišete i popunite formular pod nazivom informirani pristanak.

DIO 2 : Fokusne grupe – razgovor

1. Na početku vas želim sve pitati da se predstavite i kažete par riječi o sebi – na primjer gdje živite, s kim živite, kako provodite svoje vrijeme.
2. Da li je škola mjesto gdje vam se zaista sviđa ići svaki dan?
  - a. Ako jeste, objasnite to.
  - b. Ako nije, objasnite to.
3. Imate li ikakvih problema tokom vremena kad ste u učionici?
  - a. Interakcija sa drugim etničkim grupama?
  - b. Interakcija sa drugim socijalnim grupama?
  - c. Provodite li izvan učionice vrijeme sa učenicima iz grupe kojoj vi ne pripadate?
  - d. Kako je bilo prije dvije godine? Da li se nešto promijenilo?
4. Podržava li vas vaš učitelj/ica u razrješavanju problema koje imate?
5. Imate li priliku da u školi učite o različitim grupama u društvu (manjine, osobe sa poteškoćama u razvoju, osobe u stanju socijalne potrebe)?
6. Do koje mjere osjećate da stvarno imate izbora s obzirom na to gdje živite?
7. Šta ograničava vaše izbore u smislu toga gdje živite?
8. Šta vama znači biti u mogućnosti da u potpunosti učestvujete u društvu?

Upitnik za fokusnu grupu V:

Pitanja u nastavku teksta djelomično su formulirana na osnovu zabilježenih tema iz projektnog dokumenta koje su zajedničke za više oblasti. Pitanja su fokusirana oko znanja, stavova i prakse predstavnika ciljnih grupa definiranih projektom iz oblasti obrazovanja, zdravstva, socijalne pomoći, zaštite i pravde za mlade i djecu.

**POLUSTRUKTURIRANI UPITNIK ZA FOKUSNU GRUPU
Policija i sudstvo**

Isključivo namijenjeno za upotrebu istraživaču/ici. Nije namijenjeno za javnu distribuciju.

Napomena istraživaču/ici: rasporedite učesnike da sjede u polukrugu tako da formiraju oblik potkovice. Ključno je da imate kontakt očima sa svim učesnicima.

DIO I : Uvodne napomene

Dobro jutro/dan!

- Hvala vam što ste odvojili vrijeme da učestvujete u istraživanju u okviru fokusne grupe. Predvidjeli smo da trajanje ovog razgovora ne bi trebalo biti duže od 90 minuta. Poštovat ćemo vaše vrijeme tako što ćemo svakako završiti na vrijeme.
- Mi smo istraživači koje je angažirao UNICEF da uradimo istraživanje vezano za socijalnu inkluziju u vašoj zajednici.
- Rezultat našeg istraživanja će biti pisani izvještaj za koji je predviđeno da bude gotov do augusta 2016.g. Taj izvještaj će biti dostavljen UNICEF-u.
- Da li ikome od vas smeta da snimamo ovaj razgovor radi izrade tog našeg izvještaja? Snimak razgovora nećemo nikome davati. Možete pronaći više detalja o ovome u formularu pod nazivom informirani pristanak.
- Sve informacije koje prikupimo povjerljive su u smislu toga od koga smo dobili te informacije. Na primjer, nećemo navoditi imena onih koji su učestvovali u ovoj fokusnoj grupi niti ćemo u našem finalnoj izvještaju navoditi imena citiranih osoba. Nadamo se da će vas ovo ohrabriti (ako vam je to potrebno) da slobodno govorite.
- Imate li ikakvih pitanja prije nego počnemo?
- Molimo vas da svi potpišete i popunite formular pod nazivom informirani pristanak.

DIO 2 : Fokusne grupe – razgovor

1. Kako vi percipirate socijalnu zaštitu i inkluziju djece i omladine u BiH u odnosu na prije dvije godine?
2. Kako vi percipirate socijalnu zaštitu i inkluziju djece i omladine u vašoj zajednici u odnosu na prije dvije godine?
3. Koji mehanizmi za upućivanje su na raspolaganju članovima vaše zajednice danas?
4. Kako ocjenjujete efikasnost usluga u sektoru pravde (u smislu inkluzije i zaštite) - - omladine i djece? Molimo elaborirajte.
  - a. Da li su se desile neke promjene?

5. Kako ocjenjujete danas, u odnosu na prije dvije godine...?
  - a. Upoznatost vezano za pitanja socijalne inkluzije među osobljem koje radi u vašoj ustanovi (policajska stanica ili sud?) Da li su se desile neke promjene?
6. Ko su najčešći korisnici usluga sistema zaštite prema vašem iskustvu danas?
  - a. Ako je navedena jedna grupa - elaborirajte zašto je ta određena grupa u središtu pažnje?
  - b. Koja su najčešća pitanja sa kojim se susreću? Ako je navedeno više od jedne grupe, molimo da elaborirate vezano za svaku od njih?
7. Da li u vašoj zajednici postoje predrasude ili stereotipi vezano za ranjive kategorije stanovništva?
  - a. Ako postoje, koje su najčešće predrasude i stereotipi koji prevladavaju vezano za ranjive populacije u vašoj zajednici?
8. Koji su mehanizmi za borbu (protiv utjecaja) stereotipa i predrasuda u policijskim/sudskim ustanovama, prema vašem mišljenju danas?
9. Možete li se sjetiti nekog slučaja koji se desio u posljednje dvije godine gdje neki korisnici socijalne i zdravstvene brige nisu mogli ostvariti svoja prava zbog predrasuda, stereotipa ili etničkih razmirica?
  - a. Koliko prijavljenih slučajeva imate koje su pokrenuli korisnici koji nisu bili u mogućnosti ostvariti svoja prava u vašoj zajednici?
10. Da li svi pripadnici bilo koje etničke zajednice koji žive u vašoj zajednici imaju jednak pristup policiji (ili sudstvu)?
  - a. Imate li na raspolaganju podatke?
  - b. Da li su se desile neke promjene u odnosu na prije dvije godine?
11. Šta vi mislite koje su danas glavne prepreke koje utječu na pristup pravdi u regiji Birač, kada su u pitanju manjine/rupe u stanju socijalne potrebe/osobe sa poteškoćama u razvoju?
12. Da li mislite da je maloljetnička delinkvencija danas problem u vašoj zajednici?
  - a. Koji je stepen maloljetnička delinkvencija u vašoj zajednici?
    - i. Koji su najčešći prekršaji?
    - ii. Da li se poduzimaju (ikakve) preventivne mjere? ► Referirajte se ovdje na Smjernice iz Rijada
      1. U porodici
      2. Obrazovnom sistemu
      3. Zajednici
      4. Medijima
  - b. Kako se maloljetnici koji prekrše zakon sankcioniraju u vašoj zajednici? Da li se nešto promijenilo u odnosu na prije dvije godine?
  - c. Da li se primjenjuju alternativne mjere (van zavodske)? ► Referirajte se ovdje na Tokijska pravila; uzimate domaće zakonodavstvo u obzir!
    - i. Faza prije suđenja (odluke koje se donose prije suđenja, izbjegavanje pritvora?)
    - ii. Faza suđenja i izricanja presude (verbalne sankcije, uslovno puštanje na slobodu, itd.)
    - iii. Faza poslije izricanja presude (alternative usmjerene ka izbjegavanju institucionalizacije i pomoć prijestupnicima kako bi se što ranije vratili u društvo)
  - d. Šta vi mislite da je najbolje rješenje da se pomogne maloljetnom delinkventu?

13. S vaše tačke gledišta, ima li neke korelacije između pristupa pravdi i kvaliteta sudija, tužilaca i advokata naročito za djecu/porodica u stanju socijalne potrebe, osobe sa poteškoćama u razvoju i manjine?
14. Da li mislite da bi sudije, tužioci i advokati trebali pohađati specifičnu obuku vezano za postupanje sa djecom/porodicama u stanju socijalne potrebe, osobama sa poteškoćama u razvoju i manjinama?
- a. Šta bi ta obuka trebala uključivati?
- b. Ko bi trebao postavljati kriterije?
15. Da li se pristup pravdi za manjine/žene/ osobe sa poteškoćama u razvoju u regiji Birač popravio ili pogoršao tokom posljednje dvije godine?
- a. Koji su to faktori utjecali da se situacija popravi/pogorša?
16. Koji bi to faktori unaprijedili pristup pravdi u regiji Birač za manjine/žene/ osobe sa poteškoćama u razvoju?
- b. Javni sistem pravne pomoći?
- c. Smanjenje naknada za podneske?
- d. Lokacija sudova?
- e. Neko drugo pitanje koje smatrate bitnim?
17. Da imate mogućnost da radite kampanju za promoviranje socijalne inkluzije u vašoj zajednici, šta biste uradili?
18. Prema vašem mišljenju koji elementi bi učinili da više ljudi uči o vrijednostima socijalne inkluzije?

Здраво,

Ово је упитник за истраживање о укључености свих у друштво у којем живимо. Вољели бисмо да нам помогнеш и одговориш на неколико питања како бисмо разумјели са којим ситуацијама се ти и твоји вршњаци сусрећете.

Молим те заокружи САМО ЈЕДАН БРОЈ поред одговора са којим се највише слажеш.

Хвала!

УПИТНИК ЗА УЧЕНИКЕ СА ПОТЕШКОЋАМА У РАЗВОЈУ

1. Школа је мјесто гдје волим ићи сваки дан.

1= уопште се не слажем; 2= углавном се не слажем; 3= нити се слажем, нити се не слажем;

4= углавном се слажем; 5= у потпуности се слажем

2. Проводим вријеме са ученицима друге вјере и нације кад сам у школи.

1= не проводим никад; 2= углавном не проводим; 3= не знам; 4= углавном проводим;

5= увијек проводим

3. Проводим вријеме са са ученицима друге вјере и нације ван учионице/школе

1= не проводим никад; 2= углавном не проводим; 3= не знам; 4= углавном проводим;

5= увијек проводим

4. Дружим се са особама са инвалидитетом и/или менталним потешкоћама

1= не дружим никад; 2= углавном не дружим; 3= не знам; 4= углавном дружим;

5= увијек се дружим

5. Дјеца без инвалидитета и/или менталних потешкоћа се друже са мном у школи

1= не друже никад; 2= углавном не друже; 3= не знам; 4= углавном друже;

5= увијек се друже

6. Мој учитељ/ица или наставник/ица ме подржава у разрјешавању проблема које имам

1= уопштене подржава; 2= углавном не подржава; 3= не знам; 4= углавном подржава;

5= у потпуности подржава

7. Имам прилику да у школи учим о различитим групама у друштву (особе нације другачије од моје, особе са инвалидитетом, особе у стању социјалне потребе (сиромашни, угрожени)

1= уопште немам прилику; 2= углавном немам прилику; 3= не знам; 4= углавном имам прилику;

5= у потпуности имам прилику

Ово истраживање проводи Удружење INFOHOUSE у оквиру пројекта “Комуникација за развој!” који је дио UNICEF-овог пројекта “Пројекат за развоја и сарадње у регији Бинач (БИРАЦ)” и има за циљ допринијети социјално инклузивном и интегрисаном развоју регије Бинач путем ефективне мобилизације развојних партнерстава и ресурса, постављајући заједнички програм рада за регионални развој и омогућавајући диоцима из заједнице подузимање развојних активности те превођење регионалних приоритета у видљиво инклузивне развојне резултате.

Здраво,

Ово је упитник за истраживање о укључености свих у друштво у којем живимо. Вољели бисмо да нам помогнеш и одговориш на неколико питања како бисмо разумјели са којим ситуацијама се ти и твоји вршњаци сусрећете.

Молим те заокружи САМО ЈЕДАН БРОЈ поред одговора са којим се највише слажеш.

Хвала!

УПИТНИК ЗА УЧЕНИКЕ

1. Школа је мјесто гдје волим ићи сваки дан.

1= уопште се не слажем; 2=углавном се не слажем; 3= нити се слажем, нити се не слажем;
4= углавном се слажем; 5= у потпуности се слажем

2. Проводим вријеме са ученицима друге вјере и нације кад сам у школи.

1= не проводим никад; 2=углавном не проводим; 3= не знам; 4= углавном проводим;
5= увијек проводим

3. Проводим вријеме са са ученицима друге вјере и нације ванучионице/школе.

1= не проводим никад; 2=углавном не проводим; 3= не знам; 4= углавном проводим;
5= увијек проводим

4. Дружим се са особама са инвалидитетом и/или менталним потешкоћама.

1= не дружим никад; 2=углавном не дружим; 3= не знам; 4= углавном дружим;
5= увијек се дружим

5. Мој учитељ/ица или наставник/ица ме подржава у разрјешавању проблема које имам.

1= уопштене подржава; 2=углавном не подржава; 3= не знам; 4= углавном подржава;
5= у потпуности подржава

6. Имам прилику да у школи учим о различитим групама у друштву (особе нације другачије од моје, особе са инвалидитетом, особе у стању социјалне потребе (сиромашни, угрожени).

1= уопште немам прилику; 2=углавном немам прилику; 3= не знам; 4= углавном имам прилику;
5= у потпуности имам прилику

Ово истраживање проводи Удружење INFOHOUSE у оквиру пројекта “Комуникација за развој!” који је дио UNICEF-овог пројекта “Пројекат за развоја и сарадње у регији Бинач (БИРАЦ)” и има за циљ допринијети социјално инклузивном и интегрисаном развоју регије Бинач путем ефективне мобилизације развојних партнерстава и ресурса, постављајући заједнички програм рада за регионални развој и омогућавајући диоцима из заједнице подузимање развојних активности те превођење регионалних приоритета у видљиво инклузивне развојне резултате.

Добар дан,

Ово је упитник за истраживање о укључености свих особа у друштво у којем живимо. Вољели бисмо да нам помогнете и одговорите на неколико питања како бисмо разумјели са којим ситуацијама се ви и Ваше дијете сусрећете у школи.

Молимо Вас заокружите број поред одговора са којим се највише слажете.

Хвала!

УПИТНИК ЗА РОДИТЕЉЕ

1. Мислим да моје дијете види школу као мјесто гдје воли ићи сваки дан.

1= уопште се не слажем; 2=углавном се не слажем; 3= нити се слажем, нити се не слажем;
4= углавном се слажем; 5= у потпуности се слажем

2. Моје дијете се дружи са дјецом других нација и вјера кад је у школи.

1= уопште не одобравам; 2=углавном не одобравам; 3=нити одобравам, нити не одобравам;
4= углавном одобравам; 5= у потпуности одобравам

3. Моје дијете се дружи са дјецом других нација и вјера кад је ван школе.

1= уопште не одобравам; 2=углавномне одобравам; 3= нитиодобравам, нити не одобравам;
4= углавном одобравам; 5= у потпуности одобравам

4.Моје дијете се дружи са особама са инвалидитетом и/или менталним потешкоћама

1= уопште се не слажем; 2=углавном се не слажем; 3= нити се слажем, нити се не слажем;
4= углавном се слажем; 5= у потпуности се слажем

5.Са учитељем/наставником свог дјетета могу разговарати о проблемима које има у школи и замолити за помоћ

1= уопше се не слажем; 2=углавном се не слажем; 3= нити се слажем, нити се не слажем;
4= углавном се слажем; 5= у потпуности се слажем

6.Мислим да је добро да моје дијете учи о различитим групама у друштву (особе нације другачије од моје, особе са инвалидитетом, особе у стању социјалне потребе (сиромашни, угрожени)

1= уопше се не слажем; 2=углавном се не слажем; 3= нити се слажем, нити се не слажем; 4= углавном се слажем; 5= у потпуности се слажем

Ово истраживање проводи Удружење INFOHOUSE у оквиру пројекта “Комуникација за развој!” који је дио UNICEF-овог пројекта “Пројекат за развоја и сарадње у регији Бинач (БИРАЦ)” и има за циљ допринијети социјално инклузивном и интегрiranом развоју регије Бинач путем ефективне мобилизације развојних партнерстава и ресурса, постављајући заједнички програм рада за регионални развој и омогућавајући диоцима из заједнице подузимање развојних активности те превођење регионалних приоритета у видљиво инклузивне развојне резултате.

Impresum:

Za UNICEF BiH: Udruženje INFOHOUSE

Urednica: Dženana Alađuz

Autorica: Emina Bečić

Supervizor istraživanja: Saša Madacki

Koordinator istraživanja: Zafir Šišić

Istraživačice: Dragana Jovanović, Amela Sirovina i Nerma Mujković

Lektor: Roman Ivanković

Dizajn: Merjem Agić

Sarajevo, august 2016.

Ovaj izvještaj je pripremljen u sklopu projekta “Projekat razvoja i saradnje u regiji Birač (BIRAČ)“, koji finansira Ambasada Kraljevine Holandije, a implementiraju UNICEF, UNDP i UNHCR. Stavovi izneseni u izvještaju nisu nužno zvanični stavovi donatora i UN agencija te su isključivo odgovornost Udruženja INFOHOUSE.

Ukoliko nas želite kontaktirati, možete to uraditi pozivom na broj telefona 033 200 538, ili na e-mail infohouse@infohouse.ba.

Kingdom of the Net

Empowered lives.
Resilient nations.

